

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII
ȘI TINERETULUI
UNIVERSITATEA DIN ORADEA**

**ANALELE
UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA**

ISTORIE – ARHEOLOGIE

TOM XVII

2007

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

SERIA ISTORIE – ARHEOLOGIE

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Prof. univ. dr. Nicolae BOCȘAN
Prof. univ. dr. Gheorghe BUZATU
Prof. univ. dr. Vasile DOBRESCU
Prof. univ. dr. Roman HOLEC (Bratislava)
Prof. univ. dr. Toader NICOARĂ
Prof. univ. dr. Alexandru Florin PLATON
Prof. univ. dr. Nicolae PETRENCU
(Chișinău)
Prof. univ. dr. Frank ROZMAN (Maribor)
Prof. univ. dr. Ioan SCURTU

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef
Prof. univ. dr. Barbu ȘTEFĂNESCU
Redactor-șef adjunct
Prof. univ. dr. Mihai D. DRECIN
Membrii
Prof. univ. dr. Sever DUMITRAȘCU
Prof. univ. dr. Viorel FAUR
Conf. univ. dr. Ion ZAINEA
Secretar de redacție
Conf. univ. dr. Antonio FAUR

Manuscrisele, cărțile, revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa colectivului de redacție al revistei „Analele Universității din Oradea”, seria Istorie – Arheologie.

The exchange manuscripts, books and reviews as well as any correspondance will be sent to the adress of the Editorial Staff.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés pour échange, ainsi que toute corespondance, seront adresses à la redaction.

Responsabilitatea asupra textului și conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

ADRESA REDACȚIEI: UNIVERSITATEA DIN ORADEA Departamentul de Istorie

Str. Universității nr. 1
410087 - Oradea, jud. Bihor, România
Tel.: (040) 259 408 167
Fax: (040) 259 408 443

FASCICOLA ISTORIE – ARHEOLOGIE ISSN 1453-3766

Tipar: METROPOLIS SRL
Oradea, str. Nicolae Jiga nr.31
Tel.: 0729 845 160, 0788 845 160
Tel./ Fax: 0259 472 640
e-mail: metropolis@rdslink.ro

CONTENTS < > CUPRINS < > SOMMAIRE

STUDII

Florin SFRENGEU, *Aspecte privind situația demografică din Câmpia Tisei (secolele VII-VIII). Avarii, slavii și alte populații* < > *Aspects Regarding the Demographical Situation in the Tisa's Field (8th and 9th Centuries). The Avars, Slavs and Other Populations*7

Adrian DUME, *Turanicii: tătari și cumani în cadrul politicii regale interne și externe a Ungariei în timpul monarhului Ladislau al IV-lea (1272-1290)* < > *The Turanians: Tatars and Cumans in the Frame of the Royal Internal and External Politics of Hungary During the Monarch Ladislau IV (1272-1290)*.....15

Mihai GEORGITĂ, *Noi mărturii despre pașalele de Oradea* < > *New Evidences about the Pashas of Oradea*.....29

Petru ARDELEAN, *Violența în lumea rurală din Crișana în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Violența în familie* < > *La violence dans la monde rural de Crișana dans la première moitié du XVIIIème siècle. La violence en famille*.....37

Petre DIN, *Aspecte privind mentalitatea românilor ardeleni în revoluția de la 1848-1849* < > *Aspects Regarding the Transylvanian Romanians' Mentality in 1848-1849 Revolution*.....47

Tiberiu Horațiu GORUN, *Modernizarea României și revizuirea Constituției de la 1866* < > *Romania's modernizing and revising the Constitution of 1866*.....59

Vasile TODORICI, *Considerații cu privire la manifestările cu caracter cultural-național ale Școlii civile greco-catolice de fete din Beiuș (1896-1918)* < > *Some Considerations Regarding the Manifestations Having a National – Cultural Character about the Girls' Greek-Catholic Civil School in Beiuș (1896-1918)*.....75

Gabriel MOISA, *Acțiuni ale autorităților românești îndreptate împotriva bolșevicilor orădeni după 20 aprilie 1919* ◀▶ *The Romanian Authorities' Actions vs the Bolsheviks Living in Oradea City after 20 April 1919*.....85

Monica POP, *Societatea românească interbelică în viziunea unor istorici britanici* ◀▶ *The Inter War Romanian Society in the Vision of Some British Historians*.....95

Radu ROMÎNAȘU, *"Astra Bihariei" Review. A mean of culture for the Crișana villages in the inter war period* ◀▶ *Revista „Astra Bihariei”. Mijloc de culturalizare a satelor din Crișana în perioada interbelică*.....101

Antonio FAUR, *Contraofensiva diviziilor române și sovietice pentru eliberarea Beiușului și a întregului județ Bihor (22 septembrie - 12 octombrie 1944)* ◀▶ *The counter-offensive of the Romanian and Soviet divisions for setting free Beius city and the whole Bihor county (22nd september – 12th october 1944)*.....107

Ion ZAINEA, *Războiul mondial, Europa și România în notele de jurnal portugheze ale lui Mircea Eliade (1941-1945)* ◀▶ *The World War, Europe and Romania in the Portuguese Notes of Journal of Mircea Eliade (1941-1945)*.....113

Mihai D. DRECIN, *Al doilea proces politic al grupului Jinga (1959-1961)* ◀▶ *The second political process of the Victor Jinga (1959-1961)*.....133

Alina MARCHIȘ, *Câteva considerații asupra vieții politice și sociale italiene reflectate în presa „anilor de plumb” (1970-1979)* ◀▶ *Considerations about the Italian Social and Political Life reflected in the Press of the “Lead Years”*.....139

Ovidiu MUREȘAN, *Universul Fast-food-ului – o istorie milenară* ◀▶ *The universe of the fast food – a millenial history*.....151

Yolanda AIXELÁ, *Feminine strategies in Maghreb kinship. Moroccan women negotiating arranged marriages* ◀▶ *Strategii feministe în înrudirea maghrebiană. Marocance care negociază aranjarea căsătoriilor*.....163

RECENZII

Barbu ȘTEFĂNESCU, *Le monde rural de l'ouest de la Transilvanie. Du Moyen Âge à la Modernité* (Adrian Dume).....181

Ioan Horga, Sorin Șipos, *De la “Mica” la „Marea” Europă. Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente* (Anca Oltean).....185

Antonio Faur , <i>Ștefan Popescu – liderul grupului de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)</i> (Corneliu Crăciun).....	188
Silviu Dragomir , <i>Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII</i> , vol. I. Cuvânt introductiv de Ioan-Aurel Pop. Ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș (Șerban Turcuș).....	192
Cronica activității științifice a Departamentului de istorie pe anul 2007 (Radu Romînașu).....	195

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA DEMOGRAFICĂ DIN CÂMPIA TISEI (SECOLELE VII-VIII). AVARII, SLAVII ȘI ALTE POPULAȚII

Florin SFRENGEU

Istoria avarilor dinainte de stabilirea primelor relații cu bizantinii, în a doua jumătate a secolului al VI-lea, este puțin cunoscută¹. Părerile specialiștilor sunt controversate în ceea ce privește originea lor etnică. Se pare totuși că au o origine dublă, idee întărită și de descoperirile arheologice timpurii din zona Tisei, care arată că nu provin dintr-o singură regiune: o populație cunoscută sub numele *Shuan-Shuan* în izvoarele chinezești, care controlau unele teritorii din Asia Centrală la sfârșitul secolului al IV-lea; o parte a hunilor heftaliți, localizați între râurile Amu-Daria și Sâr-Daria². Limba vorbită de avari nu este cunoscută, opiniile unor specialiști se referă fie la un dialect mongol, fie la unul türccic. Cunoscute sunt numele de origine türccică ale unor reprezentanți ai elitei avare. Din punct de vedere antropologic mai bine reprezentate sunt grupele cu caracteristici pamiride și europoide, pe când tipul mongol este slab prezent.

Alungați de türcci din zona lacului Baical, avarii ajung în stepele din nordul Munților Caucaz, în 558, iar în anul următor își oferă serviciile militare Constantinopolului, în schimbul unor teritorii de locuit și a unor subvenții anuale. Între 560 și 583, avarii, în frunte cu kaganul Baian, au supus populațiile din stepele nord-pontice (zali, sabiri, kutriguri, anți), în afară de alani, cu care s-au aliat, apoi ajung în zona Dunării de Jos. În această perioadă se luptă și cu regele franc Sigibert I, la îndemnul bizantinilor, undeva pe cursul mijlociu al Elbei, intrând în contact cu slavii vestici, care le vor fi aliați o perioadă lungă de timp. În iarna 566/567, avarii încheie o alianță cu longobarzii în urma căreia urmau să preia țara gepizilor. Longobarzii, cu toate că îi înfrâng pe gepizi, sunt obligați de avari să plece spre nordul Italiei, sub conducerea regelui Alboin, în 568, dată de la care avarii vor deveni, timp de două secole și jumătate, stăpâni

¹ Din lucrările apărute amintim câteva: Bálint Cs., *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. Bis zum 10. Jahrhundert*, Viena-Köln, 1989, p. 147-183; Csallány D., *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapesta, 1956; Hampel L., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, II, Braunschweig, 1905; Lipták P., *Avars and Ancient Hungarians*, Budapesta, 1983; W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, München, 1988

² M. Rusu, *Continuitatea daco-romană în perioada 275-568*, în *Istoria României. Transilvania*, Cluj Napoca, 1997 (în continuare M. Rusu, *Continuitatea daco-romană...*), p. 177-450; I. Stanciu, *Avarii*, în *Istoria Românilor*, II, București, 2001 (în continuare: I. Stanciu, *Avarii...*), p. 717

bazinului carpatic. Teritoriul dintre Tisa și Dunăre a fost locul unde s-au așezat inițial, apoi, în secolul al VII-lea, cuceresc treptat și Pannonia³.

Expedițiile care au urmat împotriva Imperiului bizantin, timp de două decenii, au slăbit frontiera dunăreană, deschizând calea atacurilor slavilor de la nord de Dunărea de Jos. În această perioadă (574-575), Bizanțul încheie o înțelegere cu avarii, acordând subsidii anuale de 80 000 de solidi, care peste jumătate de secol vor ajunge la 200 000 solidi. În 582, orașul Sirmium este ocupat de avari, apoi în 584 este cucerit și Singidunum. Între 584 și 586, avarii, împreună cu slavii, întreprind noi atacuri în regiunea Dunării de Jos. Sunt cucerite Durostorum și Tropaeum, în 586, iar alte orașe și fortificații din Dobrogea sunt grav afectate sau cucerite: Axiopolis, Callatis, Histria, Sucidava, Troesmis, Ulmetum⁴.

Repetatele incursiuni ale avarilor și aliaților lor în imperiu, în timpul lui Baian și a urmașilor lui, până la asediul Constantinopolului, sunt consemnate de izvoarele bizantine. Dintre acestea, M. Rusu a semnalat câteva aspecte ale compoziției etnice a soldaților ce alcătuiau armata avară: „Teophilact Simocata (VII, 8) precizează că caganatul a răscumpărat 3000 avari, 800 slavi, 3200 gepizi și 2000 de barbari, dintre prizonierii luați captivi de generalul Priscus”⁵. Și armata, de aproximativ 80000 de soldați, cu care a fost asediat Constantinopolul, în 626, avea o compoziție similară: avari, bulgari, slavi, gepizi⁶. Apoi numărul prizonierilor de război romani (cifrele indică 70000 sau 270000), luați de avari din provinciile sud-dunărene, pentru a fi colonizați în teritoriile controlate de aceștia, este foarte mare. „Chiar dacă cifrele sunt exagerate este cert că numărul acestor romani transferați la nord de Dunăre în a doua jumătate a secolului al VI-lea și primele trei decenii ale secolului al VII-lea a fost considerabil pentru situația demografică de atunci. Vestigiile arheologice descoperite mai ales în ultimii ani reflectă nu numai o puternică influență romano-bizantină pe parcursul secolelor VI-VII, ci chiar o prezență efectivă a unei populații romanice numeroase, după cum o dovedesc necropolele creștine din acea vreme”⁷.

Lucrarea hagiografică *Miracula Sancti Demetrii* permite o înțelegere mai realistă a situației demografice din caganatul avar în a doua jumătate a secolului al VII-lea. Aflăm că prizonierii luați captivi din provinciile sud-dunărene, colonizați la nord de Dunăre, pe parcursul a 60 de ani, “amestecându-se cu bulgarii și avarii și cu celelalte populațiuni (daco-romani, gepizi, slavi etc.) și

³ I. Stanciu, *Avarii...*, p. 717-718

⁴ Pentru detalii privind istoria politico-militară a regiunii Dunării de Jos (559-804) vezi cartea lui Al. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997, p.13-30

⁵ M. Rusu, *Continuitatea daco-romană...*, p. 224

⁶ *Ibidem*. Sunt citați Georgios Pisidea și Theophanes.

⁷ *Ibidem*, p.225 și harta nr. 2

dând naștere între ei unei generații de copii și prefăcându-se într-un popor mare și numeros... Ei și-au păstrat felul lor de viață, cu moravurile lor romane, dar mai ales cu credința creștină. Cu timpul, ei au devenit oameni liberi, ca un popor de sine stătător, de aceea caganul avarilor le-a dat un conducător propriu cu numele de Kuber, care avea demnitate de arhonte sau hagan...”⁸.

Cercetările arheologice efectuate în diverse așezări și necropole atestă, după părerea lui M. Rusu, prezența unui grup numeros de coloniști romani în Câmpia Tisei. Numeroase vestigii arheologice (unelte, obiecte de podoabă etc.), dar mai ales ceramica, prezintă analogii cu produsele de la sud de Dunăre. Majoritatea mormintelor din cimitirele încadrate în perioada secolelor VI-VII, situate pe cursul mijlociu și inferior al Tisei, aparțin unei populații creștine, prin inventarul pe care îl cuprind și ritul de înmormântare au fost atribuite de unii specialiști în exclusivitate gepizilor. Arheologul mai sus amintit crede că „cea mai plauzibilă atribuire etnică ar fi că ele au fost făurite și folosite cu precădere de către populația romanică, fără a exclude pe gepizi, ori pe unogunduri, care între timp au fost și ei creștinați chiar de către împăratul Heraclius în anul 619 (cf. *Nicephoros* a 619, p.12, 20-30)”⁹.

Referindu-se la relațiile dintre avari și populațiile supuse, relatate de izvoarele scrise, M. Rusu prezintă aspectul muncii forțate, care ar fi fost concretizată prin construirea unor valuri de pământ ce se întind pe sute de kilometri împrejmuid Câmpia Tisei. Se pare însă că cercetările arheologice efectuate pe traseele acestor valuri de către specialiștii români, unguri și sârbi, cu toate că au înregistrat observații interesante, nu au obținut date concrete și concludente pentru a se putea stabili momentul când au fost ridicate. Însă în sprijinul acestei ipoteze sunt aduse argumentele următoare: “a) Avarii sunt singura populație din această zonă despre care izvoarele scrise menționează că aveau fortificații denumite ringuri, iar descrierea lor corespunde cu cea a valurilor de pământ îmblănite cu grinzi de lemn și glij de iarbă (cf. *Ann. Regn. Franc* a 796, 64; *Ann. Einh.* a 796, 99; *Ann. Laurensenses* a 796, 182; *Ann. Laureshamenses* a 796, 252; *Poeto Saxo* a 796, 292; *Gesta Caroli Magni* II, 1, p.49 sq). b) Unele dintre aceste izvoare semnalează că la hotarele caganatului exista un limes (cf. *Ann. Einh.* a 791, 89). c) Numai o putere centralizată putea înfăptui o astfel de realizare ce necesita efortul conjugat a zeci de mii de oameni (captivi sau supuși locali) precum și resurse economice considerabile (substanțialele subsidii anuale bizantine). d) Valurile dublate sau triplate în unele zone au fost construite în diferite etape, iar întreținerea și apărarea lor de-a lungul a sute de km presupune o putere politico-militară remarcabilă și de lungă durată. e) Traseul acestor fortificații peste întinsa câmpie, în imediata apropiere a lizierei pădurilor, arată clar că rolul lor strategic principal era acela

⁸ *Ibidem*, p. 228

⁹ *Ibidem*, p. 266-267

de a apăra Câmpia Tisei, care în vechime nu a fost niciodată atât de intens locuită ca în perioada avară (cf. harta din pl. XIV). f) Nici una dintre populațiile cărora li se atribuie aceste fortificații nu au avut interesul (romanii) sau puterea economică (sarmații) ca să le construiască și întrețină. g) Structura societății ca și organizare politico-militară a caganatului avar corespund cerințelor necesare construirii și întreținerii unor astfel de fortificații. h) Ringul principal sau reședința caganatului și a principalilor săi colaboratori ... era probabil situat în sud-vestul Voievodinei actuale (cf. harta XIV litera R) de unde francii și aliații lor, după ultima bătălie, i-au alungat pe avari la est de Tisa.”¹⁰.

Avarii erau mari crescători de cai, pentru care motiv aveau nevoie de pășuni întinse și de locuri care să permită iernatul, condiții pe care le-au găsit în Câmpia Tisei, dar și a Dunării Mijlocii. Mișcările pendulatorii în căutarea pășunilor au continuat și în această zonă. Principalul tip de locuință în perioada de început a fost iurta, iurtele fiind amplasate în zonele joase, bogate în apă. Pe parcursul secolului al VII-lea, treptat, au apărut așezări, însă cercetările arheologice nu au identificat decât puține, fiind cunoscută mai bine așezarea de la Dunaújvaros din Ungaria. Chiar dacă organizau numeroase expediții de pradă și primeau subsidii de la bizantini, avarii nu-și puteau asigura subzistența și astfel aveau nevoie de populații sedentare (slavi, romani, germani), care se ocupau cu agricultura. Se pare că acesta a fost și scopul principal al colonizărilor repetate de populație romană, prizonieri ai războaielor cu Imperiul romano-bizantin. Și populațiile din teritoriile aflate sub control trebuiau să dea o parte din produsele agricole avarilor¹¹.

Modul de înmormântare al avarilor a fost înhumarea în necropole plane, mormintele fiind orientate în general pe direcția est-vest. Sunt cunoscute peste 50000 de morminte ce provin din aproximativ 2000 de locuri din zona Europei centrale¹². Au fost folosite destul de frecvent sicrie din lemn. Alături de războinicul complet echipat, adeseori în mormânt era depus calul sau părți din acesta, împreună cu piesele de harnașament, de multe ori și ofrande alimentare¹³.

¹⁰ *Ibidem*, p. 264-265

¹¹ I. Stanciu, *Avarii...*, p. 720

¹² Majoritatea necropolelor avarice se concentrează în Câmpia Tisei și Câmpia Pannonică. O parte dintre acestea au fost publicate de către istoricii maghiari, dintre care îi amintim pe: Bóna I., *Avar lovassir Iováncsáról*, în *Arch Ért*, 2, 1970, p. 191-242; Csallány D., *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapesta, 1956; Idem, *A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához*, în *Arch Ért*, 80, 1-2, 1953, p. 133-141; Garam Á., *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*, în *Fontes Archaeologici Hungarie*, Budapesta, 1979. Kiss G., Somogy P., *Tolna megyei avar temetők*, în *Dissertationes Pannonicae*, III, 2, Budapesta, 1984; Kovrig I. (sub red.) *Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Avar finds in the Hungarian National Museum*, I, Budapesta, 1975. Menționăm și câteva dintre cele mai recente monografii de necropole avarice: Kiss A., *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B I-II*, Budapesta, 2001; Bokorné Nagy Katalin, *A székkutas-kápolnaduloi avar temető*, Szeged, 2003

¹³ I. Stanciu, *Avarii...*, p. 721

Accesoriiile vestimentare, în special piesele din metal, prin stil, ornament și mod de realizare constituie o categorie aparte conferind specificitate mediului avar. În cadrul lumii avare, un simbol deosebit era centura, cu o serie de accesorii, principalul obiect din mormintele masculine, la care se adaugă o serie de alte obiecte de podoabă. Mormintele feminine conțin cu precădere obiecte de podoabă pentru gât și urechi¹⁴. Mormintele mai vechi avare se disting prin anumite tipuri de scărițe pentru șa și zăbale, vârfuri de lance, spade cu două tăișuri, teci bogat împodobite, arcuiri compozite, vârfuri de săgeți cu trei aripioare, diferite piese de garnitură lucrate din tablă și decorate prin metoda presării, catarama din bronz turnate, catarama din os, cercei de aur cu pandantiv piramidal sau sferic, precum și ceramică lucrată cu mâna¹⁵.

Cultura materială a avarilor în momentul venirii în Câmpia Tisei nu era pe deplin cristalizată, avea în componența ei așa-numita „cultură a stepelor”, răspândită din Asia Centrală până în estul Europei, marcată de modelele sasanido-persane și chinezești. Apoi se adaugă influența bizantină și chiar cea germanică. Pe baza inventarelor funerare a fost stabilită o cronologie internă a epocii avare: timpurie (567-670), caracterizată de accesoriiile lucrate din tablă și decorate prin presare, mijlocie (670-720) și târzie (720-800), când predomină piesele din bronz turnat¹⁶.

Avarii și-au impus propriul model, adus din est, în ceea ce privește organizarea structurilor politice și socio-economice ale statului creat în zona Europei centrale, însă nu au putut ocupa efectiv un spațiu atât de întins, astfel că populației găsite aici (romanici, germani), populațiilor colonizate (romanici și vorbitori de limbă greacă), populațiilor antrenate de avari (în special slavi), le-a revenit un important rol în evoluția kaganatului. „Kaganatul avar a avut o structură multietnică, iar în decursul vremii ai intervenit între diferitele *gentes* ale bazinului carpatic relații de aculturație, dar și asimilări și diferențieri etno-lingvistice”¹⁷.

Recent s-a încercat definirea unor termeni precum etnicitatea și etnia, cu o privire specială asupra slavilor¹⁸. După o amplă incursiune în istoriografia problemei, Florin Curta ajunge la concluzia că: „Etnicitatea este constituită social și cultural, este o formă de solidarizare socială pentru atingerea unor scopuri. Atunci – ca și acum – etnia este construită pe o identitate culturală preexistentă, funcționând arhetipal. Etnicitatea este însă și un domeniu al cotidianului, implicând deci și manipulări ale culturii materiale. Iar atâta vreme cât cultura

¹⁴ Garam Á., *Der awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine zeitliche Gliederung*, în *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, München-Berlin, 1987, p. 191-202

¹⁵ I. Stanciu, *Avarii...*, p. 721-722

¹⁶ *Ibidem*, p. 722

¹⁷ *Ibidem*, p. 725

¹⁸ F. Curta, *Apafița slavilor: istorie și arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Târgoviște, 2006, unde în capitolul I, intitulat *Etnicitatea slavă și etnia slav: concepte și teorii* (p. 5-30) - este făcută o retrospectivă a lucrărilor mai noi despre etnicitate și rolul culturilor materiale.

materială întrupează practici, „stilul emblematic” este o cale de comunicare non-verbală despre o identitate relativă. Conținând un mesaj distinct, este plauzibil ca „stilul emblematic” să fie un reper al granițelor, inclusiv al celor etnice. Însă etnicitatea este de asemenea o funcție a relațiilor de putere. „Stilul emblematic” și „tradiția” devin relevante mai ales în contextul schimbării relațiilor de putere, când afirmarea identității de grup devine imperativă”¹⁹.

I. Stanciu afirmă că în nord-vestul României nu cunoaște cimitire avare propriu-zise, existența lor fiind doar presupusă. De altfel, nu sunt cunoscute nici așezări care să poată fi atribuite populației avare, asemenea unor morminte²⁰. Din cele 16 locuri de descoperire cartate, doar 12 au fost puse în legătură directă cu o prezență avarică nemijlocită sau cu alte grupuri asociate de populații răsăritene²¹. În epoca avară târzie, mai bine reprezentate sunt accesoriile pentru centură ornamentate cu grifoni și scene de luptă animalieră, încadrate la începutul secolului al VIII-lea (Căuaș, Cicârlău, Dindești, Zalău). Descoperirile se concentrează în zona vestică de câmpie: Câmpia Erului și Careilor. La sfârșitul secolului al VII-lea, se apreciază că a avut loc o extindere a Khaganatului spre Slovacia de sud-est, Austria Inferioară și, probabil, spre interiorul Transilvaniei, însă nu pare să fi dus și la o avansare în teritoriul locuit în nord-vestul României. Situația fiind explicată „prin lipsa de interes față de teritoriile neadecvate modului lor de viață sau dificil de exploatat economic ori chiar prin dorința de a fi respectat hotarul cu o populație federată, foarte probabil slavii... Locuirea efectivă a culoarelor depresionare situate mai spre răsărit nu este atestată nici măcar în această perioadă, deoarece piesele de la Zalău au loc de descoperire incert, existența celei de la Cicârlău nu poate fi confirmată și, în ultimă instanță, aceasta ar putea aparține unor morminte de tipul celor de la Nușfalău”²².

După răscoala slavilor din centrul Europei, în 623-624, și înfrângerea avarilor, doi ani mai târziu, sub zidurile Constantinopolului se instalează o lungă *pax avarica*, până în 788. Atacarea posesiunilor estice ale francilor în acel an (788) de către avari va avea ca efect sfârșitul dominației lor în centrul Europei, după ce Carol cel Mare îi înfrânge (791-796) și le ocupă *ringul*. Teritoriile din regiunea „tiso-dunăreană” a fostei Iugoslavii sunt încorporate de țaratul bulgar, iar rămășițele statului de tip stepic turc sunt înlăturate²³.

¹⁹ *Ibidem*, p. 30

²⁰ I. Stanciu, *Teritoriul nord-vestic al României și Khaganatul avar*, în *AMP*, XXIII, I, 2000, p. 403. Se are în vedere teritoriul delimitat la vest și nord de granița cu Ungaria și Ucraina, la sud de cursul râului Barcău, iar la est și sud-est de linia ce separă județul Maramureș de județele Suceava și Bistrița-Năsăud.

²¹ *Ibidem*, p. 421 și catalogul descoperirilor avare de la p. 426-435.

²² *Ibidem*, p. 424

²³ S. Dumitrașcu, *Note istoriografice privind anul 800*, în *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 722-723

Structuri colective paralele și „noncontemporane” sunt indicate în același timp și spațiu, după cum arată S. Dumitrașcu, de izvoarele istorice, monumentele arheologice și de istoriografie:

a) populația autohtonă, romanizată în provinciile romane dunărene, strămoșii poporului român, la care se adaugă elementele pe cale de romanizare în insule și pungi pe malul stâng al Dunării austriece și slovace, sau neromanizată;

b) comunități permanente sedentarizate germanice, pe cale de romanizare, spre sud-vest, sau de slavizare, spre est, nord-est;

c) populația slavă, pătrunsă în centrul Europei, localizată, sedentarizată sau pe cale de sedentarizare;

d) avarii și «instituțiile» organizării statale avar, de factură răsăriteană, turcă, în parte, pe cale de sedentarizare, în parte «mobilă»; ne referim la grupurile de călăreți, ostași avari, care, credem noi, după 796, parțial, ca și înainte elementele hunice, se retrag spre centrul lor «genetic» din stepele, din estul stepelor nord-pontice. Chingile artificiale ale unei organizări politice nelucrative, bazată pe constrângere extraeconomică au fost înlăturate de franci.”²⁴

Ca rezultat al campaniilor militare organizate de Carol cel Mare²⁵ împotriva avarilor a fost și scăderea demografică dramatică. Semnificativ în acest sens este comentariul lui Eginhard: „cât sânge se vărsase atunci o atestă Pannonia golită de locuitori, locul în care se înălța palatul hanului, atât de părăsit încât nu mai apare nici urmă de locuire umană: toată nobilimea hunilor a pierit în acel război.”²⁶ Însă nu toți avarii au fost exterminați. În 805, kapkhanul Teodor, un principe avar convertit la creștinism, l-a rugat pe Carol la Aachen să-i cedeze un teritoriu situat la vest de râul Raab, ca să-și poată muta populația amenințată de agresiunile slave. La scurt timp, un alt conducător ce pretindea titlul de khagan cere împăratului, prin ambasadori, confirmarea autorității asupra tuturor avarilor. A obținut acest lucru cu condiția să se boteze, ceea ce a și făcut, alegându-și numele Avram. Astfel că în vestul vechiului teritoriu avar s-a constituit un hanat, mult mai slab în comparație cu cel de dinainte, aflat sub suzeranitatea împăratului franc, căruia îi plătea tribut. Imediat după moartea lui Carol cel Mare, când francii au încetat să-l mai apere, a dispărut în fața expansiunii bulgarilor și slavilor²⁷.

²⁴ *Ibidem*, p. 723

²⁵ Pentru detalii privind aceste campanii amintim recenta lucrare a lui A. Barbero, *Carol cel Mare. Un părinte al Europei*, București, 2005, p. 61-72.

²⁶ *Ibidem*, p. 71

²⁷ *Ibidem*, p. 72

**ASPECTS REGARDING THE DEMOGRAPHICAL SITUATION IN THE
TISA'S FIELD (8TH AND 9TH CENTURIES). THE AVARS, SLAVS AND
OTHER POPULATIONS**

(Abstract)

The present paper presents some aspects regarding the demographical situation in the Tisa's field during the 8th and 9th centuries. This territory was ruled by the Avars, whose material culture was briefly written down. During this period, beside the Avars, in the frame of the army, the Byzantine sources are mentioning other populations, as: Bulgars, Slavs, Gepidae.

*The hagiographic paper *Miracula Sancti Demetrii* permits a more realistic understanding of the demographical situation in the Avarian kaganat in the second half of the 7th century. We learn that the prisoners captived from the South Danubian provinces, colonized at the North of Danube, during a period of 60 years, combined themselves with the Bulgars and Avars as well as with other populations (Daco-Romans, Gepidae, Slavs, etc.) giving birth to a new generation of children becoming a great and numerous people.*

They have kept their manner of life with the Roman habits, but they have especially preserved their Christian faith. The dramatic demographical decreasing in the Tisa's field had been recorded as a result of the military campaigns organized by Carol the Great against the Avars at the beginning of the 19th century.

TURANICII: TĂTARI ȘI CUMANI ÎN CADRUL POLITICII REGALE INTERNE ȘI EXTERNE A UNGARIEI ÎN TIMPUL MONARHULUI LADISLAU AL IV-LEA (1272-1290)

Adrian DUME

Relația privilegiată pe care regele Ladislau al IV-lea Cumanul a avut-o cu tătarii și cumanii trebuie înțeleasă într-un context mai larg ce nu poate fi perceput la adevărata sa valoare decât urmărind un curs cronologic al raporturilor întreținute de monarhii maghiari cu aceste populații turcice.

Tătarii erau un neam turanic, care sub conducerea lui Temugin, cunoscut și sub numele de Genghis-han, vor începe cucerirea unor întinse teritorii din Asia (China, Chorezm), Afganistan, Corasan, Persia, apoi extinzându-și stăpânirea asupra regiunii dintre Marea Caspică și Marea Neagră¹. Apropierea tătarilor de frontierele Ungariei se produce după ce, în bătălia de la Kalka, din 1223, aceștia înfrâng în luptă coaliția cumano-rusă, provocând un dezastru ce va duce la dispariția Cumaniei Albe². Evenimentul va încuraja papalitatea în încercarea sa de convertire a cumanilor la catolicism, primul demers în acest sens fiind făcut de papa Grigore al IX-lea, care - la 31 iulie 1227 - îl numește pe Robert, arhiepiscopul de Strigoni, ca legat apostolic în țara cumanilor și a brodnicilor³. Legatul apostolic va fi însoțit și sprijinit în incursiunea sa de către prințul moștenitor Bela, rodul acestei acțiuni fiind, așa cum recunoaște papa Grigore al IX-lea, la 21 martie 1228, convertirea unei mulțimi „nu neînsemnată de cumani”⁴. Apropierea dintre prințul Bela și cumani se va întări mai ales după ce acesta preia tronul în 1235. Monarhul maghiar vedea în cumani o forță militară și politică capabilă să contrabalanseze puterea magnaților din regatul Ungariei.

Supuși unei puternice presiuni din partea tătarilor, care acum sunt conduși de hanul Batu, cumanii aflați sub conducerea lui Kuthan cer permisiunea regelui de a emigra în regat⁵. Acceptarea acestei cereri trebuie pusă

¹ Ioan Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 2003, p. 211

² *Ibidem*

³ *Documente privind istoria României*, veacul: XI, XII și XIII, seria C, Transilvania, vol. I, București, 1951, p. 228

⁴ *Ibidem*, p. 230

⁵ Pál Engel, „*The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary. 895-1526*”, London – New York, 2001, p. 99

și pe seama intenției regalității maghiare de a încuraja în permanență întărirea elementului străin non-slav, în speță turcic, în cadrul populației din regatul Ungariei⁶. Însă integrarea acestei populații în cadrul regatului nu va fi una ușoară, asta datorită, în primul rând, oscilării între deschidere și închidere în sine, între toleranța religioasă și neîncrederea fricoasă a maghiarilor⁷.

Adăpostirea celor 40.000 de corturi cumane între Dunăre și Tisa va constitui pretextul sub care tătarii, care după lupta de la Kalka se considerau stăpânii cumanilor, vor invada regatul Ungariei, pentru a-i readuce pe aceștia sub ascultare și a-i pedepsi pe maghiari pentru primirea unor supuși ai mongolilor fără acordul marelui han.

Tensiunile deja existente între nobilii maghiari și cumani se vor solda pe acest fond al invaziei cu asasinarea conducătorului cuman Kuthan, faptă ce va conduce la părăsirea armatei regale de către cele mai importante forțe militare aliate ale sale cu patru săptămâni înainte de dezastrul de la Mohi, din 11 aprilie 1241⁸.

Dezastrul și înfrângerea suferite de armata regelui în fața invadatorilor mongoli nu îl va face pe Bela al IV-lea să renunțe la demersul său de a-i coloniza pe cumani, aceștia fiind rechemati după invazie în regat. Pentru a sancționa legătura dintre cele două comunități, monarhul îl va căsători pe moștenitorul tronului, Ștefan, cu fiica conducătorului cuman Kuthan⁹. Mariajul urma să pecetluiească împăcarea durabilă dintre cele două populații, dar reprezenta și un demers ce urmărea să accelereze procesul de asimilare a cumanilor în comunitatea creștino-apuseană. Nu trebuie omis că procesul de fuziune dintre maghiari și cumani a însemnat sfârșitul oricărei posibilități de penetrație a slavilor în rândul ungarilor¹⁰.

Pornind de la aceste aspecte, venirea cumanilor în regat a reprezentat, în primul rând, întărirea armatei regale, de acum cumanii vor constitui o pondere importantă a oștilor maghiare în luptele duse de regatul Ungariei¹¹. Faptul că monarhul și regatul maghiar vor fi apărați cu ajutorul acestor cumani nu încă destul creștinați va fi recunoscut de Bela al IV-lea într-o scrisoare adresată papei Inocențiu al IV-lea: „Și am primit pe cumani în regatul nostru și, noi, azi apărăm cu păgânii regatul nostru și împreună cu păgânii călcăm în picioare pe necredincioșii bisericii. Mai mult pentru apărarea credinței creștine – am măritat pe o cumană cu fiul nostru întâiul născut, ca astfel să ne ferim de lucruri mai rele și să putem prinde prilej de a-i putea aduce pe aceia la apa botezului, așa cum am făcut cu mulți”¹².

⁶ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 118-119

⁷ Paul Lendvai, *Ungurii: timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, București, 2001, p. 59-60

⁸ *Ibidem*, p. 57-60

⁹ Șerban Turcuș, *op.cit.*, p. 118

¹⁰ *Ibidem*, p. 119

¹¹ András Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe People in Medieval Hungary*, Budapest, 1989, p. 68-71.

¹² *Documente privind...*, vol. I, p. 345-346

Din căsătoria menționată de document va rezulta Ladislau al IV-lea, care se va urca pe tronul Ungariei la vârsta de zece ani, datorită morții premature a tatălui său, regele Ștefan al V-lea. Urcarea pe tron survine într-un moment în care situația regatului nu era una confortabilă. Căsătoria dintre Ladislau Cumanul și Isabella de Anjou din 1269¹³, precum și cea dintre hanul Nogai și Eufrosina, fiica împăratului bizantin Mihai al VIII-lea, din 1270¹⁴, vor plasa regatul Ungariei într-o tabără adversă Hoardei de Aur, punând capăt astfel unei politici duse de regalitatea maghiară, care, după marea invazie tătară din 1241, se apropiase de tătari prin solii ce urmăreau oprirea unei noi invazii a acestora încă dintr-o fază incipientă.

Frica unei noi invazii dominase Ungaria și regiunile apropiate după 1241-1242, acesta fiind și unul din pretextele folosite de regele boem Ottokar al II-lea de a opri incursiunea din regatul Ungariei din 1272-1273¹⁵, el spunând că retragerea sa e datorită temerii ca nu cumva prin regatul slăbit tătarii să întreprindă o invazie înspre Europa Centrală. Pericolul mongol asupra regatului trebuie pus și pe seama instigațiilor vecinilor Ungariei, un document din 1270 explicând clar acest aspect¹⁶.

Așadar, la 6 august 1272, în momentul accederii regelui Ladislau al IV-lea Cumanul pe tron, relațiile dintre instituția regală și mongoli nu erau tocmai cordiale, în schimb cumanii se situau într-o relație privilegiată cu regina mamă Elisabeta, o cumână creștinată care asigura regența Ungariei și care încerca să armonizeze conflictele dintre magnații regatului.

Cumanii nu trebuie considerați ca niște marginali ai societății maghiare, elitele lor militare și politice aflându-se în anturajul regal, chiar dacă o pondere importantă a lor persistau încă în păgânism sau cel puțin așa afirmă episcopul Bruno de Olmütz¹⁷ despre rubedeniile reginei mamă. Însă informația dată de episcop trebuie analizată cu atenție pentru că ea vine din partea unui ierarh catolic a cărei reședință era situată într-un regat aflat în conflict cu regatul Ungariei. Totodată, o parte a cumanilor au practicat, așa cum se poate înțelege din documente, ritul răsăritean al creștinismului.

În perioada minoratului regelui Ladislau al IV-lea, conducătorul suprem al cumanilor din regat era Alpar (Alpra), iar numărul cumanilor pătrunși în

¹³ Pál Engel, *op. cit.*, p. 107

¹⁴ Thomas Tănase, *Le Khan et la géopolitique de la Mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire: la lettre de Ladislau, custode de Gazarie*, în *Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanista di Venezia*, VI-VII, nr. 6-7/2004-2005, p. 277

¹⁵ Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 23-24

¹⁶ Tudor Sălăgean, *Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al secolului al XIV-lea*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, 1996, nr. 1-2, p. 137

¹⁷ Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și imperiul mongol*, București, 1993, p. 133

regat trebuie estimat între 70 și 80 de mii de oameni¹⁸, o populație deloc neglijabilă pentru perioada respectivă.

După ce Ladislau Cumanul va ajunge la vârsta de 15 ani, acesta va prelua prerogativele suveranității în congregația generală a regatului desfășurată pe câmpia de la Rákos, la 23-30 mai 1277¹⁹. Odată cu acest eveniment, cumanii vor fi din ce în ce mai prezenți în anturajul regelui, însă apropierea trebuie înțeleasă și prin prisma apropiatului conflict care se întrevedea cu regele Ottokar al II-lea Premysl.

Cumanii reprezentau o forță militară apreciabilă, pe care monarhii maghiari o folosiseră în luptele interne și externe ale regatului; un astfel de moment a fost în anul 1278, când, lângă satul Dürnkrutt, în apropiere de râul Morava, va avea loc desfășurarea militară a conflictului dintre Rudolf de Habsburg aliatul regelui maghiar Ladislau Cumanul și Ottokar al II-lea. Forțele umane desfășurate cu ocazia acestui eveniment sunt mai numeroase decât cele ungare, iar rolul deținut de ei în hărțuirea armatei oponente și ruperea liniilor acesteia²⁰, este per ansamblu, un factor decisiv al obținerii victoriei de către armatele aliate ale lui Rudolf și Ladislau al IV-lea. Al doilea eveniment militar din acei ani la care participă decisiv forțele cumane este înfrângerea răscoalei lui Dorman și a bulgarilor de către magistrul Gheorghe, în armata căruia sunt menționați cumanii²¹.

Alianța strânsă dintre regalitate și cumani, doar parțial și imperfect creștinați, a însemnat o îndepărtare sensibilă de directivele papale²²; de aceea, papa Nicolae al III-lea va trimite în regatul Ungariei un legat apostolic de latere, în persoana lui Filip de Fermo. Între obiectivele lui Filip de Fermo în regatul Ungariei, unul primordial a fost, fără îndoială, creștinarea cumanilor, acest lucru reieșind clar din acțiunile întreprinse de legatul apostolic. Primul demers care relevă intenția legatului de latere se va desfășura la 23 mai 1279, când regele va sancționa prima lege cumană, așa cum este ea numită de istoriografie²³.

Actul își propunea „pentru ca să aducem în barca domnului, la unirea credinței, printre ceilanți, mulțimea cumanilor, însemnată, în parte, cu pecetea domnului, încât a primit taina botezului deși până acum rătăcește pe calea moravurilor rele, și partea rămasă să o ducem de la închinarea păgânismului păgânității la cunoașterea credinței creștine”²⁴. Bineînțeles, prin credința creștină documentul se referă explicit la cea catolică. Însă este interesantă accepțiunea de „moravuri rele”, pe care le aveau cumanii, ele putând însemna

¹⁸ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 55-61

¹⁹ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, Cluj-Napoca, 2001, p. 183

²⁰ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 71-73

²¹ *Documente privind istoria României*, Seria C, *Transilvania veacul al XIII-lea*, vol. I, București, 1952, p. 272

²² Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 132

²³ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 79

²⁴ *Documente privind...*, vol. II, p. 205

atât păstrarea cultului păgân sau unele elemente ale acestuia, cât și, spunem noi, păstrarea credinței creștine răsăritene. Nici tânărul rege nu era un exemplu bun pentru cumanii săi, el repudiindu-și soția și luându-și o amantă cumană, pe nume Edua²⁵. Regele promite, prin intermediul documentului, să apere credința catolică și libertatea bisericii totodată, asumându-și un rol principal în catolicizarea cumanilor.

Reprezentanții cumanilor la luarea hotărârilor sunt Uzur și Tolon (în traducere „lună plină”), care „au jurat în chip solemn în fața tuturor, înaintea aceluia domn legat și a noastră, în numele lor și a obștii cumanilor, a căror împuternicire și încuviințare spuneau că o au..., să păzească cu credință poruncile scrise mai jos”²⁶.

Fragmentul este interesant prin afirmația prezentă că Uzur și Tolon aveau încuviințarea cumanilor de a-i reprezenta, pentru că surprinde absența dintr-un document de o asemenea importanță a lui Alpar (Alpra), cel care era considerat conducătorul suprem al cumanilor din regat, aspect ce indică faptul că nu toți cumanii erau de acord cu prevederile actului și că în condițiile date respectarea reglementărilor impuse de document era incertă.

Prevederile ce trebuiau respectate erau „ca toți cumanii împreună și fiecare în parte, de orice vârstă și sex, care nu s-au botezat încă, vor și doresc să primească taina botezului și să primească și să țină toate tainele bisericești și toate celelalte porunci ce trebuie păzite și pe care le învață, le țin și le propăvăduiește sfânta biserică romană și, părăsind și lăsând cu totul cinstirea idolilor și toate și fiecare închinare păgână să păstreze unirea credinței catolice”²⁷. Cu alte cuvinte, cumanii își asumau prin document trecerea comunității lor în totalitate la creștinismul reglementat de biserica romană, fără a păstra nici un element al păgânismului lor tradițional iar în continuare actul descrie și alte obligații asumate de reprezentanții cumanilor, care „s-au îndatorat foarte deslușit să părăsească și să plece din corturile și casele lor de pâslă și să locuiască și să sălășluiască în sate după obiceiul creștin, în clădiri și case statornice și s-au legat lămurit să urmeze pe creștini în toate moravurile și riturile”. Așadar, prin lege cumanii renunțau la orice element tradițional definitoriu, pentru a se integra în marea comunitate catolică, fără a cere nimic în schimb, mai mult „se vor înfrâna cu totul dela săvârșirea oricăror nelegiuiri și pricinuiți de focuri, dela omorârea creștină și dela vărsări de sânge creștin în regatul și ținuturile supuse stăpânirii noastre.” Obligațiile cumanilor par destul de clare, pe lângă acestea ei urmând a fi cercetați dacă respectă înțelegerea, în caz contrar împotriva lor urmând să se întreprindă o expediție generală, ce trebuia condusă de însuși regele Ungariei. Totodată, cumanii se obligau: „au

²⁵ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 78

²⁶ *Documente privind...*, vol. II, p. 206

²⁷ *Ibidem*, p. 206-207

lăsat, au părăsit în numele lor și al acelor cumani, toate mănăstirile, bisericile și moșiile mănăstirilor, bisericilor și ale tuturor nobililor și ale celorlanți creștini, pe care le-au cotropit și le-au stăpânit până acum pe nedrept”. Împovărați de obligații și lipsiți de un exemplu regal adecvat era evident că „mulțimea cumanilor” nu va respecta acest angajament. Nu trebuie omis nici faptul că la această întrunire, ei nu fuseseră reprezentați corespunzător și că astfel nu toți liderii cumani acceptaseră aceste prevederi; de aceea, prima lege cumană capătă caracterul unei discuții preliminare pentru o nouă lege cu privire la aceștia, care va fi redactată la 10 august 1279.

Ceea ce se schimbă față de întâia întrunire este, în primul rând, reprezentarea cumanilor, ei participând la luarea deciziei prin „domnul cumanilor, anume Alpar și Uzuz (Uzur) și ceilanți domni ai cumanilor și pe scurt toți nobilii cumani și obștea lor”²⁸. O altă schimbare radicală față de primul document este că dacă în primul act se menționa ca mulțimea cumanilor să îmbrățișeze credința ce o propovăduia sfânta biserică romană, în cel de al doilea părăsirea păgânismului se putea face prin „unirea cu credința catolică sau ortodoxă”²⁹. Concesia este surprinzătoare, chiar dacă vine la cinci ani de la Conciliul Lyon II și credem noi că înseamnă că o parte a cumanilor erau deja creștinați în rit ortodox, iar documentul vine să consfințească o stare de lucruri existentă, acesta fiind, fără îndoială, unul din motivele pentru care nu toți conducătorii cumanilor participaseră la elaborarea primei legi. Creștinarea unei părți a cumanilor în ritul răsăritean poate explica scrisoarea papei Nicolae al III-lea către legatul apostolic din Ungaria din 1291, când suveranul pontif cere să se investigheze dacă Ladislau al IV-lea Cumanul a murit catolic, eretic sau schismatic³⁰; asta în condițiile în care monarhul și-a petrecut ultimii ani de viață în compania adepților săi fideli.

Concesiile făcute de legatul apostolic de latere Filip de Fermo cumanilor nu se opresc aici, lor le este înlăturată „îndatorirea de a-și rade barba, a-și scurta părul și a-și schimba portul hainelor”³¹, așadar, prin îngăduința ierarhului, comunitatea cumană nu își pierde din trăsăturile sale definitorii. Concesia fiind făcută, spune documentul, la stăruința regelui, ea venea să determine apropierea dintre această populație atașată de cutume și biserica romană.

Credem că negocierile și consultările din perioada dintre cele două documente au demonstrat că, pe lângă unele concesi, cumanii trebuiau atrași și prin anumite drepturi, pe care aceștia trebuiau să le primească în regat. În acest scop, în cel de al doilea document sunt reglementate și locurile pe care cumanii trebuiau să se așeze în regatul Ungariei. Totodată, obligațiile militare și

²⁸ *Ibidem*, p. 218

²⁹ *Ibidem*

³⁰ Eudoxiu Hurmuzaki, N. Densușianu (ed.), *Documente privitoare la istoria Românilor*, I/1, București, 1887, p. 503-504

³¹ *Documente privind...*, vol. II, p. 218

pedepsele nerespectării acestora devin aceleași pentru nobilimea cumană cu ale nobilimii maghiare. Documentul menționează și unele drepturi acordate cumanilor de către regele Bela, și anume că ei se aflau sub jurisdicția directă a palatinului regelui, precum și faptul că domnii și nobilii cumani dispuneau de aceleași libertăți și privilegii ca ale nobililor maghiari.

Regele urmărea, prin aceste demersuri, ca să-și constituie o armată catolică fidelă, care să-i ofere posibilitatea să recupereze puterea din mâinile oligarhilor regatului, însă comportamentul său și modul său de viață nu va fi un argument pentru catolicizarea cumanilor. Loialitatea cumanilor față de monarh este demonstrată și de episodul arestării episcopului Filip de Fermo, când, deși aceștia doreau să-l ucidă pe legatul apostolic, dându-și seama că gestul acesta i-ar periclita viața lui Ladislau al IV-lea, aflat la rândul său în arestul nobililor maghiari, îl vor elibera pe legatul de latere³².

Separăți de rege de către oligarhia maghiară, în fruntea căreia se afla clanul Aba, și supuși unei presiuni de aplicare a celei de a doua legi cumane³³, cumanii vor ataca unele domenii nobiliare și mănăstirești. Astfel de atacuri sunt menționate în Bihor și Banat, din partea cumanilor așezați aici³⁴.

Nu este mai puțin adevărat că unii nobili maghiari vor folosi astfel de atacuri sau le vor încuraja și conduce, în dorința de a-și soluționa conflicte mai vechi; un astfel de caz este relevat și de un document din 1285, în care este amintit atacul nobilului „Albert, fiul lui Zalauch, venind alături de cumani, a nimicit susnumitul sat Cadea, al comitelui Cosma, a jefuit toate averile oamenilor din acest sat, stricând biserica aflătoare acolo”³⁵. Cumanii au atacat și mănăstirea Ingris, unde se găseau în acel timp și podoabele și bijuteriile casei regale³⁶, însă invadatorii nu au putut cuceri mănăstirea pe care cistercienii o transformaseră într-o adevărată fortăreață³⁷.

Anarhia din regat este completată de lupta dusă de rege în fruntea unei coaliții nobiliare împotriva clanului Aba³⁸. În acest context, cumanii din regat cer ajutorul cumanilor din Moldova, care vor invada Ungaria, sub conducerea lui Oldamur³⁹.

Invazia nu trebuie pusă numai pe seama apelului cumanilor din regat, ci ea trebuie corelată cu disputele europene ale vremii și cu faptul că pendularea politicii regale între imperativele Romei papale și cele ale Hoardei de Aur s-au

³² Șerban Turcuș, *op. cit.*, p. 120

³³ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 80

³⁴ Petru Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, 1974, p. 213

³⁵ *Documente privind...*, vol. II, p. 270

³⁶ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 213

³⁷ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea Carpatică*, Cluj-Napoca, 2005, p. 261

³⁸ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 188

³⁹ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 80

oprit în favoarea primului factor⁴⁰. Ori Hoarda de Aur, la conducerea căreia se aflau doi hani, Tele Buga și Nogai, reprezenta la acea vreme o forță care, prin alianțele sale, se împotriva partidei proangvine, condusă de Martin al IV-lea⁴¹, în dominarea Mediteranei occidentale și care nu putea permite evoluția Ungariei sub imperativele Romei.

Invazia lui Oldamur trebuia să provoace ruperea regatului Ungariei de această alianță. Astfel este explicabilă intenția lui Oldamur de a-l alunga pe rege⁴², acest demers fiind motorul ce va duce la riposta monarhului împotriva invadatorilor.

Invazia va fi susținută și de o rebeliune ce va atrage o mare parte a cumanilor din regat, ducând la unirea celor două forțe distructive. Lupta decisivă dintre cele două tabere se va da în estul Tisei, lângă lacul Hood, unde ostilitățile dintre cele două armate sunt îndârjite. Momentul decisiv al luptei și care aduce victoria armatei regale l-a reprezentat o puternică furtună⁴³, care va face inutile arcurile cumanilor. Invazia, chiar dacă nu s-a soldat cu victoria invadatorilor, este importantă prin consecințele pe care le va avea asupra politicii interne și externe a regatului maghiar. După luptă, două dintre cele șapte triburi cumane din regat, adică aproximativ 30% din cumani, îl vor părăsi, urmând invadatorii în retragerea lor⁴⁴. Monarhul va încerca să îi convingă pe aceștia să rămână atât prin mijloace pașnice, cât și prin utilizarea forței, urmărirea lor terminându-se în „țara și de la hotarele tătarilor pe care nu le mai călcase niciunul din înaintașii noștri”⁴⁵. Reducerea numărului cumanilor din regat aducea cu sine și diminuarea suportului militar și economic pe care aceștia îl acordau regelui. Soarta cumanilor capturați de nobilii maghiari cu ocazia rebeliunii era una destul de dură, aceștia fiind împărțiți pe moșiile nobilimii, ce participase la înfrângerea răscoalei, ca robi⁴⁶. Scăderea forței cumanilor, precum și neîncrederea crescută de rebeliune, îl vor face pe Ladislau al IV-lea să încerce impunerea unui nou sistem politic, un sistem bazat pe echilibrul dintre forțele aristocratice, în fruntea căruia urma să se afle el⁴⁷. Moartea lui Matei Csák, în 1283, unul din pilonii acestui sistem politic, va face ca monarhul să întreprindă o campanie militară împotriva principalilor contestatari ai regimului său, membrii clanului Kőszegi și Aba⁴⁸. Evenimentele vor duce la reintroducerea în rândul anturajului regal a cumanilor ce vor deveni principalele sale gărzi de apărare.

⁴⁰ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 123

⁴¹ Thomas Tănase, *op. cit.*, p. 283

⁴² Petru Iambor, *op. cit.*, p. 213

⁴³ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 80

⁴⁴ *Ibidem*, p. 61

⁴⁵ *Documente privind...*, vol. II, p. 293

⁴⁶ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 80-81

⁴⁷ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 188

⁴⁸ *Ibidem*, p. 202

Izolată, atât de către clanurile oligarhice de la conducerea regatului, cât și de arhiepiscopul de Strigoniul Lodomer, a cărui putere și influență erau în creștere, Ladislau al IV-lea își va găsi refugiul în compania cumanilor, această stare de lucruri fiind evidentă mai ales după anul 1284. Refugiul poate fi explicat prin excluderea monarhului de la guvernarea regatului⁴⁹ și poate justifica acuzele ce i-au fost adresate regelui că i-ar fi chemat pe mongoli să invadeze Ungaria.

Invazia tătaro-cumană din 1285 are o multitudine de cauze și efecte, incursiunea venită din direcția stepei trebuind a fi explicată atât prin contextul extern, cât și prin cel intern al regatului Ungariei. Pusă pe seama instigațiilor cumanilor⁵⁰, acțiunea trebuie corelată cu politica dusă de conducerea Hoardei de Aur. Ajuns la conducerea Hoardei de Aur, după moartea hanului Berke, din 1266⁵¹, hanul Nogai nu se putea impune decât prin calitățile sale militare, asta în primul rând datorită faptului că era fructul unei legături nelegitime⁵², ce nu îi permitea să conducă singur; de aceea, el va trebui să accepte formula unei conduceri duale, alături de hanul Tele Buga. Încercările sale de impunere și de extindere a autorității Hoardei de Aur prin legături matrimoniale și alte tipuri de alianțe⁵³ nu puteau permite evoluția Ungariei sub directivele papale. Primul avertisment fusese dat prin invazia lui Oldamur, însă insuccesul acțiunii acestuia și incursiunea oștilor maghiare în teritoriul aflat în stăpânirea tătarilor nu puteau decât să-l provoace și mai mult pe Nogai.

Criza internă a regatului Ungariei, caracterizată prin lupta între grupurile aristocratice pentru putere, dădea impresia unui regat lipsit de unitate, ce putea fi ușor înfrânt, constituind o pradă ușoară pentru o invazie de mare amploare. Nu trebuie omise din aceste aspecte ale crizei interne, nici tendințele spre o anumită autonomie a unor provincii, cum este cazul Transilvaniei.

Pe acest fond de criză amplificată și de scăderea autorității regale și care putea oferi ocazia unei re poziționări a regatului în cadrul alianțelor epocii, scoțând Ungaria din tabăra angevină și poziționând-o în cadrul sistemului de alianțe tătar, trebuie înțeleasă acțiunea lui Nogai. Succesul unei astfel de inițiative necesită un atac în forță al tătarilor. Rolul lui Ladislau al IV-lea în izbucnirea invaziei, prin posibila invitație făcută tătarilor, trebuie înțeles atât prin poziția pe care o avea monarhul în cadrul regatului, cea de exclus de la guvernare⁵⁴, cât și prin intențiile politice manifestate în ultimii ani ai domniei sale de către arhiepiscopul de Strigoniul Lodomer⁵⁵.

⁴⁹ Pál Engel, *op. cit.*, p. 109

⁵⁰ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 203

⁵¹ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 214

⁵² Thomas Tănase, *op. cit.*, p. 274

⁵³ *Ibidem*, p. 273-283

⁵⁴ Pál Engel, *op. cit.*, p. 109

⁵⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 210

Campania a fost pregătită de conducerea tătarilor din timp, la ea luând parte, pe lângă cumani, și alți vasali ai tătarilor, cum ar fi cei din Volânia și Halici, precum și unele cete lituaniene care participă întâi la atacarea Poloniei⁵⁶. Pentru amplificarea elementului surpriză, campania a fost desfășurată în toiu iernii, la mijlocul lunii ianuarie⁵⁷, consecințele acestui demers fiind nefavorabile atât armatei maghiare, ce nu s-au putut reuni în timp util, cât și invadatorilor.

Potrivit cronicilor ruse, invadatorii au năvălit din două direcții: din sud, în Transilvania, sub conducerea lui Nogai, care a luat drumul Brașovului; și din nord, sub conducerea lui Tele Buga, urmând un itinerar foarte vag⁵⁸. Traseele nu diferă foarte mult de cele ale invaziei din 1241, realitatea pe care o vor întâmpina tătaro-cumanii, fiind însă cu totul alta față cea din timpul regelui Bela al IV-lea (1235-1270).

Dacă până la invazia din 1241 construcțiile din piatră erau aproape necunoscute în Ungaria, în 80 de ani după invazie în regat se vor construi cel puțin 200 de castele⁵⁹. Însă, nu numai invazia a contribuit la această evoluție, ci și anarhia din cadrul regatului, datorată numeroaselor conflicte interne. Războiul civil dintre Bela al IV-lea și fiul său major Ștefan a fost primul eveniment militar important punctat cu episoade derulate în jurul unor cetăți de nouă generație (Deva, Codlea)⁶⁰. Nu trebuie neglijat nici faptul că, datorită colonizării cumanilor în regat și a implicării lor în conflictele interne și externe ale Ungariei, nobilimea și populația maghiară învățaseră atât modul de luptă a acestor nomazi, cât și modalitățile de apărare contra lor. Numeroasele conflicte militare ce premerseseră invazia din 1285 oferiseră oștilor nobiliare locale o remarcabilă capacitate de mobilizare ce nu ținea seama de anotimp, precum și o consistentă și îndelungată experiență în arta războiului⁶¹.

Ajunși în Ungaria, tătarii s-au îndreptat spre centrul regatului, pe care l-au prădat și jefuit din ianuarie până în a doua jumătate a lunii martie 1285. Așezându-și tabăra undeva în nord-estul Ungariei, invadatorii vor întreprinde de acolo raiduri ce îi vor aduce până la Pesta⁶². Luptele îndârjite nu vor aduce succese majore niciuneia dintre tabere, succesele locale ale creștinilor neputând fi considerate o performanță militară globală a acestora⁶³. Victoriile detașamentelor nobiliare conduse de Roland Borșa, Amade Aba sau Petru de Saros⁶⁴ trebuie corelate cu dificultățile întâmpinate de invadatori în penetrarea

⁵⁶ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 215

⁵⁷ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 203

⁵⁸ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 123

⁵⁹ Martin Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000, p. 50

⁶⁰ Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 389

⁶¹ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 204

⁶² Petru Iambor, *op. cit.*, p. 215

⁶³ Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 391

⁶⁴ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 204

fortificațiilor din regat⁶⁵, pentru a explica retragerea tătarilor. Însă cronica franciscanului Salimbene da Adam a consemnat pe lângă faptul însuși al invaziei și „pacea” încheiată de Ladislau al IV-lea cu Nogai, după retragerea lor din regat. Ceea ce ar putea însemna că invazia își îndeplinisese scopul, politica regelui de după 1285 fiind un argument în această direcție.

În retragerea lor, o parte a tătarilor a lovit și Transilvania, unde se duc lupte importante⁶⁶, fiind menționate cele de pe valea Arieșului, de sub cetatea Trascăului, unde se remarcă voievodul Roland Borșa și secuii din Kezdi⁶⁷, precum și abaterea cetelor lui Tele Buga în zonele locuite de sași, unde, în prisăcile acestora, datorită luptelor îndârjite, dar și precipitațiilor abundente, și-au găsit sfârșitul un număr mare de tătari⁶⁸.

Consecințele invaziei nu au fost pentru regatul Ungariei atât de devastatoare precum cele din 1241, funcționarea instituțiilor nefiind pusă în nici un moment sub semnul întrebării⁶⁹. Pierderile suferite de invadatori nu trebuie să fi fost foarte mari, pentru că în același an tătarii lui Nogai vor întreprinde o campanie împotriva bulgarilor, conduși de țarul de origine cumană Gheorghe Terter⁷⁰. Aducerea sub autoritatea lui Nogai a acestuia și a despotului Milutin se va realiza în 1290, când fiul hanului se va căsători cu fiica lui Terter, iar fiul lui Terter va ajunge la curtea hanului tătar⁷¹. Supunerea Balcanilor, precum și intrarea Ungariei prin intermediul regelui Ladislau al IV-lea în sfera de influență tătară, vor duce la apogeul puterii hanului Nogai.

Considerat vinovat de izbucnirea invaziei, Ladislau Cumanul era acuzat că nu a știut sau nu a dorit să transforme retragerea tătarilor într-o victorie personală⁷² și că nu a reușit să atragă armatele nobiliare sub stindardul regal. Retragerea invadatorilor era pusă pe seama victoriilor obținute de aristocrație, nobilimii posesoare de cetăți sau comunităților libere înarmate, fără ca regele să-și poată aroga vreun merit în obținerea succesului⁷³.

Cu siguranță că eșecul invaziei l-a obligat pe monarh să încerce obținerea sprijinului Transilvaniei, singura provincie din rândul căreia nu se ridicase nici o familie în rândul oligarhiei regatului în ultimii ani⁷⁴. Această tentativă a regelui trebuie înțeleasă ca o modalitate de a se opune clerului și nobililor ce intenționau să facă din el o simplă unealtă în guvernarea regatului⁷⁵,

⁶⁵ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 124

⁶⁶ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 205

⁶⁷ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 217

⁶⁸ *Ibidem*, p. 219

⁶⁹ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 205

⁷⁰ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 220

⁷¹ Thomas Tănase, *op. cit.*, p. 284-285

⁷² Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 206-207

⁷³ *Ibidem*, p. 207

⁷⁴ *Ibidem*, p. 208

⁷⁵ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 222

demersul lui Ladislau al IV-lea de a se împotrivi bazându-se pe sprijinul militar oferit de cumani, tătari și schismatici⁷⁶. Sigur că apropierea de hanul Nogai a fost încurajată de dispariția aproape concomitentă a tatălui reginei Isabela, Carol de Anjou, și a papei Martin al IV-lea, cel care fusese liderul partidei proangevine⁷⁷. Faptul că regina Isabela (Elisabeta) era arestată încă din timpul invaziei⁷⁸, cât și perpetuarea situației în anii următori demonstrează tendința lui Ladislau al IV-lea spre colaborarea cu Hoarda de Aur. Întors la amantele sale cumane, precum și trăind în mijlocul cumanilor, adoptând chiar stilul de viață și cutumele acestora⁷⁹, monarhul se va expune pedepselor pontificale. Excomunicarea sa de către arhiepiscopul Lodomer, gravă nu atât prin cenzurile eclesiastice, ci prin efectele sale colaterale asupra dezagregării legăturilor de dependență, nu va consemna revenirea regelui sub directivele papale, ci numai o revenire formală la modul de viață creștin până ce pedeapsa va fi ridicată. Era greu de crezut că Ladislau al IV-lea putea asculta de arhiepiscopul de Strigoni, devenit între timp principalul său adversar. Legăturile monarhului cu tătarii sunt evidențiate de scrisoarea arhiepiscopului Lodomer adresată nobililor unguri, sași, secui și români din 1288, când sunt afurisiți „toți solii care fie din porunca regelui, fie din aceea a oricui altuia, pleacă sau au plecat la tătari”⁸⁰. Colaborarea regelui cu tătarii și cumanii este relevantă și de ponderea pe care aceștia au avut-o în cadrul armatei regale din ultimii ani ai domniei sale⁸¹.

Atribuirea asasinatului regelui conducătorilor cumani Arbutz, Tortel și Kemenche⁸² poate fi considerată ca o lecție dată viitorilor suverani că aceste forțe nu erau unele pe care un monarh se putea sprijini⁸³. Nu trebuie omisă nici ipoteza discreditării liderilor în rândul cumanilor sau a încercării acestora de a pune capăt unui război civil cu multe victime în rândul cumanilor sau de a evita ca, în cazul unui eventual eșec al armatei regale, creștinii din regat să se unească împotriva lor⁸⁴. Regicidul organizat cu certitudine de clanul Borșa și realizat cu acordul tacit al papei⁸⁵ pune capăt vieții unui monarh atipic, cu o personalitate complexă, care, în încercarea sa de a stopa anarhia din regat, nu a reușit decât să provoace un veritabil război civil.

Rolul cumanilor în cadrul politicii interne a monarhului Ladislau al IV-lea a fost unul pregnant, sub domnia acestui rege cumanii atingând apogeul influenței

⁷⁶ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 210

⁷⁷ Thomas Tănase, *op. cit.*, p. 283

⁷⁸ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 215

⁷⁹ Pál Engel, *op. cit.*, p. 209

⁸⁰ *Documente privind...*, vol. II, p. 299

⁸¹ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 215

⁸² András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 55

⁸³ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 228

⁸⁴ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 82

⁸⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 228

lor⁸⁶. Regele, fiind el însuși un cuman după mamă, nu a ezitat să se folosească de puterea militară oferită de cumani, lucru făcut și de predecesorii săi, însă el a mers până acolo, încât s-a comportat ca un cuman, aderând la cutumele și religia acestora, iar acțiunile respective i-au adus supranumele de Cumanul.

Cumanii, alături de tătari, au constituit forțele militare principale care au dus la păstrarea tronului acestui monarh; ei au fost folosiți de acesta împotriva oligarhilor maghiari, ce deveniseră rivalii puterii regale din Ungaria. Nu este mai puțin adevărat că Ladislau Cumanul a devenit, prin apropierea de tătari, un pilon în sistemul alianțelor gândit de hanul Nogai, însă acest lucru nu îl putea afecta pe rege atâta timp cât își păstra tronul. Pentru că arhiepiscopul de Strigoniul Lodomer, după creșterea influenței sale, a împiedicat apropierea monarhului de directivele papale, care, dacă le-ar fi dat ascultare, ar fi ajuns o sigură unealtă în mâinile baronului și clerului; Ladislau al IV-lea a optat pentru o alianță neconvențională cu tătarii lui Nogai, adversari evidenți ai papalității.

Pentru tătari, dar mai ales pentru cumani, alianța și influența asupra regelui nu au avut numai laturi pozitive, ci, dimpotrivă, au avut și consecințe negative, și aici putem menționa numărul mare de victime apărute în urma conflictelor monarhului sau a tentativelor sale de a lovi în puterea oligarhilor regatului, mutațiile provocate de rebeliunea cumană⁸⁷, fiind un argument al acestui punct de vedere.

Controversata domnie al lui Ladislau al IV-lea Cumanul a condus la o alianță ce părea imposibilă la sfârșitul invaziei tătaro-mongole din 1241-1242, însă odată cu asasinarea monarhului se pune capăt și înțelegerii cu tătarii⁸⁸.

**THE TURANIANS: TATARS AND CUMANS IN THE FRAME OF THE
ROYAL INTERNAL AND EXTERNAL POLITICS OF HUNGARY
DURING THE MONARCH LADISLAU IV (1272-1290)**

(Abstract)

After a brief introduction in the political life of the 13th century, this paper presents some aspects regarding the involving of the Cumans and Tatars in the external and internal politics of the Hungarian kingdom during the reign of the monarch Ladislau IV the Cuman. The paper emphasizes and interprets standards and events that have been tangentially broached by the Romanian historiography. Preponderant military forces, the Cumans and Tatars are presented on the top of their influence upon the Hungarian kingdom -, being in a close touch with the reign of a monarch who was a non-typical one for the Arpad's dynasty.

⁸⁶ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 77

⁸⁷ *Ibidem*, p. 80-81

⁸⁸ Șerban Papacostea, *op.cit.*, p. 124

NOI MĂRTURII DESPRE PAȘALELE DE ORADEA

Mihai GEORGIȚĂ

Cu toate că s-au făcut unele progrese în cunoașterea istoriei Pașalâcului de la Oradea, au rămas încă multe aspecte necunoscute și neelucidate, datorită, în primul rând, surselor documentare disponibile, extrem de limitate. Numai în urma unei cercetări aprofundate în arhivele turcești ar fi posibilă o contribuție substanțială la istoria acestei perioade de trei decenii din trecutul comitatului Bihor. De aceea, considerăm că până atunci orice noi mărturii documentare sunt binevenite și necesare la cunoașterea și elucidarea acestei perioade istorice. Deocamdată, mărturiile principale de care s-au folosit cercetătorii preocupați de subiect sunt cele extrase din documentele oficialităților Principatului Transilvaniei sau ale Imperiului habsburgic, mărturii completate uneori de cronicile vremii, atât creștine, cât și musulmane¹.

O astfel de mărturie am descoperit-o într-o dare de seamă adresată principelui Transilvaniei, Mihai Apaffi, de către unul din oamenii lui de încredere aflați în cercurile înalte ale Imperiului Otoman. Putem presupune că semnatarul acestui document informativ era un spion al Principelui, deoarece semnează cu pseudonimul “iam benenotus” (deja cunoscutul), pentru a nu-i fi dezvăluită identitatea. Scrisoarea conține mai multe informații despre chestiuni diferite, spionul principelui ținându-l la curent cu ultimele informații.

Pe noi ne interesează în primul rând informațiile furnizate principelui cu privire la modificările survenite în conducerea pașalâcului de Oradea. Principele este înștiințat că guvernatorul Oradiei, dușman al sultanului, a devenit persona nongrata la Poartă și a fost destituit din funcția sa, iar în locul lui a fost numit Husein Pașa, un bărbat în vârstă². Situația locuitorilor din Bihor s-a complicat după ce Oradea a fost cucerită de turci, întrucât o parte a populației ajunsese să fie supusă la mai mulți stăpâni, ceea ce a condus la o serie de abuzuri. Noul Pașalâc înființat aici cuprindea numai o parte din comitatul vechi, dar a căutat să-și extindă influența cât mai mult, iar Principatul și nobilimea continuau să-și mai exercite unele drepturi chiar pe teritoriul Pașalâcului, astfel încât s-a ajuns la situația ca locuitorii să fie vexați din mai multe părți. Sătenii care depindeau de Pașalâc au fost folosiți de Principat pentru lucrările de întărire la cetățile de margine, ceea ce a nemulțumit

¹ Bunyitay Vincze, *A török fjalás korában 1660-1692*, Budapest, 1892

² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Cluj, *fond Colecția Kemény József*, dos. 1433

autoritățile turcești, iar de multe ori, la rândul lor, turcii au încercat să-și supună mai multe sate din teritoriul Principatului. De fapt, locuitorii supuși Pașalâcului de Oradea aveau în continuare obligații și față de Principatul Transilvaniei. Țăranii dădeau dări nobililor, efectuau cărașii și zile de muncă pentru cetățile de margine, uneori cu acordul expres al autorităților turcești. Însă, când populația nu-și achita datoriile față de Pașalâc, turcii se opuneau. Astfel, în 1667 principele Mihai Apaffi este somat de turci să nu mai oblige satele supuse Pașalâcului să dea impozite, căci dieta ținută la Făgăraș, în februarie 1666, a fixat și taxele pentru satele care aparțineau de Pașalâcul de Oradea. Pe lângă obligațiile bănești, fiscul Transilvaniei lua și dijma din produse. De asemenea, mica nobilime a rămas în mare parte în satele ocupate de turci, încercând să se înțeleagă cu turcii asupra împărțirii veniturilor. Nobilii care s-au stabilit în cetățile de margine, continuau să-și arendeze pământul la supușii lor de pe teritoriul Pașalâcului, în schimbul nonei din toate produsele recoltate³. Fiscalitatea excesivă a generat depopularea satelor, astfel încât administrația otomană a fost nevoită în 1666 să ia măsuri pentru repopularea așezărilor, promițând anularea haraciului pe o anumită perioadă, precum și a obligațiilor față de nobilii creștini care-și luau drepturile din satele lor. Administrația otomană se erija, așadar, în protectori ai intereselor țăranimii, pentru a câștiga susținerea acestora. Garnizoanele neplătite din cetățile din Ungaria și Transilvania jefuiau și ele avutul țăranilor. Iusuf Pașa intervine, la 16 iulie 1669, în chestiunea raptului unui număr de 132 cai de la Salonta, furăți de soldații unei garnizoane imperiale. Sokoli-ali pașa îl avertizează pe Mihai Apaffi că slujbașii din Șimleul-Silvaniei au reținut pe birarii câtorva sate din Crișana, deși aceștia își plătiseră toate dările către Principatul Transilvaniei. Rămași sub administrația Principatului, locuitorii din Debrețin au reușit să-și păstreze numeroasele parcele de vie de pe dealurile Oradiei, din Biharea, Diosig, Episcopia Bihor, Cetariu etc., pe care le dețineau de veacuri, proprietăți ce au intrat acum sub administrație otomană. Însuși sultanul a intervenit pentru protejarea drepturilor celor din Debrețin asupra domeniilor viticole. În decembrie 1666, acesta emite un firman prin care interzice spahiilor să strângă darea de struguri, iar locuitorilor din Debrețin să nu li se mai pretindă nimic dacă și-au plătit zeciuiala obișnuită⁴. Iusuf Pașa, unul din guvernatorii cei mai intransigenți ai Oradiei, atestat în această funcție din martie 1669⁵, a comis atâtea abuzuri asupra locuitorilor din comitat și din Debrețin, încât sultanul a trebuit să trimită o comisie care să ancheteze cazul și să-l înlăture din funcție. Acest lucru este relatat de spionul principelui aflat la Tesalonic, arătând că s-au făcut plângeri la

³ Liviu Borcea, *Bihorul medieval. Oameni, așezări, instituții*, Editura Arca, Oradea, 2005, p. 287-294

⁴ Idem, *Contribuții la istoria orașului Oradea în timpul stăpânirii otomane (1660-1692)*, în *Crisia*, 1981, p. 119-120

⁵ *Ibidem*, p. 124

Kiakaiam, locțiitorul Kaimakamului, că Iusuf pașa și extractorii transilvăneni au luat cu forța dările de la supușii cetății Oradea și de la cei din Debrețin. Abuzurile acestui pașă au atras schimbarea lui cu noul pașă Husein, având nădejde că acest pașă –așa cum spera și semnatarul scrisorii-va fi mai modest, mai drept și mai generos. Scrisoarea spionului ne ajută să stabilim cu exactitate data când a fost numit noul Pașă, până acum fiind cunoscută doar o mențiune din 21 august 1970⁶. Scrisoarea este semnată în 9 aprilie 1670, iar “iam benenotus” afirmă textual că Husein și-a pregătit deja suita și va pleca spre Oradea în două zile (Pasha hinc post biduum discedit, iam comitatum praeparavit). Prin urmare, putem socoti că noul Pașă a fost numit la începutul lunii aprilie și a plecat spre Oradea în 11 aprilie. “Iam benenotus” îi recomandă principelui Mihai Apaffi să-l rețină la Oradea pe Sahia aga, comisarul său, - probabil membru în comisia de anchetă a lui Iusuf Pașa -, ca interimar până la sosirea noului Pașă. Din rândurile scrise de acest spion mai putem deduce că exista o dispută între cele două administrații, de aceea el își pune speranța că Sahia Aga, fiind în strânsă prietenie cu noul Pașă, ar putea reconcilia părțile, fără să fie părtinitor.

Există și alte informații la fel de importante în textul epistolei, asupra cărora n-o să insistăm, dar care merită să fie măcar amintite. Astfel, principele este înștiințat că oamenii săi trimiși la Kaimakan, la Adrianopole, deși au întâmpinat unele greutăți, au reușit în final să-i prezinte aceluia onorurile și să-și îndeplinească misiunea cu bine. I se aduce la cunoștință, de asemenea, că Sultanul în prima sau a doua zi din mai intenționează să-și circumcizeze fiul, ocazie cu care îi invită pe toții reprezentanții principatelor și regatelor supuse Porții să participe și să aducă onoruri, iar cei care nu luau parte la acest ceremonial erau obligați, oricum, să dea darurile cuvenite. Aceasta suna ca un avertisment pentru principele Mihai Apaffi. O altă informație esențială pe care o livrează principelui este cea referitoare la alianța contra Porții, formată la inițiativa hanului tătarilor, cu sprijinul cazacilor zaporojeni, conduși de hatmanul Mihai Hanenko, la care s-a raliat și confederația ruso-polonă. Această alianță, care va duce un an mai târziu la războiul ruso-polon, a fost deconspirată de hatmanul cazacilor Petru Doroșenco, protejatul Porții. Petru Doroșenco a intrat sub suzeranitatea Porții, în speranța că va putea reface unitatea Ucrainei și o va salva de la împărțirea între Rusia și Polonia, dar domnia lui a fost contestată în stânga Niprului, unde a fost ales în 1669 Mihai Hanenko, cu sprijinul Poloniei⁷, și a fost atacat de hanul Crimeei, dornic să-și mențină influența politică între

⁶ *Monumenta Comititalia Regni Transsilvaniae*, vol. XV, p. 159

⁷ Veniamin Ciobanu, *Românii în politica est-central europeană 1648-1711*, Institutul european, Iași, 1997, p. 85

zaporojeni⁸. Ca urmare, “iam benenotus” îl avertizează pe principe că oastea aliaților Porții nu va avea succes în fața acestei amenințări, dacă nu va fi îndepărtat sau ucis hanul tătarilor, principalul promotor al coaliției antiotomane.

Celsissime Princeps, d(omi)ne mihi Faventissime

D(omi)nus Sigismundus Boyer agens celsitudine suae meritissimus, subterfugiens expensas graves pro nutritione novem sues equos et familias, tum ob aliqua salutis suae noxia, incommoda, accepta D(omi)no(s) Kaimekamo permissione, 3a aprilis hinc, ad Adrianopolim profectus est, sperabat se in itinere Tabellarys celsitudine V(est)ra occurrurum, sed spes illum fefellit, illi enim nempe D(omi)nus Szekel Martin et Rad Dobra, rectori, via progressi, huc 8a aprilis appulervat, neque in sua absentia visitantes nomine Celsitudine V(est)ra salutaverunt, et sequendi die d(omi)num Boyer assecuturi disceserunt. Illinc Rad Dobra, siquidem, iam de D(omi)nus Davidis sui interpretis, felici hinc transgressu et reditu nova accepit in Transylvania venertetur, d(omi)nus Szekel vero, cum d(omi)nus Boyer versus Aulam redibit vel in Adrianopoli expectabunt. Imperator enim noster, prima vel secunda mai hinc ad Adrianopolim et inde Constantinopolim migraturus est. Ubi filium suum solemniter circumcidi praetendit, huic solemnitati, omnium Regum et Principum amicos legati adesse, et convivio honoraria offerre debebunt. Gratia divina tandem adversarius suus Waradiensis Gubernator, ab officio suo deiectus est. in illius locum substituitur Husein Pasha, vir senex, unde puto instiorem et modestiorem, antecessorisque sui ignominia perculsum et cautiorem fore. Puto bonum esse si Commissarius Sahia aga, ibi usque adventum novi Pasha retineretur, Pasha hinc post biddum discedit, iam comitatum suum praeparavit. Utinam praedictus Commissarius Celsitudine V(est)ra et dicti Pasha amicitia connexa, utriusque partis lites, si non componere, saltem bene exaudire possit, ne hac vice, ne male intellecta videat, sinistrasque informationes adferat, nam nunc temporis etiam in causam Dobroczenensium, colligati, Waradienses, cum de Jusuf Pasha conquererentur, etiam de Celsitudine sua exactoribus apud d(omi)num Kiakaia, i.e. Locumtenentes D(omi)nus Kaimekami, conquerebantur, quod a subditis castro Waradiensi pertinentibus, tributavi eripiunt. Supremus Visirius in mense mayo ex Candia discedet, et vel in Adrianopoli vel inter Adrianopolim et Constantinopolim imperiali maestati appropinquabitur, simul cum pompa urbem Constantinopolim ingressuri. Venetorus legatus qui pacem composuit, iam ex Candia egressus Constantinopolim navigat, ibi imperatus veneretur et pacem confirmabit. Expectatur etiam Bailus i. e. Residens Venetos qui post discessum magni illos

⁸ Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional 1621-1672*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, p. 203

legati, in Constantinopoli mercatos suos curam gessurus, residere debebit. Sed nunc audimus, quod una ex suis navibus, antemissa, ex multis pretiosis donis onerata, sit, simul cum dicti Baili nepote, in sinu Adriatico submersa ; Bailus tamen ipse cum altera navi, rectam inter suum ad Constantinopolim continuat. Legatus a Porta in Galliam missus nondum rediit. Galli cum Hollandis amicitiam ruperunt, et iam inter ipsos , in mari Baltico et Mediterraneo navales pugnas incipiunt. Tatarhani coniuratio contra Portam, cum media parte Casaceos Zaporoniensium, (quibus ipse quendam Mihai Hanenko Hatmanum praefecit) et confaederatio cum Moscis et Polonis, per Petrum Dorosheiko Hatmanum a Portam protectum, imperatori denunciata, et probabiliter detecta est; unde suspicatur expeditio exercitus nostri versus illam partem; si deiectione ex officio aut morte Hani, tumultus non consopietur. Celsitudinem V(e)stram Deus optimis maximis sanam, et ab obnibus casibus adversis incolumem diutissime consevet. Data Tesalonicae 9a aprilis A. D. 1670.

Celsitudinis Vestras

Affectionatissime Famualus
Iam benenotus

P. S. internuntius regis Poloniae, cum comitater 25 equitum hic de die in diem expectatur

Mult prea înalte Principe, protectorul meu

Domnul Sigismund Boyer, foarte merituos agent al înălțimii dumneavoastră, scăpând de multa cheltuială pe care a făcut-o pentru asigurarea hranei familiei și a celor nouă cai ai săi, cât și de alte pagube și neajunsuri care i-ar fi periclitat sănătatea, cu permisiunea domnului Kaimakan a venit aici la Adrianopol pe 3 aprilie cu speranța că îi va întâlni pe tabelarii înălțimii voastre, dar speranța i-a fost înșelată, căci aceia, atât domnul Szel Martin cât și Rad Dobra, au ajuns pe ocolite, fiind chemați aici pe 8 aprilie, iar în lipsa sa inspectorii au adus onoruri în numele dumneavoastră, și a doua zi însoțitorii s-au despărțit de domnul Boyer.

Tot acolo Rad Dobra, având în vedere că a primit deja vești despre venirea și întoarcerea cu bine a Domnului David, tălmaciul său, se va întoarce în Transilvania, iar domnul Sekel și Domnul Boyer fie se vor întoarce la curte fie vor aștepta în Adrianopol.

În prima sau a doua zi a lunii mai împăratul nostru se va deplasa la Adrianopol și de aici la Constantinopol. Unde pretinde ca fiul său să fie

circumcis cu solemnitate, iar la această solemnitățe să participe toți reprezentanții regatelor și principatelor, și chiar și cei care nu participă trebuie să dea daruri și onoruri. Totuși prin grația divină, adversarul său, guvernatorul Oradiei, a fost înlăturat din serviciul său, iar în locul acestuia a fost numit Husein Pașa, un bărbat vârstnic, și sper că va fi mai drept, mai modest decât antecesorul său, mai înțelept și cu atenție la respect. Cred că ar fi bine, dacă comisarul Sahia Aga ar fi reținut acolo până la sosirea noului pașă, căci pașa și-a pregătit deja suita și va pleca de aici în două zile. De asemenea, ar fi bine dacă comisarul sus-amintit al înălțimii Voastre ar putea, dată fiind prietenia strânsă cu a amintitului pașă, în diferendele dintre ambele părți, chiar dacă nu reușește să le aducă la un acord, măcar să poată să-și aplece urechea cu înțelegere, ca în acest rol să nu fie părtinitor și să nu aducă prejudicii, așa cum chiar în timpul acesta în problema celor din Debrețin, care este legat de Oradea, s-au plâns de Iusuf Pașa, și de colectori de taxe ai dumneavoastră, domnului Kiakaia, adică locotenentul domnului Kaimakan, că au luat cu forța tributul de la supușii cetății Oradea. Marele vizir va pleca în luna mai din Candia și se va apropia de maiestatea imperială sau la Adrianopol sau între Adrianopol și Constantinopol, îndată ce va intra cu mare pompă în cetatea Constantinopolului. Legatul Veneției care a cerut pacea, a plecat din Candia, navighează la Constantinopol, acolo îl va venera pe Sultan și va cere confirmarea păcii. Este așteptat chiar și bailul, reprezentantul Veneției, care după plecarea marelui legat va trebui să rămână aici în Constantinopol să aibă grijă de negustorii săi, dar acum am auzit că una din vasele sale trimisă înainte cu multe daruri prețioase a fost scufundată împreună cu nepotul bailului în fundul Adriaticii; totuși bailul și-a continuat drumul spre Constantinopol cu alt vas.

Legatul Porții în Franța încă nu s-a întors. Franța și Olanda au rupt prietenia, și deja între acestea a început război naval pe Marea Baltică și pe Mediterana. Hanul tătar a făcut o coaliție împotriva Porții cu o parte a cazacilor zaporojieni, (în fruntea căreia a numit hatmann pe un anume Mihail Hanenko), și s-au aliat cu confederația moscoviților și polonezilor, fapt ce a fost descoperit probabil și anunțat sultanului de Petru Dorosheiko hatmanul, protejat al porții. De unde se poate presupune că expediția armatei noastre împotriva acelei părți nu va putea stăvilii năvala, fără îndepărtarea din funcție sau uciderea Hanului. Înălțimii voastre Dumnezeu să vă dea maximă sănătate și în toate împrejurările grele să vă aibă în pază. Data la Tesalonic 9 aprilie, anul domnului, 1670.

Înălțimii voastre cu cele mai alese sentimente, Sluga Dumneavoastră

Deja binecunoscutul

P. S. internunțiul regatului Poloniei este așteptat din zi în zi cu suita sa de 25 de cavaleri.

NEW EVIDENCES ABOUT THE PASHAS OF ORADEA

(Abstract)

This study put into the scientific circulation the unpublished information about the pashas of Oradea, one decade after that the Bihor County has been changed into a Turkish pashalic. The information is sent by a spy of the prince of Transylvania, Mihai Apaffi, who was to be found in Thessalonica. Among other things, he informs us that Iusuf Pasha of Oradea became persona nongrata because of the numerous abuses and injustices he has done to the inhabitants of Debrecen and those of Oradea's surroundings. That's why, he was replaced by the Sultan with a new pasha, an older person. In this way, we can learn about the date the new pasha was named and, find that the police prefect Sahia, the Turkish inspector of the Transylvanian prince, had to mediate the misunderstandings between the Ottoman administration and the Transylvanian one.

VIOLENȚA ÎN LUMEA RURALĂ DIN CRIȘANA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA. VIOLENȚA ÎN FAMILIE

Petru ARDELEAN

Acest subiect interesant, atât din punct de vedere istoric, dar și sociologic, se pare că nu a reținut, într-o măsură prea mare, atenția istoricilor. El a fost tratat ca o problemă adiacentă, ca o „explicare a revoltelor, răscoalelor sau a altor debordări în violență”¹. Lucrarea de față nu are intenția ca să trateze fenomenul „violență” pentru a explica revoltele, răscoalele sau războaiele. Ne-am propus ca să reconstituim un aspect cu care s-a confruntat, și încă se mai confruntă, societatea omenească și în special societatea rurală: „Relația dintre violență și societate, dintre violență și istorie este una foarte complexă și investigația sa impune cu necesitate abordări cu deosebire nuanțate, care să țină seama de relațiile foarte complexe care se stabilesc între o multitudine de factori, psihologici, biologici, sociali etc., atunci când încercăm să limpezim resorturile intime și să inventariem multitudinea de cauze ca și mecanismele care generează un comportament violent”².

La nivelul oricărei societăți, violența a fost prezentă sub o formă sau alta, chiar dacă unii istorici au ignorat rolul ei în existența comunităților umane. Prin evoluția pe care au avut-o societățile, se consideră astăzi că violența a fost un element al societăților vechi, că doar antichitatea și evul mediu s-au confruntat cu ea și că, odată cu trecerea spre societatea modernă și contemporană și „civilizarea” sau „modernizarea” omului, care, în evoluția sa *spre progres* a renunțat la ea, a marginalizat-o. Dar, dacă încercăm un exercițiu de imaginație aducând în prezent acele societăți adaptându-le puțin, iar apoi să le comparăm cu societatea contemporană, oare nu am rămâne surprinși sau chiar dezamăgiți? În comunitățile rurale, pentru că de ele ne ocupăm, au existat conflicte între locuitorii aceluiași sat, ca simpli consăteni, până la cele dintre neamuri și vecini, conflicte care au pornit de la diferite cauze, care, uneori, astăzi ni s-ar părea banale, dar pentru ei erau foarte importante, degenerate în violențe atât verbale, cât și fizice. Considerăm că ar fi necesară o categorisire a formelor violenței, pe care le-am putea împărți grosso modo, în violențe ușoare – violențe de limbaj (insulte, batjocori, blesteme), și violențe grave, dure – violențe fizice (bătaia și

¹ Toader Nicoară, *Istorie și violență. Lecturi posibile*, în *Caiete de antropologie istorică*, 2002, nr. 2, p. 7

² *Ibidem*

degenerată din aceasta, crima)³. Urmărind presa și mijloacele de comunicare mass-media, vedem că în toate gazetele la rubrica faptelor diverse sau chiar pe primele pagini ne sunt comunicate o serie de fapte pe care le putem cataloga fără nici o problemă ca și violențe, de la conturbarea liniștii publice, violurile și până la cel mai josnic act pe care îl poate face un om, crima.

Așadar, din aceste câteva idei prezentate am putut observa că „violența n-a dispărut deloc, ci că, dimpotrivă, există un întreg arsenal la nivelul violenței, de la violența domestică la cea cotidiană”, „au dispărut unele din formele tradiționale în care ea se manifesta în mod curent, dar și acestea nu în totalitate, pe când altele s-au metamorfozat, s-au rafinat alături de altele foarte sofisticate”⁴.

Pentru a putea trata un subiect cum este cel pe care l-am propus, consider că trebuie să ne familiarizăm cu ceea ce înseamnă violența, formele de manifestare și urmările sale.

Studiile interdisciplinare încearcă, în ultima vreme, să identifice și să decripteze resorturile profunde ale violenței: „Psihologii și antropologii o identifică într-o moștenire genetică și ancestrală pe care omul, ființa umană o aduce cu sine din negura veacurilor. Violența ar fi «direct sau indirect în serviciul vieții» ca o reacție de apărare să conducă la conservare și perpetuare”⁵.

Erich Fromm⁶ identifică patru forme în care se manifestă violența la nivelul social:

1. violența ludică – ce aparține de domeniul jocului. Aici ne putem identifica fiecare dintre noi dacă ne aducem aminte de jocurile copilăriei, de împărțirea în tabere și jocul „de-a războiul” și alte jocuri de acest fel. Este o violență fără intenții distructive, doar din dorința de a arăta că știm să ne batem, dar nu suntem motivați de ură sau destructivitate. Scopul acestei violențe este acela de a ne pune în evidență abilitățile tactice, forța fizică și nu ura față de adversar și nici dorința de a ucide.

2. violența reacțională are rolul de a răspunde altor agresiuni, de a apăra viața, libertatea, demnitatea sau bunurile personale. Ea își are originea în sentimentul dat de frică, de inconfort, real sau imaginar, conștient sau inconștient. Se pare că este forma de violență cea mai comună. Se află în „serviciul vieții” și are ca obiect conservarea și nu distrugerea. Legată de aceasta putem pune violența izvorâtă din dorința de răzbunare. Aceasta o putem identifica cu răzbunarea asupra adversarului prin aplicarea legii talionului. „Se

³ Marius Rotar, *Umbrele crimei. Asupra unui presupus caz de violență maximă în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Caiete de antropologie istorică*, 2002, nr. 2, p. 87

⁴ T. Nicoară, *Istorie și violență...*, p. 8

⁵ *Ibidem*

⁶ Erich Fromm, *Le Coeur de l'homme. Sa propension du bien et au mal*, Paris, Payot, 1991, p. 23-24 apud *Ibidem*, p. 10-11

constată din acest punct de vedere că la grupurile cele mai slab dezvoltate, spiritul de răzbunare – nevoia de apărare – pare să fie mai intens”⁷.

3. violența compensatorie – își are originea în neputință. Cei care nu pot crea, caută să distrugă. Este o demonstrație de forță brută, care servește ca substitut activităților productive. Cei neputincioși se pun sub protecția celor mai puternici căpătând iluzia că acționează cu ei și prin ei. Poate „conduce uneori spre sadism, definit ca impuls constitutiv, tradus prin tentația de a exercita o dominare absolută asupra altuia, reducerea acestuia la starea unui obiect neputincios supus plăcerilor celui alt”⁸. „Oamenii cei de nimic (slabi – n.n.), cum văd că au cât de puțină putere de la cei mari, vor să sperie și să îngrozească pe toată lumea cu puterea”⁹, spunea Mihail Sadoveanu.

4. violența materializată prin „setea de sânge”. A făcut ca obiect de investigație să devină confruntările militare, crimele răsunătoare, revoltele și revoluțiile.

Iată, deci, care sunt marile categorii în care este împărțită violența de către Erich Fromm. Toate acestea le putem regăsi în manifestările violenței domestice sub o formă sau alta.

Pentru a putea înțelege fenomenul domestic, este necesar ca să ne familiarizăm cu tipul de societate și cu viziunea asupra lumii la nivelul mentalului țărănesc tradițional. Reconstituirea noțiunii de viziune asupra lumii înseamnă a reconstitui ansamblul cadrelor conceptuale acceptate de un individ sau de un grup social. La nivelul secolului al XVIII-lea, ca de altfel și al secolelor precedente, mentalitatea este impregnată de o viziune religioasă asupra lumii, totul se învâрте și se desfășoară sub influența calendarului religios. Momentele importante ale vieții, dar și cele banale, toate erau gândite cu un determinism și o logică de sorginte divină: „Dincolo de dogmele profesate de biserică și de subtile dispute la care participă o elită puțin numeroasă, mentalitatea comună a acestui timp presupunea un număr de convingeri și certitudini care impregnau mentalitățile, care erau fără îndoială zestrea mentală a veacurilor precedente, rezultat al sedimentărilor succesive, generație după generație a viziunii propagate intens de biserică, duminică de duminică, sărbătoare de sărbătoare, cu o asiduitate demnă de admirat”¹⁰. La nivelul mentalului țărănesc avem de-a face nu cu dogma oficială a bisericii în stare pură, ci avem de-a face cu un creștinism practicat, cu religia trăită presărată cu superstiții, cu magie și alte prejudecăți de acest fel, într-un cuvânt cu un „primitivism religios”, cu un maniheism infiltrat până în cele mai adânci straturi ale conștiinței creștinilor. Bineînțeles că religia trăită și-a pus

⁷ T. Nicoară, *Istorie și violență...*, p. 11

⁸ *Ibidem*

⁹ M. Sadoveanu, *Carte de înțelepciune*, Editura Albatros, Iași, 1974, p. 71

¹⁰ T. Nicoară, *Transilvania la începutul timpurilor moderne (1680-1800)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 32

amprenta asupra tuturor momentelor importante din viața omului, de la naștere până la moarte și chiar după moarte.

Ne vom opri asupra unui moment foarte important din viața omului, și anume căsătoria. Aceasta este simbolul dragostei, un remediu pentru tentații, „datorie respectuoasă între soți”. Ioan Hrisostom spunea că „o căsătorie în care soțul își iubește soția este o căsătorie în Domnul Hristos”, iar Fericitul Augustin pune căsătoria pe trei piloni: proles, fides, sacramentum. Astfel, „proles” însemna procrearea, creșterea și educarea copiilor în spiritul creștin; „fides” – fidelitatea conjugală, iar „sacramentum” stabilitatea și indisolubilitatea căsătoriei creștine. Ca taină a bisericii, ea va regla toate raporturile matrimoniale și toate situațiile intervenite în cadrul cuplului¹¹. Astfel, prin oficierea tainei căsătoriei, relațiile dintre doi tineri deveneau oficiale, cei doi devenind o familie. Pentru a realiza aceasta, tinerii se loveau de cele mai multe ori de obstacole care puteau merge de la „incompatibilitatea” socială, atitudinea părinților, care nu doreau ca odrasla lor să se căsătorească cu cel ales, ci cu cel dorit de ei, obstacole venite din partea bisericii care impunea ca cei doi să nu fie rudenie, deși în multe cazuri se prefera această legătură pentru ca averea și mai ales pământul, care și așa era puțin, să nu fie împărțit, tinerii erau promiși de către părinți încă de la vârste fragede, ei trăind și crescând de multe ori împreună. Pe lângă aceasta, biserica mai impunea, pentru evitarea bigamiei, să facă „strigările” în biserică. La 1783, printr-o circulară se recomanda preoților ca să respecte întru totul prescripțiile dogmatice în materie de căsătorie, iar în 1784 li se recomanda să respecte „strigările”¹². Autoritățile laice au intervenit și ele în cazul bărbaților care nu se puteau căsători decât dacă au trecut sorții serviciului militar prin care se pierdea o perioadă de timp, de altfel foarte importantă, deoarece speranța de viață era relativ scăzută.

După încheierea tuturor formalităților, se trecea la ceremonia căsătoriei, la nuntă: „Nunta era una din marile ocazii sociale, o sărbătoare, o întrerupere a rutinei zilnice și obositoare, era prilejul cu care se puteau manifesta legăturile de prietenie și rudenie ... nunta era, de asemenea, o ocazie de a se înfiripa noi cunoștințe, noi legături și de a se perfecta noi tranzacții”¹³. Și cum nu întotdeauna cei doi soți se luau din dragoste, ci relația lor matrimonială era „tocmită”, acestea nu rezistau în timp și erau presărate de diferite evenimente neplăcute. Prin condiția sa, femeia s-a aflat vreme îndelungată în perioadă de inferioritate¹⁴. Francesco Grisellini, în lucrarea sa *Istoria banatului timișan*, scria că: „Româncele nu stau cu soții lor la masă, ci mănâncă după ce au terminat aceștia, stând totdeauna în picioare și ocupându-se în același timp de o treabă casnică

¹¹ *Ibidem*, p. 152-153

¹² *Ibidem*

¹³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 158

¹⁴ T. Nicoară, *Transilvania ...*, p. 152-153

oarecare. Nici chiar în timpul sarcinii și cu câteva zile înainte sau după naștere, nu fac excepție de la acest obicei”¹⁵. În seama femeii rămânea grija gospodăriei și creșterea copiilor „... româncele își văd singure de gospodărie ... deoarece sunt extrem de harnice. Tot timpul când merg, călătoresc, șed ori se plimbă, ele se îndeletnicesc cu torsul, ori cu vreun alt lucru necesar gospodăriei...”¹⁶

În cadrul oricărei familii, odată cu trecerea timpului au intervenit și deviațiile comportamentale asupra cărora atât biserica, puterea civilă cât și comunitatea au manifestat toleranță și înțelegere¹⁷. Deviațiile, abaterile sunt consecințe ale unor cauze profunde ce se regăsesc în condițiile sociale, în starea materială, în nevoi și lipsuri, în sărăcie și neîmplinirile afective. Desfășurarea normală a vieții de familie a depins, în bună măsură, de motivele ce au determinat încheierea căsătoriei. Conflictele între dorințele indivizilor și pretențiile familiei sau ale comunității au generat stări tensionate și au impus în nenumărate situații desfacerea căsătoriilor. În aceste cazuri interesante sunt procesele de divorț în care, din mărturii, putem determina cauzele care au dus la divorț.

Interesant este cazul Ioanei Onica din Vășad, care se adresează printr-o scrisoare episcopului Samuil Vulcan, scrisoare în care își prezintă oful și își cere „deslegare, adecă despărțire de tătu și de masă a mai sus zisului soț fără de leage al meu”¹⁸. Așadar, ea cere să primească „deslegarea” pentru a putea divorța de soțul său Toma Boroș, cu care a conviețuit timp de 16 ani. Din spusele ei vedem că soțul său „fiind văduvoiu” s-a căsătorit cu ea, care în acel moment era fată (cu sensul de fecioară) – „pe mine fată mau luat”. Se pare că viața ei cu soțul ei nu a fost tocmai plăcută și presărată numai cu bucurii, ci mai mult cu necaz: „și așa fiind el om cu nărav sălbatec ... au început cu mine fără de leage a trăi, și fără milă a mă bate, mai mult noaptea decât zioa așa cum toț vecinii și neamu meu sau îngrozit, de patimile miale...” și continuă ea: „El pă mine nu mau omenit în toată viața noastră ... mau bătut, hainele miau tăiat cu săcurea și mi leau sfârticat ... adecă cu un cuvânt s-au silit în tot chipul să mă sălbătească”¹⁹. Și cum toate acestea n-ar fi de ajuns, pe lângă bătaie și umilința în fața vecinilor și a neamurilor, „încă el cu feațe de femei streine s-au ținut în vederea și știrea oamenilor și a mea”²⁰, ea susținând aici faptul că bărbatul său o înșeală.

Autoritățile ecleziastice au alcatuit cu atenție legislația matrimonială în care erau clar prezentate motivele ce se regăseau în cele mai grave abateri ale individului de la un comportament firesc și moral. Între aceste motive regăsim

¹⁵ Fr. Grisellini, *Istoria banatului timișan*, Editura Facla, Timișoara, p. 174

¹⁶ J.J. Erhler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982, p. 148

¹⁷ S. Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 160

¹⁸ Arhivele Naționale – Direcția Județeană Bihor (în continuare: A.N.-D.J.Bh), *fond Episcopia Greco-Catolică Oradea*, dos. 533, f. 93

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*

adulterul, nebunia, desfrâul, impotența etc.²¹ Dar divorțul însemna și o transferare a vieții private spre cunoaștere publică: intimitățile din cadrul cuplului, amănuntele picante deveneau transparente și cunoscute de întreaga comunitate. Prin divorț, interiorul familiei devenea un lucru public, consătenii și neamurile puteau intra în intimitatea familiei. În multe cazuri însă, umilința în fața comunității nu mai însemna nimic raportat la umilințele îndurate din partea consortului. Astfel, „posibilitatea de a divorța oferea individului eliberarea de constrângerile unei situații domestice nefericite”²². Deși prin divorț putea deveni marginalizat al societății și intrarea în gura satului, parcă eliberarea era mai presus și poate „mai bine rușinea satului decât bătaia bărbatului!”.

Am observat că legislația bisericească prevedea punctele pentru care cineva putea cere divorț, acestea se regăsesc în majoritatea cererilor de despărțire. O altă cauză a despărțirilor, des invocată, dar care se pare a fost punctul de plecare în multe situații, a fost beția, alcoolismul. Este interesant cazul unei locuitoare din Olosig, anume Tobiaș Oană care cere „C[institutului] Conzistoriu să se milostivească acum la neputința mea a mă descununa de bărbatul meu, și a face rânduială și lege ce mi se cuvin”²³. Deși cei doi Tobiaș Oană și Tobiaș Vurț se pare că s-au căsătorit din dragoste și s-au înțeles timp de 40 de ani „la o viață mam aflat pururea în pace și liniște am trăit, fii zăce am crescut ... unul pe altul neam cinstit și către câștigul cășii cu o sânguință neam străduit”, dar după plecarea copiilor și rămânerea doar a celor doi, „dumnealui foarte spre rău și corhelșag și spre beție, spre prada cășii și spre necuviincioase lucruri au început a să da ... și cu câtă iuțime și urgie fără de nici o cale mă pedepsăște”²⁴. De un dramatism excesiv este și continuarea mărturisirii aceleiași femei care se pare că își respecta mult soțul, îl așteaptă pe acesta cu cina gătită „iam aprins lumină, iam gătit patul și lam chemat în casă să cineze și să să culce”, dar el refuză tratamentul soției preferând să rămână afară, ca mai apoi „deșteptândușă au venit în casă, mau întreat întâiu dorm au ba, după aceea suduindumă și încuind ușa casii mau început a mă izbi de ușă, de masă, de pat ...”²⁵. Cele prezentate mai sus petrecute în 1784, la o primă vedere ar părea ca ceva ieșit din comun, ceva legat de domeniul fantasticului, dar evenimente ca acesta se petreceau destul de frecvent în unele familii, poate chiar zilnic. Un alt caz deosebit este al Mariei Dobra, din Sasarin, care dorește ca să primească despărțire de bărbatul său, Demetrie Zahnu, ca urmare a vieții grele dusă alături de el: „... care facandume netrebnica și neputincioase, mau urdisit prapadindumi sanatatea, mai pe urma de vederea ochilor mau facut

²¹ S. Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 167

²² *Ibidem*

²³ A.N.-D.J. Bihor, *fond cit.*, dos. 525, f. 27-28

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Ibidem*

neputincioase spre caștigarea sustenerii mele...”²⁶. Din scrisoarea ei adresată episcopului de Oradea la 6 octombrie 1851, cauza neînțelegerilor dintre ei este „que sint neputincioase spre generarea pruncilor”, însă ea este dispusă a se supune unei investigații medicale: „oi aduce chirurg și se face cercare entru noi ca se deciarease și acee cause entru noi”.

Potrivit rânduiei Tribunalului Matrimonial, protopopul zonei împreună cu parohul locului trebuiau să formeze o comisie pentru audierea martorilor. Aceștia erau supuși unui chestionar cu privire la relația dintre cei doi. Astfel, după depunerea jurământului, aceștia mărturisesc astfel: Boban Nicolae de 56 ani: „Eu cunosc pe Zan Mitru den pruncenia lui și știu ca tot cu portare re au fost ... mamu entemplatu a fi de facie odata cându intru atâtă sau batut Zan Mitru muerea catu au mai omorât. Tot reu au treit la olalta și pentru ace nu șede cu illu”²⁷. Un altul mărturisește că „tot portare slaba au avut și are, ei omu fără lege. Cu muerea mai mult au treitu reu decâtu bine, in vara trecuta mamu intemplatu de facie cu Butyan Andrei la casa lui Zan Mitru fiindu ca au fostu creșmariu, iara noi beutori. Venindu illu acasa dela nunta au cerut de cine dela muere și pentru ca inante nu iau pusu de cine, ca pe un dobitocu au batutu cu on ciocanu – ce vedendu muerea mea au disu – de mai bate tu așa pe mine, eu în veci nașu șede cu tine, muerea nu pote șede cu densu, pentru ca nu pote învinge cu bataile și treiește cu curvele”²⁸. Pentru că a fost numit ca martor într-un conflict de către Nemeș Ilie, a fost chemat și Butyan Andrei de 33 de ani. Mărturia lui aduce elemente noi: „Zan Mitru ei omu ca lupu, iara muerea lui ca ovis, din tenerețile lui tot portare re au avut ... nu pote trei muerea cu densul și nici nu va șede în veci că ei omu cu dilele a mânu și toți se temu de illu, apoi muerea cumu nuseva teme, in vera trecuta fiindu la casa lui, am vedut ca sau batut muiera ca pe un dobitocu cu ciocanu, pentru ca nu iau dat de cine iute”. Despre comportamentul lui spune că nu este unul tocmai normal: „vaci au furat, ce pentru acea au fost în prinsoare, de unde fugindu pre noi seteni pentru ca nulam pututu prinde, comisariu neau pedepsit cu bote”. Ca o confirmare a celor spuse de ceilalți martori aduce și soția lui Butyan Andrei, Butyan Anișca de 36 ani, care în urma jurământului mărturisește: „... muere nu pote șede cu illu ... pe muere o bate și onjura ... și au luat dela capetiu patului o bate cu plumb turnatu și au prinsu a o bate ... au tot datu cu bota cu amindoa manile din tota puterea din care bataje iau și crescut in capu ca o pite de o groritie (?) de unde iso intemplat și orbirea intru câtu illu cunosc de a merge acasa de mâna lui îi va fi moartea”²⁹. Nu putem ști dacă aceste mărturisiri au fost în totalitate adevărate, ele putând fi uneori și rod al fanteziei și al zvonurilor.

²⁶ *Ibidem*, dos. 536, f. 16

²⁷ *Ibidem*, dos. 536, f. 19-20

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*

Mai dureros era faptul că pradă acestei violențe domestice cădeau în cele mai multe cazuri și copiii care sub preceptul că „Bătaia e ruptă din rai!” erau pedepsiți pentru îndreptarea greșelilor sau poate ca și o răzbunare, o descărcare asupra lor din partea adulților. Aici aducem în vedere cazul Anei Farkaș, care pe lângă alte pricini de despărțire de bărbatul său actual, aduce și pe aceea că „nu numai în privința mea este om reu, ci și în privința ficei mele dela bărbatul meu cel dintie cu numele Orosz Marinca, pe care mai de multe ori au batuto fara pricina...”³⁰. „Violența domestică poartă în germen ceva din brutalitatea medievală, se fac auzite voci care tind să excludă în afara «normalității» comportamentul violent în cadrul familiei»³¹.

Căsniciile nefericite erau greu de suportat mai ales când căsătoria nu s-a bazat niciodată pe sentimentul dragostei și a fost contractată din interesele materiale ale familiei. Deși din cele prezentate aici reiese că în general femeile erau cele care cereau mai des divorțul, statisticile par a ne contrazice, raportul fiind destul de echilibrat. Cazurile mai frecvente în care bărbatul cerea divorțul erau cele în care se simțea înșelat de soție sau ea era acuzată de vagabondaj, într-un cuvânt un comportament imoral. Numărul mai scăzut al divorțurilor cerute de femei se poate explica prin atitudinea comunității față de femeie în general, și, în special, față de femeia divorțată. Comunitatea marginaliza femeia divorțată, indiferent că aceasta era sau nu vinovată, neîncurajând deloc disoluția³². Dar pe lângă acestea putem adăuga și educația primită în familie prin care fetele știau că trebuie să fie supuse, răbdătoare, să-și asculte bărbatul, să-l urmeze în tot ce face bine sau rău. Dar în multe cazuri răbdarea și supunerea ajungeau la limită.

Încercând să realizăm o clasificare a motivelor de divorț vedem că majoritatea conțin una din cele două: adulterul (curvia) și beția: adulter și ură, adulter și beție, adulter și bătaie, beție și ură, vagabondaj și ură, bătaie și silă etc.³³

Pentru a putea obține divorțul, trebuiau întocmite o serie de acte, care toate însemnau cheltuirea unor sume enorme de bani. Taxele mari duceau la ocolirea instanțelor matrimoniale, cei doi soți convenind „de bun acord” trăind în concubinaj. Tot din procesele de divorț se pot observa o serie de sume percepute de autorități. Astfel acestea puteau fi de la 5 fl. până la 20-30 fl. sau chiar mai mari în funcție de durata procesului, care se putea întinde și pe durata a mai mulți ani, dar și a documentelor necesare. Din procesul Anei Farkaș prezentat mai sus putem vedea că la final taxa finală s-a ridicat la 8 fl. și 18 cr.³⁴

Căsătoria și viața de familie nu erau o chestiune particulară, ele implicau comunitatea și autoritățile laice și bisericești, care nu puteau rămâne indiferente

³⁰ *Ibidem*, dos. 538, f. 259-260

³¹ D. Sim, *Aspecte ale percepției spațiului și timpului în comunitățile rurale din Crișana (secolul XVIII și prima jumătate a secolului XIX)*, teză de doctorat, Oradea, 2004, p. 137

³² S. Paula Bolovan, *op.cit.*, p. 169

³³ *Ibidem*

³⁴ A.N.-D.J.Bh, *fond cit.*, dos. 538, f. 273

la modul cum decurgea ciclul vieții familiale, dar în multe cazuri intervenția comunității ducea la tulburarea relațiilor, ducând la deviații atât de comportament social, cât și familial.

În concluzie, am putea afirma că „toate se petrec ca-ntr-un dans obligatoriu, dans cu doi parteneri pe un ritm susținut de un tempo aparte: omul și umbra sa (ultima sub aspectul violenței inclusă în natura firii umane) ... Așadar, fie că este vorba despre formele ei de manifestare minimă, fie maximă, valorile pe care le încorporează fenomenul violenței nu sunt înscrise sau încadrabile într-un interval discret ci, mai degrabă, într-unul continuu”³⁵.

LA VIOLENCE DANS LA MONDE RURAL DE CRIȘANA DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIIIÈME SIÈCLE. LA VIOLENCE EN FAMILLE

(Résumé)

Le sujet „la violence” est un sujet intéressant non seulement du point de vue historique, mais aussi sociologique, même si les historiens l'ont traité comme un problème contigue aux autres problèmes. La violence a été présente au niveau de chaque société; sous une forme ou une autre, la violence est considérée comme un élément des anciennes sociétés, une problème de la société médiévale et dès la „civilisation” et la „modernisation” de l'homme, celui-ci (l'homme) a renoncé à la violence et l'a marginalisée.

On peut réaliser la division de la violence en catégorie sur deux plans: le premier inclut les violences légères (violences de langage: outrages, malédictions, moqueries) et les violences graves (violences physiques: volées de coup); l'autre plan est représenté par les violences familiales, communautaires, intra-communautaires et en relation avec les autorités.

Dans le cadre de chaque famille ont survenu à travers le temps les déviations comportementales dont les conséquences sont le résultat des causes profondes qui se retrouvent dans les conditions sociales, la situation matérielle ou la non-réalisation des besoins affectifs. Une importante source pour déterminer les causes qui ont conduit à la violence en famille sont les procès de divorce qui nous offrent une image bien claire de ce problème.

En passant en revue les périodes historiques, tout en observant le phénomène de „la violence”, on peut conclure qu'elle n'a pas disparu mais qu'elle est transmise dans la contemporanéité sous une forme ou autre.

³⁵ M. Rotar, *op.cit.*, p. 87

ASPECTE PRIVIND MENTALITATEA ROMÂNILOR ARDELENI ÎN REVOLUȚIA DE LA 1848-1849

Petre DIN

Studiile privind istoria imaginarului social, istoria mentalităților colective și-au făcut apariția în perimetrul istoriografic românesc. Faptul este normal, dacă acceptăm ideea că istoricul cercetează evenimentele și le conferă interpretare pe baza formației intelectuale și viziunii asupra realității. În ultimele decenii ale secolului al XX-lea, știința istoriei a luat în stăpânire teritorii neabordate sau abordate secvențial. În baza unor mutații de perspectivă, analiza istorică pune în evidență procese nu mai puțin semnificative și relevante pentru devenirea în timp a unei comunități umane. Cunoscut sub numele de Istorie nouă (La nouvelle histoire) și dezvoltat în jurul publicației *Les Annales* (fondată la Strasbourg, în 1929), cu reprezentanți de marcă: Lucien Febvre, Marc Bloch, Jacques Le Goff, J. Delumeau, Le Roy Ladurie etc., acest curent, care „a inaugurat o perspectivă novatoare și globală asupra trecutului, are în vedere modul, sau mai degrabă modurile, manierele în care oamenii societăților trecute văd, percep și își imaginează cosmosul, lumea care-i înconjoară, cum se văd pe ei înșiși, și unii pe alții, precum și sistemele de valori în funcție de care își modelează atitudini, comportamente, reacții unii față de ceilalți, ca și față de provocările mediului natural, social sau politic”¹.

Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, dincolo de evenimentialul politic și social ce au conturat-o, a semnat un moment de insecuritate și de angoasă care a favorizat ideologia națională să penetreze și să tulbure mentalitatea populară, stimulând în acest fel implicarea maselor în acțiune. Ea a utilizat, drept instrumente de pătrundere spre sensibilitatea colectivă, o multitudine de reprezentări, imagini, mituri ce s-au dovedit a fi eficace în antrenarea colectivității românești la 1848. Fenomenul revoluționar în spațiul transilvănean la care ne vom opri, a fost valorificat de istoriografia noastră, în jurul acestor evenimente și a consecințelor lor, circumscriindu-se diferite puncte de vedere. Primele consemnări, scrieri memorialistice contemporane sau imediat următoare momentelor revoluționare, până la reprezentările istoriografice recente, ne ajută în demersul nostru intelectual cu adânci reverberații pe multiple planuri.

¹ Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Presa Universitară Clujeană / Mesagerul, Cluj-Napoca, 1996, p. 40-41

Parcurgând acest amplu traseu istoriografic ni se impun atenției cercetări de prestigiu privind chestiuni din cele mai diverse: configurații ideologice, momente organizatorice, deziderate programatice revoluționare, confruntări armate între diferite tabere, consecințele imediate și în timp ale fenomenului revoluționar; sunt doar câteva aspecte din cele abordate dar subiectul este pe departe de a fi epuizat. Nu trebuie uitat nici de această dată, că așa cum arăta Lucien Febvre, istoria este „...o știință a omului, știința trecutului uman și nu știință a lucrurilor sau a conceptelor”². Prin urmare se impune cercetării istorice o nouă perspectivă interdisciplinară care să vizeze restituirea mentalităților colective, a duratei lungi a evenimentelor și fenomenelor, a alterității – imaginea celuilalt, precum și investigarea mentalității revoluționare, lucru abia început la noi³, pentru a se obține astfel o radiografie mai bogată a realității istorice.

Revoluția este perspectiva unei rupturi ireversibile cu ideile și instituțiile trecutului, ruptură percepută ca un act politic inevitabil. Acțiunea românilor se încadra în spiritul timpului, „spirit dumnezeiesc”⁴, „care au făcut Hristos să ne bucurăm”⁵, și care anunță „căderea servituții la toate popoarele, renașterea Europei prin libertate!”⁶. Disoluția trecutului întunecat, înțeles ca o permanentă stare de injustiție, umilință, suferință, cu legi barbare, privilegii asupritoare și tiranice este estompat prin perspectivele care se deschid prezentului revoluționar: „istoria arată câte rele au suferit românii de la domnii ungurești și câte suferă până astăzi, ... în tot decursul timpului, de când locuiesc românii împreună cu ungurii, viața lor n-a fost alta fără numai o vale de lacrimi, o stare mai rea decât moartea și decât iadul însuși mai nefericită. Românii de atunci până în zioa de astăzi n-au avut o zi bună, n-au avut dreptate nici milă. Românii au purtat toate greutățile țării pentru domnii lor ... au fost un zid de apărare în contra turcilor și a altor vrăjmași.”⁷

Imaginea negativă a unui destin secular caracterizat prin agresiune și nedreptăți, a creat în mod inevitabil resentimente ce au ca subiecți de suspiciune celelalte națiuni, maghiară și săsească: „Voi ungurii cu secuii și cu sașii ... ați făcut asupra nației noastre legi care v-au plăcut vouă, ați pus în Aprobatele voastre cum că românii (nația cea mai veche a Ardealului) îi numai suferită (tolerată), i-ați scos până-n zioa de astăzi de la toate dregătoriile cele mai înalte,

² Alexandru Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei*, București, 1986, p. 5

³ Vezi Florin Constantiniu, *Aspecte ale mentalului colectiv sătesc în societatea românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, 1974, p. 69-100; *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, p. 5-77

⁴ Simion Bărnuțiu, *Discursul de la Blaj și scrieri de la 1848*, ediție îngrijită de I. Chindriș, Cluj-Napoca, 1990, p. 37

⁵ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, 1902, vol. I, p. 257-258

⁶ S. Bărnuțiu, *op.cit.*, p. 37

⁷ *Ibidem*, p. 64 (apud Simona Nicoară, *Mitologiile revoluției pașoptiste românești. Istorie și imaginar*, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 145-146)

toate cele grase le-ați ținut vouă. De a ajuns vreun român la vreo dregătorie, voi pe acela l-ați făcut să-și lase legea (credința), să se lepede de maica sa (Națiunea) care l-a făcut.”⁸ Aceeași percepție sumbră se întâlnește și la nivelul sensibilității maghiare și săsești în raport cu românii. La unguri și la sași „s-a înrădăcinat adânc acea părere deșartă că românii ar fi în contra fericirii lor. Sașii, deasemenea, sunt convinși tare că românii, ungurii și secuii ar fi în contra lor și doar ar avea de cuget de a-i despoia de drepturile ce le-au avut până acum”⁹.

Ca urmare a stării politice și socio-economice românești, revoluția trebuia să aducă o îmbunătățire radicală a statului existențial românesc: „Pre noi ne-au răsculat neregnoașterea naționalității politice, tiraniile și varvariile aristocrațiilor maghiari pe cari poporul în astă epohă nu le-a mai putut suferi.”¹⁰

De la început trebuie precizat că Marea Adunare Națională din 3-5 mai 1848 de la Blaj a fost receptată în mentalitatea populară ca un început al sfârșitului Vechiului Regim, o gigantică răsturnare care viza renașterea întregii națiuni românești și trebuia să energizeze conștiința și sensibilitatea colectivă: „deșteptați-vă din somnul cel greu” semnifica depășirea situației de ignoranță, de acceptare și resemnare în fața unui climat politic umilitor pentru națiunea română. Din această optică, la nivelul sensibilității colective poate fi întâlnită o stare de spirit, de la speranță, veselie și euforie, continuând cu manifestările dramatice ale revoltelor și răscoalelor. Speranța și veselia sunt sentimente tonice pentru mase; astfel din Dej se raporta că: „Fiecare om are pe buze (cuvintele); „libertate” și „fericire””¹¹, iar într-un raport către guvernatorul Transilvaniei se spune: „În general se poate observa pe fețele lor (ale iobagilor) că noile evenimente îi fac să nutrească în suflet mari speranțe”¹², iar la târguri țărani „sunt mai veseli ca de obicei”¹³.

Altă componentă a mentalității colective la 1848 este frica, insecuritatea. Frica a fost multă vreme un subiect tabu pentru istoriografie, chiar dacă atât indivizi izolați cât și colectivitățile și civilizațiile înseși sunt confruntate într-un dialog permanent cu ea. Studiarea trecutului din această perspectivă s-a datorat în special istoricilor francezi Georges Lefebvre și Lucien Febvre. Cronologic frica a intrat în sfera de investigație a istoricilor începând cu 1932. În lucrarea consacrată *Marii Frici* din 1789, Georges Lefebvre scria: „De-a lungul istoriei noastre au existat și alte spaime înainte și după Revoluție și au existat și în afara Franței.

⁸ F. Mihăilașiu, *Amintiri din anul 1848-1849* (apud Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *op.cit.*, p. 207)

⁹ Apelul „Către frații unguri, secu și sași” (în S. Bărnăuțiu, *op. cit.*, p. 59)

¹⁰ *Scrisoarea lui Avram Iancu către Iosif Simonffi, 15/27 iunie 1848*, în *Transilvania*, 1877, nr. 6, p.55

¹¹ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I, sub redacția Acad. St. Pascu, Victor Chereșteșiu, București, 1977, p.126

¹² Ion Cârja, *Aspecte privind mentalitatea moșilor în revoluția de la 1848*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1995, nr. 1-2, p. 142

¹³ *Ibidem*

Oare nu li s-ar putea descoperi o trăsătură comună care să arunce oarecare lumină asupra celei din 1789?”¹⁴ Important este că în pofida eforturilor de a ne debarasa de ea, frica rămâne un element constitutiv al existenței umane dar și un reflex ce permite corpului reacția de autoapărare împotriva eventualelor pericole. Lucrurile sunt general valabile pentru spațiul românesc la 1848 în Transilvania unde frica este pur și simplu refulată prin atacuri asupra reședințelor nobiliare, împărțiri de pământuri și bunuri, masacrarea adversarului etc.

Jean Delumeau scoate în evidență raportul dintre revolte și sentimentul insecurității, argumentând că există o legătură frecventă între violențele colective și aprehensiunea rău definită pe care o provoacă o vacanță a puterii. Spațiul lăsat în urma disoluției autorității politice va fi umplut de zvonuri privind dușmanii reali sau imaginari¹⁵. Ideea este valabilă în Transilvania, unde în timpul revoluției s-au făcut simțite efectele unei disoluții a autorităților oficiale. Absența unei acțiuni hotărâte favorizează evident violențele colective. Acum se înregistrează cele mai mari vandalisme, distrugerii și crime. Conjunctura era de o asemenea natură încât individul se putea manifesta fie ca un laș, fie ca un erou. Natura umană nu admite în cazuri extreme un comportament de mijloc. Imagini ale unor realități umane, întâmplare la 1849, sunt inepuizabile și ele explică în primul rând preeminența instinctului de conservare asupra celorlalte atribute ale ființei umane.

Aceste stări de spirit cu latura comportamentală aferentă generează un sentiment de acută insecuritate în rândul păturii nobiliare, relativ la avutul și viața membrilor săi, unii fiind de părere că țăranii: „Trebuie lăsați în voia lor. Altfel se răscoală, ne distrug și neucid.”¹⁶ Oricum, reacția părții vizate este clară, mai mult se exagerează proporțiile posibilei catastrofe: „după acordarea unei concesiuni o să apară alta iar la urmă o să apară comunismul”¹⁷, spune groful Teleki Imre. Sentimentul de insecuritate este unul din factorii care explică, printre altele, propagarea foarte rapidă a diferitelor zvonuri în circuitul ardent al sensibilității mulțimilor. În acest sens unul din fruntașii revoluționari notează: „În noaptea de 10 iunie 1848 s-a făcut o demonstrațiune generală în munte. Începând din vârful muntelui numit Găina, prin Vidra și Albac, Scărișoara și în genere prin toate comunele din munții Apuseni s-au tras toate clopotele în dungă cu-n strigăt „la arme”. Ca un fulger a trecut acest semnal peste Mureș la câmpie. Alergau oamenii dintr-o comună într-alta și nu știa cine a dat semnalul.

¹⁴ Georges Lefebvre, *La Grand Peur*, 1957, p. 61

¹⁵ Jean Delumeau, *Frica în Occident (sec. XIV – XVIII). O cetate asediată*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 7

¹⁶ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*, seria C. Transilvania, vol. II, sub redacția Acad. Șt. Pascu, Victor Chereșteșiu, București, 1982, p. 101

¹⁷ *Revoluția de la 1848 din Transilvania*, vol. I, p. 227

Această demonstrațiune a făcut-o Avram Iancu, ca să se convingă dacă la timpul potrivit se va scula poporul sau nu.”¹⁸

Am stabilit așadar că o componentă a mentalității românilor la 1848 este teama, spaima, puternic resimțite la nivelul sensibilității elitei cât și a celei a țărănimii. În aceeași ordine de idei Georges Lefebvre definea mentalitatea revoluționară ca o partiție între două sentimente contradictorii: speranța și teama, melanjul care rezultă din amalgamarea acestora se manifestă cu putere la 1848. Un exemplu tip de mărturie apare la Rubin Patiția: „Se făcu mare spaimă, muierile și copiii o luară la fugă către păduri cu merinde și cu haine încărcate. De la toate bisericile se trăgeau clopotele într-o dungă și glasuri de alarmă se auzeau în toate părțile ... Întorcându-ne în comună am văzut mulți bărbați înarmați cu topoare și lănci, iar fauri de țigani în mai multe locuri obleau la coase care se legau cu verigi de o bătă groasă.”¹⁹

O altă dimensiune importantă a sensibilității românilor este loialitatea și respectul pentru „bunul împărat”. Este o trăsătură a imaginarului și a psihologiei colective tradiționale, această mitizare a figurilor cu rol de excepție pentru comunitate. Ancorate în structuri și prototipuri mentale vechi, alcătuirile sensibilității colective i-au rezervat „bunului împărat” rolul hiperbolizant al persoanelor cu trăsături pozitive, al eroilor salvatori din basmele românești. Inițiativele politice, sociale și religioase ale împăraților, în special ale împărătesei Maria Tereza și ale fiului acesteia Iosif al II-lea, au avut un puternic impact la nivelul sensibilității colective românești, care a găsit noi canale spre a penetra și mai profund în intimitatea sufletului românesc. Covârșitorul număr al țărănimii participante la revoluția de la 1848-1849, determină perpetuarea în sufletul ei a două elemente politice: amintirea răscoalei lui Horea care, chiar dacă nu se întinsese asupra tuturor ținuturilor ardeleni, faima ei zburase pretutindeni, și al doilea element, timpul fabulos, o epocă a „Vârstei de aur” care pentru românii transilvăneni se identificase cu epoca reformismului terezian și iosefin, timp care în mentalitatea colectivă se dorea a fi reiterat doar cu ajutorul împăratului.

Izbucnirea revoluției în capitala Imperiului determină o schimbare de percepție a intelighenției române față de noul regim austriac, concretizată prin exprimarea adevărului în raport cu principiile democratice formulate la Viena. „Iată și Viena încă i se închină și preabunul nostru împărat împlini dorința poporului, dându-i o constituțiune în 25 de zile ale lui Prier; câtă schimbare, ce bucurie! Acum nu mai e cenzură, a pierit amica întunericului dinaintea razelor libertății și patroana despotismului s-a stins cu rușine din împărăție.”²⁰ Adunarea de la Blaj din 3-15 mai 1848 a rămas întipărită în conștiința

¹⁸ Ion Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848-1849*, București, 1887, p. 3

¹⁹ N. Josan, *Însemnările lui Rubin Patiția despre anii 1848-1849 în Munții Apuseni*, în „Apulum”, 1973, p.492

²⁰ Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p.446

contemporanilor ca o continuitate istorică a legalismului și reformismului – modalitate de acțiune românească de sorginte iluministă. Sugestiv pentru atașamentul față de tron și promisiunea de a nu se abate de la cauza sfântă a monarhiei vieneze este forma jurământului depus de Adunarea Generală a Nației Române în Câmpul Libertății la Blaj în 3-15 mai 1848: „Jur că voi fi pururea credincios împăratului Austriei și noului principe al Ardealului Ferdinand I și augustei Casei austriece, amicilor Maiestății Sale și ai patriei voi fi amic și inamicilor inamic.”²¹

Prezent la Adunare, Timotei Cipariu surprinde în cuvinte calde și emoționante entuziasmul poporului față de generariu și miliția imperială: „Încredințarea, onoarea, entuziasmul, vivatele din partea acestui popor către ostașii împăratului, ar fi fost în stare a dezarma și inimele cele mai de fiare.”²² Dovezile abundă în acest sens atât la nivelul maselor, cât și la cel al minorității revoluționare. Astfel, în „Memoriile” sale, prefectul Vasile Moldovan afirmă: „Noi am pus jurământ de trei ori sfânt pe Câmpul Libertății că vom rămâne credincioși până la moarte tronului, patriei și națiunii.”²³ Tot aici întâlnim o mărturie mai aparte despre existența dinasticismului la nivelul mentalului colectiv: „Atât de mare era credința și fidelitatea românului de tron încât un țăran cu numele de Hulpuş, întrebând fiind în batjocură la Iernut, după ce i s-a tăiat nasul și urechile, răspundea la toate întrebările: Să trăiască împăratul!”²⁴

La 1848-1849, în credința poporului libertatea se identifică cu afirmarea de sine stătătoare a națiunii române. Nu doar intelighenția română, ci și masele largi ale țăranimii percep din primul moment pericolul maghiarizării ce amenință, prin „uniunea” cu Ungaria, ființa românească a Transilvaniei, așa cum reiese din mărturia unui țăran: „Ți-o luat împăratul un prunc și-o murit pe front la talieni, te-o durut, da dacă tai din pădure un pahui nu se cunoaște. De-o dat foc nemeșii la un sat românesc și-o murit 20, 30 de oameni betegi a fost jale mare, oamenii s-au întunecat și s-a cruntat ca piatra, da iară s-a vindecat (...) țara și nația dacă le pierzi ălea nu se mai dobândesc pe veci. Ți se șterge numele”²⁵. În mentalitatea românilor libertatea națională se identifică cu firea neamului, cu credința și ființa sa. Lipsiți de drepturi politice românii n-au școli suficiente, n-au voie să vorbească în limba română, n-au poziții economice și sociale, tocmai din acest motiv ei percep în persoana împăratului întruparea speranțelor și așteptărilor cu privire la reforme salutare sau la o speranță mai generală în bine.

Segmentul mitic care ține atât de universul ineput al mentalului colectiv, cât și de nivelul ideilor clare se verifică bine și pe scena fierbinte a confruntărilor militare; în acest context este semnificativă secvența de mai jos,

²¹ *Ibidem*, p. 484

²² Timotei Cipariu, *Adunarea Națională, Blasiu, 15, 16, 17 Maiu* (în Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 487)

²³ Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-1849*, Brașov, 1895, p. 163

²⁴ *Ibidem*

²⁵ Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Editura Facla, Timișoara, 1989, p. 46

petrecută în bătălia de la Cerbu, în apropiere de Abrud: „După ce compania nemțească se apropie cu tunurile de moți, atunci aceștia își aruncară pălăriile și sumanele, se îndreaptă din toate laturile asupra companiei nemțești și asupra tunurilor pe care le și luară, iar pe compania nemțească după o luptă de cele mai desperate, o măcelară; unii din nemți se uciseră ei înșiși pentru ca să nu fie deculați de lăncieri. Unul din acei oameni rătăciți cuvânta către un moț românește stricat: „nu mă omorî pentru că eu sunt neamț din Viena unde reșede împăratul.” „Dacă tu ești neamț din Viena, precum singur spui atunci mă mir pentru ce totuși te bați asupra împăratului?”²⁶

Mitul „bunului împărat” la românii din Transilvania a avut o valoare terapeutică, semnificând o structură mentală cristalizată în jurul împăraților habsburgi, a căror politică reformistă răspundea așteptărilor aproape mesianice ale populației românești. Persoana împăratului a devenit astfel instanța de apel ultimă pentru o „națiune” cu statut marginal în regimul de stări și care își va organiza în funcție de aceasta propria politică de emancipare.

Această atitudine de atașament, încredere și fidelitate față de suveranul lor a fost o constantă pe tot parcursul evenimentelor desfășurate în anii 1848-1849, dar tratamentul la care românii au fost supuși după victoria trupelor austriece aliate cu cele țariste împotriva rebelilor unguri, asociat cu motivul ingratitudinii monarhice, adică nerecunoașterea și nerecompensarea jertfelor și meritelor românilor, care nu doreau privilegii, ci doar un tratament egal cu al celorlalte națiuni au provocat începutul declinului mitului „bunului împărat”. În aceste condiții mitul lui Iancu va tinde să prevaleze asupra celui imperial, care nu va dispărea, dar va ocupa un loc secund în sensibilitatea colectivă a românilor ardeleni. Pe acest fond mitic preexistent în sensibilitatea colectivă românească are loc în perioada revoluției receptarea figurii lui Avram Iancu în sensul de mare forță a dimensiunilor sale.

Adunării de la Blaj, din 30 aprilie 1848, Duminica Tomii, prezența lui Iancu în fruntea unei cete de moți îi conferi „măreție de sărbătoare și de luptă”. După relatările lui Papiu Ilarian, Avram Iancu apare în catedrala Blajului la orele 10 dimineața ca un personaj mitologic: „Purta un cojoc albastru, cu blană de miel pe margini. O simplă pălărie neagră, cu pene de cocoș pe ea. Vivăte prelungite răsunară în aer. Oamenii își aruncau sumanele și pălăria strigând și cântând de bucurie la vederea lui Iancu. De acum Iancu nu era numai al moșilor era al întregului popor din Transilvania.”²⁷

Între figura împăratului de la Viena și cea a lui Avram Iancu, există o relație bine definită, în sensul că Iancu este perceput drept mandatar al acțiunilor Vienei, garant al ordinei legale, austriece. Documentele dezvăluie această semnificație încă de timpuriu, astfel, la Târgul Floriilor din 1848, de la

²⁶ Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu – documente și bibliografie*, București, 1974, p. 192

²⁷ *Ibidem*, p. 9

Câmpeni, Iancu le spune moșilor prezenți: „De azi înainte numai de mine și de împăratul să ascultați.”²⁸ Nimbul de erou popular îi îmbogățește figura încă de pe acum. De o semnificație aparte este în contextul de față, considerația unui ofițer din armata lui Kemény Farkaș: „Moșii considerau ordinele sale sfinte, inviolabile și strâns obligatorii. El știa să provoace, să stimuleze și să întrețină neconținut simțăminte, legături puternice și ale iubirii prin fapte pururea noi. Poporul său, pătruns de zel, îl socotea trimis de la Dumnezeu. De aceea se temeau de el, îl respectau și-l iubeau.”²⁹

În aceeași direcție mentală, notează prefectul Moldovan: „Iancu ne apare ca un Jupiter, energic, autoritar, neobosit în acțiuni, tăios în replică, a adunat poporul și i-a cuvântat, cum numai el știe să cuvânteze, îndemnându-l și încurajându-l pentru o încercare decisivă.”³⁰

Mitul eroului Iancu se conturează în pas cu derularea existenței sale terestre, și chiar printre oameni aflați în preajma și subordinea lui. Este ilustrativă pentru acest aspect legenda care circulă în tabăra lui Iancu, în legătură cu o întâlnire mai puțin obișnuită între acesta și împărat.: „Când intra Iancu la împărat trei lumânări erau în mâna sa și în mâna împăratului ardeau trei lumânări. Lumânările dinaintea împăratului s-au stins de la sine. Iancu a mers înainte, a aprins lumânările împăratului și pe ale sale le-a stins. Îndată ce s-a retras mai înapoi însă lumânările împăratului s-au stins, iar cele ale sale s-au aprins din nou. Fiule Iancu, a zis împăratul, nu mă împotrivesc mai departe lui Dumnezeu i-am înțeles voința și mă învoiesc ca de acum înainte tu să fii împăratul Ardealului.”³¹

Dimensiunile mitice luate de imaginea lui Iancu în sensibilitatea moșilor, se pot citi și în fragmentul următor: „Iancuțul nostru, ori te uiți la ceriul cu stele, ori la pieptul lui. Îmblă tot în hinteu (caleașcă) și în hinteu o cruce de aur. Pe Iancu numai cu glonț de argint îl poți pușca. Plumbul nu-l prinde: apucă plumbul și-l aruncă îndărăt.” În mod similar, o relatare ulterioară revoluției conține afirmația că: „țărăncile și copiii de drag ce-l aveau, îl numeau crăișorul nostru”³².

Constatăm, în continuare, conform celor afirmate de Michel Vovelle, că violența revoluționară înscrie în gama ei de manifestări comportamente foarte vechi și foarte noi.³³ Panica îmbracă la nivelul mulțimii forme comportamentale ce oferă imagini de coșmar. Se poate constata, pe de o parte, continuitatea cu formele de violență binecunoscute în trecut, în războaiele medievale, iar pe de altă parte vedem cu ocazia vizitei pacificatoare a deputatului Ioan Dragoș în munți, pentru a cita doar un exemplu, cum violența debordează în forme ale

²⁸ Vasile Moldovan, *op. cit.*, p. 130

²⁹ Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1965, p. 207

³⁰ Vasile Moldovan, *op. cit.*, p. 120

³¹ Florian Dudaș, *op.cit.*, p. 78

³² *Ibidem*

³³ M. Vovelle, *op.cit.*, p. 83

justiției populare, eludând etapele și formalitățile celei oficiale. Dragoș însuși cade victima „sentinței” mulțimilor, așa cum reiese din relatarea unui martor: „Deodată ne atrag atențiunea niște răcnete cumplite ce se auzeau în spatele noastre. Alergam cu toții într-acolo. În curte la Șuluț Simionuț mai mult de 100 de lănci se vedeau ridicate ... Tocmai atunci omoriau pe Dragoș.”³⁴

Desigur instinctul violent, ferocitatea, sadismul sunt prin definiție părți ale sensibilității revoluționare; în acest sens derularea episodului început prin uciderea lui Dragoș comporta multiple semnificații: „Poporul începuse a face excese și tocmai atunci se lăți faima că Kossuth încă se află în Abrud. Ca turbați se îndreptară pe toate ulițele și prin toate casele. Iancu, Balint și alții mai cunoscuți umblau călări ca desperații pe toate ulițele să-i aducă la ordine. Abrudul a luat foc din toate părțile, nimenea nu mai avea respect, nimenea nu mai era sigur pe lance.”³⁵

Un alt aspect important din mentalitatea românilor este sacralitatea, atribut major a numeroase acțiuni revoluționare. Pe lângă argumentele de ordin logic, istoric, juridic, cele cu conotație sacră conferă un plus de importanță și semnificație acțiunilor românești. În acest sens, I. Axente Sever, prefect revoluționar al Blajului, menționează în Raportul său, în legătură cu luptele din zona Bărbant-Sard-Bucerdea: „Cu credința în Dumnezeu și în cauza noastră cea dreaptă pentru care am luat armele, am adunat poporul înarmat, am ținut pe dușman în respect, încât el două zile întregi n-a putut să se apropie de cetate.”³⁶ De asemenea, o serie de acțiuni ale maselor se desfășoară, la nivel local și național, în formula numită de Vovelle „sărbătoare revoluționară”.

Națiunea română, așa cum menționa Simona Nicoară, era înnobilită cu un imens prestigiu, asociindu-i-se atributele divine de „sacră”, adică inviolabilă, și „sfântă”. Tocmai specularea acestui prestigiu, generat de efectele misterioase ale mitului națiunii, trebuia să suscite în popor sentimente de venerație, de fidelitate și demnitate națională. Era o strategie abilă și eficientă pentru realizarea solidarității naționale în jurul cauzei Națiunii, căci încurajarea orgoliului, a demnității naționale, a atras după sine devotamentul public. Națiunea devenea un „spațiu al sacralui” și ca orice „spațiu sacru”, națiunea era o imagine fascinantă, dar și una înspăimântătoare.

Mesianismul revoluției pașoptiste ardeleni este un complement eficace al ideologiei naționale. Cultul „Sfintei Națiuni”, celebrat la adunarea din mai 1848, preia o serie de atribute specifice cultului panteonului creștin. Rememorarea „patimilor” din istoria Națiunii, are o valoare afectivă excepțională: asemenea Mântuitorului și Sfinților, Națiunea română este percepută drept victima nedreptăților și prigonirilor trecutului, fiind persecutată

³⁴ V. Moldovan, *op.cit.*, p. 138-139

³⁵ *Ibidem*, p. 139

³⁶ Virgil Popescu-Râmniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849*, București, 1919, p. 49

de un adversar „păgân”, cel maghiar. Tot asemenea lui Christos și Sfinților ea este destinată martiriului pentru perseverența susținerii cauzei sale drepte. Viziunea martirajului, sugestionată puternic de limbajul liturgic, are o profundă consecință emoțională: trăirea „dramei” poporului condamnat la pieire prin Uniune încurajează sentimentul devoțiunii publice. „Mărturisitorii” martiriului sunt „apostolii naționalității”, iar în atmosfera solemnă din Catedrala Blajului Simion Bărnuțiu este cel care în discursul său rememorează patetic suferințele îndurate de Nație de-a lungul istoriei sale.

După susținerea liturghiei religioase urmează liturghia politică unde tribuna ia locul altarului: astfel la 30 aprilie 1848, în Duminica Tomii, la Blaj, mulțimea adunată ascultă „după sfânta liturghie, ... oratori din junimea bisericească și civilă care reîncepură a cuvânta, cu înflăcărarea tinerilor proprie, de pe încinsătura estradei dinaintea Catedralei, către poporul însetat, cuvinte de pace, respectarea persoanelor și contenirea de către excesuri, încredințându-i că a sosit și pentru poporul român ziua și ora răscumpărării, ce nu e departe.”³⁷ Adunarea națională din mai 1848 era imaginea unor structuri culturale diferite: „majoritatea participanților erau țărani în straie de sărbătoare, purtând o cămașă otova sau de pânză fină și albă, lungă până la genunchi, brodată cu arnici sau cu mătase de culoare roșie sau albastră, încinsă la mijloc cu o simplă curea sau cu un chimir frumos brodat ... De umerii lor atârna câte o traistă de pânză sau de piele ... doldora de pâine, de slănină, de brânză, de mălai, de ciapă – ale celor bogați și de turte de unt, de lipie și de friptură rece. În cap purtau căciuli albe sau negre de oaie, unii pălării cu margini late, de sub care atârna părul lung, uns și pieptănat sau stufos și sbârilit; în picioare opinci cu nojițe, bocanci cu șireturi sau cizmă de o croială caracteristică ... Acesta era aspectul majorității. Cei din părțile sibiene și de la munte se deosebeau ca figură și statură de ceilalți, oacheși, înalți, chipeși, bine făcuți, cu înfățișarea energică, ei au un port încântător de pitoresc – în unele regiuni, portul acesta constituie un moment de tranziție spre costumul boieresc aristocratic al românilor.”³⁸

De notat că în momentele libere ale revoluției acestea primesc la nivelul sensibilității o percepție specială. Este vorba de o viață afectivă de mare intensitate, de o accentuată bucurie de a trăi în raport cu suferințele cauzate de zilele și nopțile de confruntări armate. Întâlnim la Rubin Patiția idei semnificative: de pildă Avram Iancu apare prezentat în momentele de respiro ale luptei, „ca având o natură veselă și ospital”, bucuros „de a veseli pe cei din jurul său”³⁹. Iarna anului 1848 și 1849 era un prilej pentru ca inteligenția

³⁷ T. Cipariu, *Blasiu, luni după Duminica Tomii*, în *Organul luminărei*, nr. 69 (apud Simona Nicoară, *Mitologiile revoluției pașoptiste românești. Istorie și imaginar*, Presa Universitară Clujeană, p. 95)

³⁸ Simona Nicoară, *op.cit.*, p. 97

³⁹ Ion Cârja, *Aspecte privind mentalitatea moșilor în revoluția de la 1848*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1995, nr. 1-2, p. 148

românilor să facă excursii cu săniile de la Câmpeni la Abrud, unde erau invitați și oaspeți munteni („domnii străini”) refugiați în munți la cartierul general al lui Avram Iancu⁴⁰.

O concluzie se impune celor menționate: mitul „bunului împărat” și mitul lui Avram Iancu sunt mituri politice. Personajele principale, împăratul Austriei, Avram Iancu, sunt principalii oameni în stat, geneza miturilor arăta identificarea politică cu aspirațiile comunității românești, funcțiile mitului sunt poziționate pe explicitarea avantajelor ce decurg din fidelitatea românilor față de împărat.

Cultul personalităților cu rol de excepție pentru viața comunităților semnifică redarea dimensiunii optimiste oamenilor, în dorința de a depăși capriciile istoriei, dar și încercarea de a coagula membrii unei colectivități în jurul acesteia cu speranța întăririi organismului național.

ASPECTS REGARDING THE TRANSYLVANIAN ROMANIANS' MENTALITY IN 1848-1849 REVOLUTION (Abstract)

Imagologic and social imaginary studies have been a very debated subject lately. The frequency itself and the persistence of such researches emphasize the importance of the theme, which is obvious if we accept the idea that the historian searches the events granting them an interpretation according to his intellectual training and his overall vision on reality.

The innovating spirit brought by the events of December 1989 determined the orientation of the Romanian historical school towards a new historical – geographical direction – the school of mentalities, setting it free from the overwhelming ballast of the events, orienting it towards the man in the diversity of his manifestations. The New History (la Nouvelle histoire) grouped around the magazine Les Annales, created in 1929 at Strasbourg, having important representatives such as: Lucien Febvre, Marc Bloch, Jaques Le Goff, Jean Delumeau etc., lent an overall dimension to the historical research, thus emphasizing the modalities through which the members of the formal societies perceived the world, life, history as well as the system of values which, in the end, marked the social and historical representations.

The persistence of the myth in modern times has been determined by the fact that the objective reality cannot protect the individual in front of illusion since every man “sees” especially the image which he or she brings with himself or herself. The symbolic thinking, an integrated part of the human being, appears before language and discursive thinking. It is always accompanied by the image and they both determine the birth of the myth. The

⁴⁰ Ibidem

conclusion of the last investigations in the mythological field emphasizes the idea that in times of economical, social and political crises, a symbolic way of thinking becomes activated again; this type of thinking appeals to a fundamental imagistic background.

The individual's tendency toward symbols and myths can be interpreted as a reaction of self – defense, the amplification of archetypal images in the totality of the collective manifestations working some inevitable social changes. Thus, the primordial world recovered in the symbolic imaginary is much richer than the ideological symbolism of every historical moment and through its projection in the contemporaneity it way led to the progress of the civilization.

MODERNIZAREA ROMÂNIEI ȘI REVIZUIREA CONSTITUȚIEI DE LA 1866

Tiberiu Horațiu GORUN

Cea dintâi revizuire a Constituției din 1866 are loc în anul 1879, după cucerirea independenței țării, însă trebuie spus că nu independența însăși impunea necesitatea revizuirii (anticipând evenimentul, Constituția din 1866 fusese concepută pentru un stat independent), ci necesitatea a provenit din dispozițiile articolului 44 din Tratatul de pace de la Berlin (1/13 iulie 1878), prin care s-a recunoscut independența României, care prevedea: ”În România, deosebirea credințelor religioase și a confesiunilor nu va putea fi opusă nimănui ca un motiv de excludere sau de incapacitate în ceea ce privește bucurarea de drepturi civile și politice în sarcini publice, funcțiuni și onoruri sau exercitarea diferitelor profesii și industrii în orice localitate ar fi ...”,¹. Această dispoziție – cum remarcă și E. Focșeneanu – intra în contradicție cu prevederile art. 7, alin. 2 din Constituție, alineat care restrângea drepturile străinilor la împământenire: „Numai străinii de rituri creștine pot dobândi împământenirea”. Era o restricțiune care îi viza îndeosebi pe evrei, însă adoptarea art. 7 în 1866 „se explică prin considerente sociale și economice, evreii constituind pe atunci o minoritate numeroasă, cu o mare pondere economică”². Tratatul de pace încheiat la 1/13 iulie 1878, în baza Congresului de la Berlin, ce a urmat războiului ruso-româno-turc din 1877 – 1878, prevedea și că României i se atribuia Dobrogea și Delta Dunării, cu Insula Șerpilor, și i se impunea retrocedarea celor trei județe din sudul Basarabiei, că nu i se admitea vreo altă despăgubire de război, că era obligată să accepte, timp de un an, trecerea trupelor rusești (până ce acestea evacua Bulgaria). De altfel, recunoașterea independenței României – cucerită prin forțe proprii – nu era doar prevăzută, ci și condiționată de art. 44 al Tratatului de pace de la Berlin, care, pe lângă textul prezentat mai sus, mai prevedea: „Libertatea și practica exterioară a oricărui cult vor fi asigurate tuturor supușilor pământeni ai statului român, precum și străinilor și nu se va pune nici un fel de piedică atât organizației ierarhice a diferitelor comunități religioase, cât și raporturile acestora cu capii lor spirituali. Naționalii tuturor Puterilor, comercianții sau alții, vor fi tratați în România fără deosebire de religie, pe piciorul unei desăvârșite egalități”³.

¹ *Monitorul Oficial*, nr. 151, din 11/13 iulie 1878

² Ion Mamina, *Monarhia Constituțională în România*, Enciclopedie politică 1866-1938, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 27

³ *Monitorul Oficial*, nr. 151, din 11/13 iulie 1878

Prin urmare, recunoașterea României ca subiect în raporturile de drept internațional era condiționată de eliminarea discriminării privind străinii de alte rituri decât cele creștine în dobândirea împământenirii și, drept consecință, s-a inițiat procedura de revizuire a art. 7 din Constituție. Procedura a fost cea prevăzută în art. 129. Dar operația de revizuire n-a fost una simplă, chiar dacă ea viza un singur articol. În primul rând, opinia publică, fie ea la un nivel comun, fie cea exprimată în jurul cercurilor politice și intelectuale, era în mare parte lezată „de faptul că i se impunea din afară modificarea legislației interne, chiar a Constituției, după ce independența fusese cucerită prin luptă armată.” Apoi revizuirea implica probleme sociale și economice destul de delicate, nu atât față de populația de origine turcă (cucerirea independenței nu mai punea problema unor temeri privind primejdia implantării acestei populații), ci îndeosebi față de evrei: „În ce privește însă pe evrei, dezbaterile au fost aprige și opoziția acerbă, în special a deputaților și senatorilor din Moldova, provincie în care se găsea majoritatea populației evreiești. Moldovenii se temeau că evreii vor deveni o forță dominantă dacă la puterea lor economică adaugă și drepturile politice. De aceea, dezbaterile au fost cele mai lungi și mai furtunoase din întreaga istorie constituțională a României, atrăgând în această dispută nu numai presa și opinia publică, dar și marea majoritate a cetățenilor cu drept de vot”⁴. Lucrare ce nu era atât de greu de realizat având în vedere credibilitatea de care se bucurau unii deputați și senatori în rândurile maselor de oameni (inclusiv relațiile lor directe cu electorii), ca și preocupările presei pentru evenimentele vremii.

Împiedicarea revizuirii art. 7 din Constituție era dorită atât de deputați și senatori ai opoziției – conturându-se un puternic curent în acest sens - cât și de grupuri largi de oameni, care inițial, chemate de demnitari în a-i sprijini, ulterior au trecut la o adevărată presiune asupra lor. S-a aplicat în Adunări un adevărat filibusterism, „menit să prelungească la infinit dezbaterile”⁵.

Practica tergiversării era realizată prin discursuri lungi și documentate, problema evreiască fiind dezvoltată sub toate conotațiile ei: istorice, economice, sociale, politice, religioase”. Pe deasupra, concomitent cu discutarea problemei evreiești, se dădea frâu liber indignării provocate de condiționarea independenței, pe care românii și-o câștigaseră singuri, precum și de faptul că eram acuzați de intoleranță religioasă, deși restricțiile prevăzute în Constituție au avut justificare istorică (pentru turci, în scopul prevenirii așezării lor în Principate, interdicție prevăzută în acordurile acestora cu Poarta) și una economică (pentru evrei, care reprezentau mai ales în Moldova, imensa majoritate a burgheziei, în plină ascensiune)”⁶.

⁴ Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României. 1859 – 1991*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 34 - 35

⁵ *Ibidem*, p. 35

⁶ *Ibidem*, p. 57

Strategia tergiversării a dat roade pentru o vreme și prin apariția pe agenda Adunărilor a mai multor legi, declarate ca „urgente”, prin semnificația lor, legi cu conținuturi ample care, în dezbateri, luau mult mai mult timp decât ar fi trebuit să ia textul unui singur articol. Este vorba de Legea asupra responsabilității ministeriale, Legea pentru aderarea la Uniunea Poștală Universală, Legea pentru anularea clauzei penale, Legea pentru administrația domeniilor statului, Legea suplimentară relativă la legațiunile și consulatele românești în străinătate, precum și administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine, Legea pentru judecătoriile comunale și de ocoale, toate având caracter de urgență, atribuit prin votul reprezentanților. Părea chiar o sfidare a puterilor europene modalitatea în care parlamentarii – chiar în pofida deselor intervenții făcute în plen în favoarea necesității revizuirii urgente a Constituției de către I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri – evitau pe cât posibil acest subiect. Ba mai mult, cele două camere au adoptat, chiar înainte de prima citire a declarației de revizuire, Legea suplimentară la legațiunile și consulatele române în străinătate, precum și administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine (Legea nr. 274 din 14 februarie 1879⁷), lege prin care agențiile românești din străinătate erau ridicate la rangul de legații, „spre a arăta că România se consideră un stat independent, indiferent de recunoașterea internațională”⁸.

Trebuie avută în vedere atât procedura de revizuire stipulată în Titlul VII, cât și poziția diferită a majorității parlamentare comparativ cu cea a opoziției. Succesiunea evenimentelor trebuie prezentată în logica lor firească. Astfel, la 15 septembrie 1878 Corpurile legiuitoare sunt convocate în sesiune extraordinară, sesiune în care guvernul liberal depune dosarul diplomatic al hotărârilor de la Berlin în discuția celor două Adunări; majoritatea parlamentară investește guvernul cu autorizarea de a se conforma prevederilor tratatului, pentru problemele ce vizează revizuirea constituției, urmând a fi convocată Constituanta. Comisia Senatului se pronunță în acest sens la 27 septembrie 1878, iar Comisia Camerei înaintează raportul său la 29 septembrie 1878 în următoarea formulare: „Adunarea Deputaților, luând cunoștință de dispozițiile tratatului de la Berlin, privitoare la România, își exprimă durerea pentru grelele sacrificii la care țara este îndatorată. Silită însă prin hotărârea Puterilor și nevoind a fi piedică la consolidarea păcii autorizează pe guvern a se conforma voinței colective a Europei, retrăgând autoritățile civile și militare din Basarabia și luând în posesiune Dobrogea și Delta Dunării. Celelalte chestiuni se vor regula pe cale constituțională”⁹.

Problema se complică și prin criza ministerială izbucnită la 15 noiembrie 1878, însă aceasta este depășită de I. C. Brătianu care, formând un nou cabinet la

⁷ *Monitorul Oficial*, nr. 35 din 26 februarie 1879

⁸ Eleodor Focșeneanu, *op. cit.*, 36

⁹ Apud Ion Mamina, *op. cit.*, p. 27

27 noiembrie, își prezintă programul politic, program care viza și revizuirea articolului 7 din Constituție. Dezbaterile parlamentare devin adeseori tensionate, opoziția apelând inclusiv la propunerea de amendamente (la un singur articol, minoritatea parlamentară a venit cu șapte amendamente față de textul propus de către majoritate pentru articolul 7), amendamente care implicau revizuirea concomitentă și a altor articole din legea fundamentală. Totuși, Adunarea Deputaților votează pe rând cele 3 citiri ale declarației de revizuire (la 27 februarie, la 7 martie și la 24 martie 1879), ceea ce a condus la mesajul domnesc din 25 martie 1879 prin care cele două camere sunt dizolvate de drept¹⁰.

Alegerile pentru Constituantă de la începutul lunii mai sunt prilej de exprimare a unor majore nemulțumiri privind necesitatea impusă a revizuirii, iar lucrările Constituantei sunt deschise prin mesajul lui Carol I, care, exprimând nemulțumirea generală, ilustrează totodată imperativul revizuirii: „cu toate că independența o câștigasem prin propriile noastre forțe pentru a ne admite în concertul statelor europene, puterile cele mari au putut cere de la noi să ne conformăm ideilor generale care predomină în statele civilizate”¹¹.

Mesajul domnesc n-a putut aplană tensiunile create în jurul subiectului revizuirii (în perioada alegerilor pentru Constituantă atât presa, cât și opinia publică, și-au manifestat nemulțumirea), însă s-a reușit ca Senatul să aleagă, la 13 iunie 1879, o comisie constituită din 7 membri, iar Adunarea Deputaților, cu o zi mai târziu, o comisie din 11 membri care să pregătească o soluție privind revizuirea articolului 7, ținând însă cont de starea de spirit creată în țară. Opoziția continuă și insistă pentru introducerea unei moțiuni prin care să se declare că revizuirea nu este oportună (camerele rămânând în sesiune doar cu o întrerupere de o lună – între 11 iulie–11 august 1879), reușindu-se o continuare a dezbaterilor atât în plen, cât și printre alegători. Așa se justifică nenumăratele memorii adresate camerelor (inclusiv de către cetățeni cu drept de vot din Moldova), prin care se cerea fie respingerea propunerii de revizuire, fie – ca alternativă – acceptarea împământenirii evreilor, însă în mod individual, atunci „când vor da probe că s-au identificat cu românii”¹².

La 6 octombrie 1879, Adunarea Deputaților a adoptat revizuirea articolului 7 din Constituție cu 132 de voturi pentru, 9 voturi contra și 2 abțineri. În Senat, în ședința din 11 octombrie, înainte de exprimarea votului final, poetul Vasile Alecsandri a propus o moțiune cu următorul conținut: „În prezența legitimei nemulțumiri și marii agitații, produse în țară prin art 44 din Tratatul de la Berlin, care lovește dreptul absolut de legiferare al ei, propun a nu se proceda la revizuirea acestui act, înainte ca România să fie lăsată la libera ei inițiativă și la liberul său arbitru în privința oricărei modificări din Constituțiune, conform dreptului său absolut de legiferare, conform intereselor

¹⁰ *Monitorul Oficial*, nr. 70 din 26 martie / 7 aprilie 1879

¹¹ *Ibidem*, nr. 114 din 22 mai / 3 iunie 1879

¹² *Ibidem*, nr. 143 din 24 iunie / 6 iulie

sale economice naționale, conform demnității sale de stat independent și care de secole este și a fost de sine stătător”¹³.

Moțiunea a fost respinsă și, în aceeași ședință - surprinzător dacă avem în vedere vehemența discursurilor pe toată durata dezbatelor, Senatul aprobă cu 56 voturi pentru, 1 voturi contra și o abținere revizuirea articolului 7. La 12 octombrie 1879, prin Decretul nr. 2186, Domnitorul a promulgat noua formă a articolului 7 din Constituție¹⁴.

Deși în formă inițială cuprindea două alineate, în forma revizuită, textul art. 7 a fost: „Diferența de credințe religioase și confesiuni nu constituie în România o piedică pentru a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita”.

Dar, concomitent cu revizuirea articolului 7, Constituanta a adoptat și procedura de împământenire, inclusă în cinci paragrafe, atașate la articolul 7, procedura respectivă devenind parte a Constituției, deși ea putea face obiectul unei legi organice (chiar ordinare). Astfel, Legea revizuitoare a articolului 7 prezintă, în continuarea textului expus mai sus, următoarele paragrafe:

I. Străinul, fără osebite de religie, supus sau nesupus unei protecțiuni străine poate dobândi împământenirea cu condițiile următoare:

a. Va adresa guvernului cererea de naturalizare, în care va arăta capitalul ce posedă, profesiunea sau meseria ce exercită și voința de a-și stabili domiciliul în România.

b. Va locui în urma acestei cereri 10 ani în țară și va dovedi, prin faptele sale, că este folositor ei.

II. Pot fi scutiți de stagi:

a. Acei care vor fi adus în țara industriei, invențiuni utile sau talente distinse sau care vor fi fundat aici stabilimente mari de comerț sau industrie.

b. Acei care fiind născuți și crescuți în România, din părinți stabiliți în țară, nu s-au bucurat nici unii nici alții vreodată de vreo protecțiune străină;

c. Acei care au servit sub drapel în timpul războiului pentru independență și care vor putea fi naturalizați în mod colectiv, după propunerea guvernului, printr-o singură lege și fără alte formalități.

III. Naționalizarea nu se poate acorda decât prin lege și în mod individual.

IV. O lege specială va determina modul prin care străinii vor putea stabili domiciliul lor pe teritoriul României.

V. Numai românii sau cei naturalizați români pot dobândi imobile rurale în România.

Drepturile până acum câștigate sunt respectate. Convențiunile internaționale astăzi existente rămân în vigoare cu toate clauzele și termenul cuprinse întrânsele¹⁵.

¹³ *Ibidem*, nr. 234 din 16/28 octombrie 1879, ședința Senatului din 11 octombrie 1879

¹⁴ *Ibidem*, nr. 232 din 13/25 octombrie 1879

¹⁵ *Ibidem*, nr. 232 din 13/25 octombrie 1879

Prin Legea nr. 710 din 15 martie 1881, România a fost declarată regat¹⁶, însă pentru că prerogativele regelui rămăneau aceleași cu ale Domnului, doar schimbarea denumirii statului și a „capului” său, nu impunea și revizuirea Constituției. Atât adunările legiuitoare, cât și presa, au subliniat lipsa de temei a unor noi revizuri (de exemplu, ziarul *Românul* din 10 iulie 1882 scria în acest sens: „Cuvântul «Domn», cum s-a explicat în Parlamentul român, înseamnă suveran, deci nu numai Principe, ci și Rege și Împărat. Deci, întru nimic proclamarea regatului român nu motivează o revizuire a Constituției”). De altfel, mai mereu s-a justificat la români o anumită atitudine conservatoare, atunci când a fost vorba de modificări în domeniul legislației. Cu toate acestea, revizuirea urma să fie adusă în discuție: „Noua poziție a statului român creată după dobândirea și recunoașterea independenței și după proclamarea Regatului impun o modificare a Constituției, care să vizeze, totodată, și o reformare a sistemului electoral. O asemenea propunere este depusă în ambele Adunări de majoritatea liberală; la 22 decembrie 1882, apreciindu-se că «suntem dar ajunși din toate punctele de vedere în momentul când putem da, cu liniște și cu experiența dobândită, forma normală ce convine Constituțiunii noastre, în noile condițiuni politice și sociale în care se află România»”¹⁷.

Și de această dată discuțiile au fost destul de tensionate, ele fiind declanșate de campania publicistică lansată în vara anului 1882 de către C. A. Rosetti, în cotidianul *Românul*. Ideea cultivată cu insistență era cea a lărgirii electoratului (deci, a participării politice de bază), prin desființarea celor patru colegii pentru Adunarea Deputaților și a celor două colegii pentru Senat și înlocuirea lor cu unul singur: cel al știutorilor de carte (un pas semnificativ către votul universal). Însă, destul de numeros era grupul oamenilor politici care au considerat „prematură o liberalizare atât de radicală a dreptului de vot față de stadiul de dezvoltare civică și culturală a majorității populației, iar vehemența limbajului folosit de C. A. Rosetti a provocat o mare tulburare a vieții politice românești, ceea ce l-a determinat pe I. C. Brătianu, prietenul lui C. A. Rosetti și președintele atât al Partidului Liberal, din care făcea parte C. A. Rosetti, cât și al Consiliului de Miniștri, să se disocieze de opiniile prea liberale ale prietenului său”¹⁸.

Tăria de caracter a lui C. A. Rosetti este una specifică doar acelor oameni politici care nu-și abandonează principiile în funcție de oportunități. Devenit ținta unor atacuri, își dă demisia de la conducerea ziarului *Românul* (Rosetti încredințează conducerea cotidianului lui Emil Costinescu), își depune mandatul de deputat¹⁹ și se exilează la Paris, conștientizându-și deosebirile de opinii și chiar opțiuni față de colegii săi din majoritatea parlamentară. Dar

¹⁶ *Ibidem*, nr. 60 din 15/27 martie 1881

¹⁷ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 28-29

¹⁸ Eleodor Focșeneanu, *op.cit.*, p. 39

¹⁹ *Românul*, din 19 noiembrie 1882

opinia publică fusese conturată în sensul pentru care militase Rosetti, fapt dovedit de către evenimentele imediate.

Astfel, deși în mesajul regal de deschidere a sesiunii ordinare a Parlamentului din 17 octombrie 1882 nu se face vorbire nici despre reforma electorală, nici despre revizuirea Constituției – „ceea ce subliniază faptul că președintele Consiliului de Miniștri Ion C. Brătianu, continua să nu împărtășească părerile prietenului său”²⁰ -, ideile lui Rosetti înflăcăraseră mulți parlamentari, Adunarea Deputaților alegându-l în lipsă președintele ei (funcție pe care, bineînțeles, Rosetti o declină). Ambele Adunări legiuitoare iau în discuție problema revizuirii, formându-se comisii pentru propuneri de revizuire (10 și respectiv 19 decembrie 1882); chiar Ion C. Brătianu împărtășește această posibilitate, „fără să întrevadă amploarea ei” și, la 22 decembrie 1882, ambele Adunări procedează (conform art. 129) la prima citire a declarației de revizuire și o adoptă. Ultima citire a declarației de revizuire este adoptată în ambele Camere la 4 martie 1883, cu următorul conținut : „Având în vedere conținutul art. 129 din Constituțiune, Adunarea Deputaților (Senatul), în virtutea dreptului ce-i dă acest articol, declară că este trebuință a se supune revizuirea dispozițiunile articolelor 1, 24, 40, 42, 44, 45, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 105, 118, 121, 122, 131, 132 și 133 din Constituțiune, precum și a se înlocui cuvântul *Domn* cu acela de *Rege* ori și unde s-ar afla în Constituțiune. Adunarea declară asemenea că este loc a se supune reviziei în întregul său legea electorală”. Corpurile legiuitoare sunt dizolvate de drept prin mesaj regal la 5 martie 1883, dispunându-se realizarea de alegeri pentru camerele de revizie. Dar opoziția, „cea conservatoare în primul rând, încearcă prin toate mijloacele ca să împiedice revizuirea Constituției. Paralel cu acțiunea parlamentară, ea desfășoară o campanie violentă în presă, care însă nu are succes în opinia publică”²¹.

După alegerile pentru Constituantă, camerele de revizie sunt deschise în sesiune extraordinară prin Mesajul regal de la 10 mai 1883²², însă opoziția unită (conservatori, liberali sinceri, liberali dizidenți, dar fără junimiști) se retrage din Parlament. La 1 iunie 1883 se numește o comisie care să redacteze proiectul de revizuire. Dezbaterile sunt extrem de serioase chiar și în interiorul majorității guvernamentale, între stânga liberală, în frunte cu C. A. Rosetti (revenit în țară), și gruparea moderată condusă de I. C. Brătianu; pentru fiecare articol trebuia redactat între delegații Camerei și Senatului un text comun, care să aibă și aprobarea Coroanei. Procedura, îngreunată de dezbaterile aprinse, ține aproape un an, proiectul ajungând în dezbaterile Parlamentului la sfârșitul lunii martie 1884. „În cele din urmă, Adunarea Deputaților și Senatul, în ședințele din 5 și 7 iunie 1884, termină votarea celor 25 de articole revizuite, ce se promulgă la 8 iunie 1884. În aceeași zi se închid Corpurile legiuitoare, prilej cu care, în Mesajul regal se arată că: «Această reformă era cerută de progresul moral și

²⁰ Eleodor Focșeneanu, *op.cit.*, p. 40

²¹ Ion Mamina, *op.cit.*, p. 39

²² *Monitorul Oficial*, nr. 30 din 10/22 mai 1883

material realizat de națiune în timp de aproape două decenii. Trebuința ei era simțită de țara întreagă. Cu toate acestea, realizarea ei era anevoioasă și soluțiunea nu a putut fi formulată imediat în mod precis. Prin dezbatere amănunte și luminate ați dat timp tuturor a cugeta matur asupra ceea ce era de făcut și ați izbutit a realiza un nou și însemnat progres»”.

Pe fond au fost revizuite 21 de articole (1, 24, 40, 44, 45, 58, 59, 61, 62, 63, 68, 69, 72, 75, 77, 78, 105, 118, 131, 132 și 133) și patru au fost suprimate (60, 70, 71 și 122) patru articole au fost introduse ca noi: două au rezultat din divizarea articolului 68 în trei articole, un articol nou era introdus după art. 71, suprimat, luând numărul acestuia, iar în final a fost introdus un articol adițional, care a devenit art. 133, prin renumerotare²³. Întrucât s-a procedat atât la suprimarea unor articole, cât și la introducerea unora noi, s-a produs schimbarea și în ceea ce privește câteva numere de articole, fiind astfel necesar ca în menționarea acestora, numărul nou să fie trecut în paranteză.

În Titlul I este schimbat conținutul articolului 1, textul acestuia fiind : „Regatul României cu județele sale din dreapta Dunării constituie un singur stat indivizibil”. Articolul 24 din Titlul II cunoaște completări privind delictele de presă, în sensul că vor fi exceptate de la procedura comună (judecarea lor de către un juriu) delictele comise contra persoanei Regelui, a Familiei Regale sau contra suveranilor statelor străine – acestea fiind judecate de tribunalele ordinare „după dreptul comun”. Totodată, arestul preventiv în materie de presă este interzis.

Fără a intra în amănunte, trebuie precizat că revizuirea privea îndeosebi extinderea dreptului de vot prin reducerea numărului colegiilor de la patru la trei în Adunarea Deputaților (art. 58), prin scăderea censului necesar a avea drept de vot [(art. 59, 61(60), 63(61) și 68 (67, 68 și 69)], prin desființarea deosebirii dintre alegătorii primari și alegătorii direcți (art. 62) și prin extinderea scutirilor de cens (art. 75). Astfel, în colegiul întâi sunt cuprinși toți cei care: „întrunind celelalte condițiuni cerute de lege”, cu un venit funciar rural sau urban de cel puțin 1200 lei, din colegiul al II-lea, toți cei ce au domiciliul și reședința în orașe și plătesc către stat o dare directă de orice natură de cel puțin 20 de lei și din colegiul al III-lea, toți care nu sunt alegători în colegiul I și al II-lea și plătesc o dare cât de mică către stat.

Pentru colegiul II se extinde scutirea de cens și la nivelul persoanelor ce au absolvit cel puțin învățământul primar (art. 61 devenit art. 60), iar alegătorii din colegiul III care au venit funciar rural de la 300 de lei în sus „și care știu citi și scrie pot să voteze după voința lor sau direct pe deputat, la orașul de reședință, sau indirect pe delegat, în comuna lor, împreună cu alegătorii fără știință de carte și care nu au venitul cerut”. Conform articolului 63 (devenit art. 61), votează. de asemenea, direct, cu dispensă de cens: a) învățătorii sătești și preoții; b) cei ce plătesc o arendă anuală de cel puțin 1000 lei. 50 de alegători

²³ Eleodor Focșeneanu, *op.cit.*, p. 41

aleg un delegat, primarul, notarul, perceptorul, șeful de garnizoană, funcționarii publici fiind incompatibili cu calitatea de delegat.

Pentru Senat, corpul electoral rămâne împărțit în două colegii, diminuându-se cuantumul censului și excluzându-se dispensa de cens (spre exemplu, în colegiul II sunt scutiți de cens și licențiații în drept, litere, filosofie sau științe; foștii și actualii magistrați care au funcționat timp de șase ani; inginerii, arhitecții, medicii veterinari și farmaciștii cu diplomă; profesorii școalelor din orașe ale statului sau ai școalelor secundare recunoscute de stat etc.).

Revizuirii sunt aduse și în privința modalităților de votare, a modalităților de desfășurare a lucrărilor Reprezentanței Naționale (art. 40, 44 și 45), iar articolul 77, sub noua sa redactare „Senatorii și deputații primesc o diurnă pe timpul sesiunilor” - schimbă textul anterior prin care se interzicea pentru reprezentanți orice fel de remunerație pentru senatori.

Prin revizuirea articolului 121 se desființează garda cetățenească, și, pe cale de consecință, se revizuieste articolul 118, eliminându-se referirea, devenită caducă, la garda cetățenească și se suprimă articolul 122, care stabilea modul ei de organizare²⁴. Articolul 133 (care devine 132) cu referire la proprietățile foștilor clăcași are următoarea formă: „Pământurile foștilor clăcași, ale însurășilor și ale locuitorilor care au cumpărat sau vor cumpăra în loturi mici proprietăți d-ale statului, sunt și vor fi inalienabile în timp de 32 de ani, cu începere de la promulgarea acestei legi.

Locuitorilor însă cuprinși în raza vreunei comune urbane, se vor putea acorda prin legi speciale facultatea de a înstrăina locurile lor de casă.

Inalienabilitatea se aplică și la pământurile vândute de stat în loturi mici în partea României de peste Dunăre.

Schimburile de pământ contra pământ nu intră în prohibițiunea legii de față.

Schimburile pământurilor de care e vorba în acest articol nu se vor putea face decât contra altor pământuri de aceeași întindere și calitate”. Textul demonstrează menținerea pe mai departe de către Constituantă a restricționării dreptului de dispoziție de către țărani - ca dezmembrământ al dreptului de proprietate.

Articolul adițional, devenit 133, introduce precizarea conform căreia „Dispozițiunile acestei Constituțiuni se vor aplica prin legi speciale și în partea României de peste Dunăre”, iar un articol special, care nu se integra în cazul Constituției, dispunea înlocuirea în tot cuprinsul acesteia a termenului „Principatele Române Unite” cu „Regatul României” și a titlului „Domn” cu cel de „Rege”, textul constituțional absorbind practic prevederile legii ordinare din 15 martie 1881²⁵.

²⁴ *Ibidem*, p. 42

²⁵ *Ibidem*, p. 43

Legea pentru revizuirea și modificarea unor articole din Constituțiune (8 iunie 1884²⁶) reprezintă o etapă importantă pentru introducerea sufragiului universal, însă pentru realizarea acestui deziderat mai trebuia să treacă mai bine de două decenii.

După revizuirile din 1879 și 1884, Constituția din 1 iulie 1866 nu avea să mai sufere nici o revizuire timp de treizeci de ani. În toamna anului 1913, președintele Partidului Național Liberal, Ion I.C. Brătianu, în opoziție fiind, printr-o scrisoare publicată în *Viitorul* (organ al Partidului Național Liberal din Bârlad), preconiza revizuirea Constituției: „Desăvârșirea reformelor agrare printr-o intervenție a statului cu drept de expropriere unde este nevoie pentru creșterea proprietăților țărănești, stabilirea colegiului unic, grabnica înmulțire a mijloacelor de instrucțiune și educație, îndreptarea și dezvoltarea a tot ce trebuie să înrăurească buna stare rurală, fizică și economică a claselor muncitoare, se impun atât de imperios ca și întărirea organizării noastre militare de a cărei grabnic necesitate nu se poate nimic îndoii”²⁷.

Practic, Ion I. C. Brătianu (Ionel Brătianu) relua în 1913 reforma preconizată de C. A. Rosetti în 1882 privind Colegiul unic (combătută de tatăl său Ion. C. Brătianu), propunând în plus o reformă agrară, precum și măsuri pentru dezvoltarea culturală, economică și militară a României²⁸. Campania pentru revizuire are succes în opinia publică, dar și în rândul oamenilor politici: primul ministru conservator Titu Maiorescu demisionează la 4 ianuarie 1914 și Ion I. C. Brătianu este însărcinat cu formarea noului guvern.

Venit la putere cu un program care conținea și revizuirea Constituției, Partidul Național Liberal obține, prin propunerea președintelui său (devenit prim-ministru), elaborarea Decretului regal nr. 117 din 11 ianuarie 1914, decret prin care Carol I dizolvă corpurile legiuitoare și convoacă colegiile electorale²⁹. La 21 februarie 1914, după alegeri, Mesajul regal declară deschiderea sesiunii noilor adunări legiuitoare, iar în ședința din 24 februarie, M. Orleanu, președintele Adunării Deputaților, propune revizuirea Constituției, „în sensul de a autoriza statul să procedeze la exproprierea marilor proprietăți, precum și să se desființeze colegiile electorale și să se înlocuiască sistemul electoral majoritar cu sistemul electoral proporțional, numit de el «principiul reprezentării minorităților», ceea ce nu trebuie să se înțeleagă în sensul minorității naționale (care la aceea vreme nici nu existau în România), ci minoritatea electorală”³⁰. M. Orleanu abordează și probleme precum: obligativitatea votului, eliminarea restricțiilor referitoare la întrunirile în spațiul public, reorganizarea Senatului, introducerea principiului

²⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 51 / 8 iunie 1884

²⁷ *Viitorul*, din 8 septembrie 1913

²⁸ Eleodor Focșeneanu, *op. cit.*, p. 48

²⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 227 bis din 11/24 ianuarie 1914

³⁰ Eleodor Focșeneanu, *op. cit.*, p. 48-49

inamovibilității magistraților (statuată doar prin legi organice), a instituirii responsabilităților ministeriale ș.a.

În ședința din 27 februarie 1914 a Adunării Deputaților, C. Stere – deputat din partea majorității - supune deliberării următoarea declarație : „Potrivit art. 128 din Constituție, Adunarea Deputaților declară că este nevoie să se revizuiască următoarele articole din Constituție : 19, 20, 23, 26. 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,80, 81, 101, 102, 104, 130, 131, 133 (articol adițional). Camerele de revizuire vor trebui să dispună eventual renumerotarea articolelor după ordinea lor numerică”³¹.

Prima parte a procedurii (adoptarea necesității revizuirii, aprobarea propunerii de revizuire după alte trei citiri) se încheie la 22 aprilie 1914, după care corpurile legiuitoare se dizolvă prin Mesajul regal citit în aceeași zi de Ionel Brătianu: „Urmează a doua parte a procedurii de revizuire. Se dispun alegeri generale pentru Adunările Constituante și, trecându-se la dispozițiile art. 128, alin III, din Constituție, după ce prin mesajul regal din 5 iunie 1914 este deschisă sesiunea extraordinară a Adunărilor Constituante, în ședința din 20 iunie 1914, președintele M. Orleanu propune o comisie care să prezinte la sesiunea următoare lucrările necesare revizuirii Constituției”³². La propunerea primului – ministru, ca din comisie să facă parte și deputați ai opoziției, conservatorii Take Ionescu și C. C. Arion declină oferta, în timp ce Nicolae Iorga (deputat din partea Partidului Național Democrat) o acceptă. După stabilirea compunerii comisiei, Ion I. C. Brătianu citește mesajul regal de închidere a sesiunii extraordinare a corpurilor legiuitoare.

Două evenimente semnificative intervin după închiderea acestei sesiuni, ceea ce va conduce la renunțarea temporară a discutării revizuirii: la 14/27 iunie 1914 începe războiul dintre Austro-Ungaria și Serbia, care se transformă rapid în conflagrație mondială și la 27 septembrie/10 octombrie 1914 regele Carol I încetează din viață, sesiunea adunărilor legiuitoare programată la 15 noiembrie, fiind deschisă prin mesajul noului rege, Ferdinand I. Practic revizuirea rămânea în fază de tentativă, dezbaterile fiind reluate abia în primăvara anului 1917, în condițiile retragerii autorităților publice la Iași. Venirea la domnie a lui Ferdinand I (1914-1927), la mai puțin de trei luni de la izbucnirea războiului – război față de care România își declarase neutralitatea în ultimele luni de domnie ale lui Carol I – ,se realiza în momente delicate.

Întrucât neutralitatea declarată reprezenta una provizorie, în momente oportune din punct de vedere militar și politic, România a intervenit în conflict (conform sentimentelor și intereselor naționale) la 14/27 august 1916. După un început bun, a urmat retragerea armatei române, aceasta fiind prinsă între forțele Puterilor Centrale (Germania și Austro - Ungaria) și cele ale aliaților lor răsăriteni

³¹ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 7 din 1 martie 1914

³² Eleodor Focșeneanu , *op. cit.*, p. 49-50

(Bulgaria și Turcia). La această situație a contribuit și abandonarea luptei de către aliatul de pe frontul de răsărit – Rusia –, în urma revoluției bolșevice.

Toți factorii constituționali se refugiază în Moldova, iar eroismul armatei române, care avea ca bază țărănimea, va readuce în prim planul vieții politice chestiunea țărănească (problemă veche, dar nerezolvată decât sub timide accente constituționale). Însuși regele Ferdinand I, vizitând pe front armata română, face promisiunea că țăranii vor fi împroprietăriți imediat după război, exproprierea începând cu terenurile agricole ale domeniilor coroanei. Totodată, regele promite țăranilor drepturi politice depline, prin desființarea votului cenșitar și trecerea la sufragiul universal. Astfel, la 23 martie 1917, Ferdinand I se adresa ostașilor Armatei a II -a: „Vouă fiilor de țărani, care ați apărut cu brațul vostru pământul unde v-ați născut, unde ați crescut, vă spun eu, regele vostru, că pe lângă răsplata cea mare a izbânzii, care vă asigură fiecăruia recunoștința neamului nostru întreg, ați câștigat totodată dreptul de a stăpâni într-o măsură mai largă pământul pe care v-ați luptat. Vi se va da pământ. Eu, regele vostru, voi fi întâiul a da pildă: vi se va da și o largă participare la treburile statului”. Iar promisiunea solemnă a regelui a fost respectată prin ordinul de zi din 22 aprilie 1917: „Întăresc, încă o dată, făgăduința mea de rege că după izbânda pe care o așteptăm se va realiza pentru voi legitima stăpânire asupra ogoarelor câștigate cu sângele vostru, și prin vot obștească veți lua parte activă la alcătuirea unei Româнии noi și mari, pe care o vom înfăptui împreună”.

La 6 iunie 1917, premierul Ion I. C. Brătianu face o declarație în Parlament în numele procesului de colaborare liberal - conservator - democrat -, declarație prin care prezintă importanța celor două reforme: „Atât sufragiul universal, cât și principiul exproprierii sunt cerute nu numai de spiritul vremurilor în care trăim, dar și de necesitățile pe care ni le impune întinderea suveranității noastre dincolo de Carpați”³³.

Nu mai era posibilă trecerea sub tăcere a acestui imperativ. Prin urmare, se reconstituie și se completează comisiile constituționale (unii parlamentari, dată fiind situația de excepție, nu se putuseră refugia în Moldova, alții muriseră între timp) și, după dezbateri în care opoziția la revizuire nu era numeroasă, însă polemica a fost accentuată de vehemența unor discursuri, Reprezentanța Națională votează revizuirea Constituției (Adunarea Deputaților adoptă revizuirea la 14 iunie 1917, cu 135 de voturi pentru și 14 contra, iar Senatul la 20 iunie 1917, cu 79 voturi pentru și unu contra). La 19 iulie, regele Ferdinand I a promulgat revizuirea Constituției³⁴, revizuire ce viza doar trei articole 19, 57 și 67, scopul fiind deocamdată acela de a transforma în principii constituționale împroprietărirea țăranilor și sufragiul universal (după încheierea războiului rămânea actuală definitivarea formei revizuirilor și punerea de acord a altor proceduri constituționale cu aceste principii).

³³ Apud Ion Mamina, *op.cit.*, p. 36

³⁴ *Monitorul Oficial*, nr. 98 din 20 iulie /2 august 1917

Articolul 19 va fi mult dezvoltat prin revizuire. În forma sa inițială prevedea caracterul sacru și inviolabil al proprietății, indiferent de natura acesteia, precum și interdicția exproprierii, cu excepția în care aceasta se realiza pentru cauză de utilitate publică, legalmente constatată și după o dreaptă și prealabilă despăgubire. Aceste prevederi sunt menținute, numai că este extinsă sfera „cauzei de utilitate publică”, ea cuprinzând pe lângă „comunicațiune”, salubritate publică, lucrările de apărare a țării și cele de interes militar (la acestea adăugându-se „aliniera și lărgirea stradelor de prin comune” și regimul râurilor navigabile și flotabile, șoselele și celelalte căi de comunicare, regimul malurilor apelor curgătoare), și lucrări de interes cultural, istoric sau arheologic, de irigații, lucrări privind căderile de apă și secare de bălți, de regulare a cursurilor apelor, de canalizare, de împădurire sau creare de zone de protecție a pădurilor, de comasare a proprietăților mici rurale sau a terenurilor urbane, de înființare de așezăminte de zone industriale prevăzute prin lege specială, construcțiile de edificii publice de către stat, județe sau comune, alte lucrări de interes public³⁵.

După formularea principiilor generale, art. 19 cuprinde cinci alineate esențiale (notate prin cifre romane) ce trebuie să le aibă în vedere o lege ordinară de expropriere care urma să apară. Astfel, la alin. I se introduce noțiunea de „cauză de utilitate națională”, pentru care „se sporește întinderea proprietății rurale țărănești prin exproprierea terenurilor cultivabile”, în scopul „de a se vinde țăranilor cultivatori de pământ, cu precădere țăranilor mobilizați din această categorie, sau a familiilor lor dacă ei au murit din cauza sau în timpul războiului.” Pentru *cauză de utilitate națională*, urmau să fie expropriate în întregime:

a) Terenurile cultivate ale Domeniului Coroanei, ale Casei Rurale și ale tuturor persoanelor morale publice sau private, fundațiunii etc., chiar când actele de fundațiune, de donațiune, testamentele sau orice alte dispozițiuni sub orice titlu ar prevedea direct sau prin orice fel de clauze prohibitive, neînstrăinarea lor sau le-ar fi dat o altă afectățiune specială;

b) Proprietățile rurale în cuprinderea lor totală, ale supușilor statelor străine, fie că sunt străini prin originea lor, fie că au devenit străini prin căsătorie sau în alt mod;

c) Proprietățile rurale, în cuprinderea lor totală, ale absenteiștilor.

Din toate aceste proprietăți, ca și din proprietățile statului – care de asemenea se vor vinde țăranilor cultivatori de pământ – statul va rezerva pământurile cultivabile care au o destinațiune specială răspunzând unui interes general”.

Alineatul II prevede că din proprietățile rurale particulare urma să se exproprieze suprafața de două milioane hectare teren cultivabil. (Expropriere se realiza în temeiul unei scări progresive, scară ce începea cu proprietățile ce

³⁵ Lege pentru modificarea art. 19, 57, și 67 din Constituțiune, (*Monitorul Oficial*, nr. 93, din 20 iulie 1917).

aveau o întindere de la 100 de ha în sus pământ cultivabil, „minimum intangibil”. (Se ținea cont de succesiunile deja deduse și, în calcul, nu intrau proprietățile expropriate în întregime de la aliniatul I, litera a și b). Se exceptau de la expropriere terenurile petrolifere, dar până la o întindere de 12.000 ha în toată țară, cu o condiție: aceea că proprietarul care ar fi supus exproprierii unui asemenea teren să dea o întindere egală de teren cultivabil în același județ sau într-un județ limitrof.

În aliniatul III se precizează că, peste suprafețele supuse exproprierii, detaliate în I și II, legea de expropriere trebuia să prevadă, pentru regiunile de munte, înființarea de izlazuri comunale, „formate prin exproprierea altor proprietăți private, care nu intră în categoria de mai sus, numai a suprafeței solului trebuincios”. Aliniatul IV stipulează că prețul terenurilor expropriate pentru cauza de utilitate națională se va fixa, în ultimă instanță, de Curțile de Apel, „iar plata lui se va putea face în titluri de rentă emise de stat, amortizabile și purtătoare de dobândă de 5 % pe an, socotită fiind valoarea nominală drept valoare reală”.

Alineatul V vizează aspecte procedurale, precum: promulgarea în cel mult 6 luni de la liberarea teritoriului a legii generale și legii speciale privind exproprierea, condiția majorității calificate de 2/3 (conform articolului 128 din Constituție) pentru votarea acestor legi, includerea dispozițiilor legii exproprierii în textul articolului 19 din Constituție, ele făcând parte de drept din acesta³⁶. „Prin introducerea unor prevederi suplimentare, care nu aveau caracter constituțional, ci de lege ordinară, ceea ce a provocat o aprigă opoziție cu ocazia dezbatelor privind acest articol, s-a urmărit ca prin consacrarea constituțională a întinderii și modalităților exproprierii, să fie puse bazele viitoarei legi speciale, care să nu fie obstrucționată prin punerea în discuție a acestor probleme în cadrul unei dezbateri obișnuite”³⁷. Problema reformei agrare a constituit una din componentele de bază ale opiniei publice românești încă din preajma revoluției de la 1848, ea reprezentând practic elementul central al existenței țărănimii. Iar înfăptuirea ei, deși după aproape un secol, închidea una din rănila sufletului țaranului român, cum se exprima în cercul de prieteni C. Rădulescu Motru mult mai târziu.

Articolul 57 prevedea, în noua sa redactare, că Adunarea Deputaților se compune din deputați aleși de cetățenii români majori, prin votul universal, egal, direct, obligatoriu și cu scrutin secret, pe baza reprezentării proporționale, urmând ca legea electorală să stabilească modalitatea compunerii Camerei Deputaților. În privința Senatului, textul articolului 67 stipula că acesta se compune din *senatori aleși* și din *senatori de drept*, că legea electorală va stabili componența acestei Camere și că principiile din legea electorală „relative

³⁶ *Ibidem*

³⁷ Eleador Focșăneanu, *op.cit.*, p. 53

la compunerea Adunării Deputaților și Senatului, fiind considerate dispozițiuni constituționale vor fi înscrise în acest articol”³⁸.

Se poate observa că revizuirea Constituției din 19 iulie 1917 era incompletă și imperfectă: „Era imperfectă, deoarece în textul art. 19 se incluseră pe lângă principii constituționale și prevederi specifice unei legi ordinare. Era incompletă, deoarece art 57 și 67 consacrau principiului votului universal, în timp ce vechile articole nerevizuite, art. 58 și 66 privind Adunarea Deputaților și art. 68-81 privind Senatul, reglementau votul censitar. Există deci o contradicție între textele noi și cele vechi ale Constituției, care practic se rezolvă prin prioritatea principiilor asupra soluțiilor”. De altfel, în urma Marii Uniri din 1918 a reapărut necesitatea modificării Constituției, spre a reglementa noua situație socială, economică și politică a țării: „Anticipând o lege generală electorală, procedura votării cât și compunerea corpurilor legiuitoare au fost statornicite prin trei decrete – legi: Decretul - lege nr. 3102 din 14 noiembrie 1918 pentru Vechiul Regat și Basarabia, Decretul – lege nr. 3620 din 24 august 1919 pentru Bucovina și Decretul – lege nr. 3621, tot din 4 august 1919, pentru Transilvania, Banat, Crișana, Satu Mare și Maramureș.

Încheierea păcii avea să facă posibilă o revizuire amplă, completă și modernă, a Constituției din 1 iulie 1866, cu respectarea strictă a principiilor constituționale privind revizuirea, și apoi adoptarea unei legi electorale generale”⁴⁰. Este vorba de Constituția din 29 martie 1923.

**ROMANIA'S MODERNIZING AND REVISING THE CONSTITUTION
OF 1866
(Abstract)**

Valorizing the information and some points of view in the bibliography concerning the present theme (especially, Eleodor Focșeneanu and Ion Marina's works) but, particularly that in the Official Monitor of Romania, the author shows – from an actual perspective – all the further efforts until 1917 in order to improve the Constitution of 1866, succeeding in enclosing in its content – among so many other realities – the universal vote, too.

We can conclude that, in spite of some revisions of the Constitution's text that have been done, although it was incomplete and imperfect at the end of the World War I.

³⁸ Lege pentru modificarea art. 19, 57 și 67 din Constituțiune, (*Monitorul Oficial*, nr. 93 din 20 iulie 1917).

⁴⁰ Eleodor Focșeneanu , *op. cit.*, p. 53-54

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA MANIFESTĂRILE CU CARACTER CULTURAL-NAȚIONAL ALE ȘCOLII CIVILE GRECO-CATOLICE DE FETE DIN BEIUȘ (1896-1918)

Vasile TODORICI

Dezvoltarea conștiinței naționale a tinerilor români din Monarhia austro-ungară, prin intermediul școlii, a fost o dominantă a preocupărilor episcopilor greco-catolici din Oradea. Astfel, după ce Samuil Vulcan a întemeiat, în anul 1828, la Beiuș întâiul gimnaziu pentru elevii români, care doreau să învețe în limba maternă, succesorul său, episcopul Mihai Pavel, a considerat necesar și firesc faptul ca și fetele să beneficieze de o educație și o cultură națională adecvată.

Totodată, necesitatea înființării unei noi ctitorii culturale pentru fiicele țăranilor și intelectualilor bihoreni era determinată și de situația existentă la acea vreme, asemenea instituții școlare cu predare în limba română găsindu-se la Blaj, Brașov și Sibiu, orașe aflate la mare depărtare de vestul țării. Deoarece întreținerea fetelor ar fi necesitat cheltuieli de școlarizare, care depășeau cu mult posibilitățile financiare ale familiilor românești, intelectualii își trimiteau fetele să studieze în instituțiile școlare de stat (cu limba de predare maghiară) mai apropiate, din Oradea, Carei, Satu-Mare și Budapesta. Ilustrul episcop a militat pentru menținerea limbii române în Gimnaziul greco-catolic din Beiuș, inaugurând în anul 1891 Internatul Pavelean de Băieți, dar nu a uitat nici de situația financiară precară a preoților pe care îi păstorea și de dorința lor de a-și educa fiicele: „acești părinți preoți greco-catolici din diecesă numai cu mare necaz și abnegațiune își vor putea educa fetițele lor ... , că și numărul văduvelor preotese din diecesă și așa a orfanilor și orfanelor de preoți din an în an va crește și necazul e mare”¹.

Datorită acestor considerente, în anul 1896, episcopul Mihai Pavel a pus la Beiuș bazele instituției școlare, care s-a numit inițial Institutul de fete al diecezei greco-catolice de Oradea-Mare, având în componența sa Școala Civilă de Fete și Internatul Orfanelor de Preoți. Reușita acestui demers a făcut ca institutul să fie caracterizat drept ”mărgăritarul cel mai prețios în salba faptelor bune săvârșite de acest episcop”².

¹ *Programa școlii civile greco-catolice publice de fete din Beiuș pe anul școlar 1896-1897*, Beiuș, 1897, p. 15

² Ioan Georgescu, *Episcopul Mihai Pavel – viața și faptele lui (1827-1902)*, Tipografia și Librăria Românească Societate Anonimă, Oradea, 1927, p. 57

La înființarea Institutul de fete al diecezei greco-catolice de Oradea-Mare, Mihai Pavel a avut în vedere mai multe considerente: necesitatea educării tinerelor fete atât din punct de vedere științific, cât și religios, cultivarea sentimentelor de respect pentru limba română, istoria, tradițiile și cultura română și, nu în ultimul rând, dezvoltarea lor fizică³.

Institutul a primit aprobarea de funcționare în baza legilor școlare de organizare a școlilor medii din monarhia dualistă, emise în anii 1868 și 1876, precum și conform „decretelor” emise de Sinodul Diecezan în anul 1882, care prevedeau că Episcopia Greco-Catolică suporta toate cheltuielile de școlarizare pentru orfanele de preoți români de ambele confesiuni, iar părinții mireni plăteau (în rate) o taxă de 150 de florini pe an⁴.

Imperiul austro-ungar nu s-a implicat sub nici o formă în susținerea financiară a noii instituții de învățatură a românilor din Beiuș: „nu a primit școala, nici întregire de leafă, profesorele primind un salariu foarte modest încă și pentru acele timpuri, ele nedorind să sacrifice independența școlii, să i se impună eventual – primind ajutor de la stat – predarea materiilor principale în limba maghiară sau alte pretențiuni ale forurilor superioare de stat”⁵.

În anul 1896, Institutul de fete al diecezei greco-catolice de Oradea-Mare din Beiuș a debutat cu două clase, cu un total de 32 de eleve (18 în clasa I și 14 în clasa a II-a), 24 de eleve fiind de religie greco-catolică iar 8 de religie ortodoxă. Din punctul de vedere al originii sociale, 2 erau fiice de țărani, 5 de „industriași” (meșteșugari), 4 de funcționari publici și 21 de preoți, avocați și alți intelectuali⁶. Intuiția și previzionarea efectelor sociale, care vor marca existența institutului, gândite pe termen lung de către episcopul Mihai Pavel, s-au evidențiat, încă din primul an de învățământ, când, la noua școală din Beiuș au sosit - pentru a învăța - 7 fete din localitate, 11 din Comitatul Bihor iar celelalte își aveau domiciliul în comitatele învecinate (Satu-Mare, Maramureș, Sălaj și Arad).

Procesul de învățământ s-a desfășurat, cu dificultăți, în primul an de „viață” al institutului, întrucât majoritatea elevelor își făcuseră studiile primare în școli cu o altă limbă de predare decât cea română. Cu toate acestea, la sfârșitul anului școlar, prin strădaniile conjugate ale cadrelor didactice și elevelor, acestea din urmă au dovedit o bună cunoaștere a limbii române și a materiilor din programa de învățământ și au absolvit examenele de sfârșit de an cu rezultate bune, în prezența patronului spiritual și a părinților.

Educația elevelor se făcea permanent, atât în cadrul cursurilor, cât și a activităților din internat, fiind permanent supravegheate și îndrumate, pentru a-

³ *Ibidem*, 1900/1901, p. 19-20

⁴ *Ibidem*, 1896-1897, p. 17

⁵ *Anuarul Liceului Român Unit de Fete din Beiuș, pe anul școlar 1926/1927*, Beiuș, 1928, p. 9-10

⁶ *Programa școlii civile greco-catolice. publice de fete din Beiuș pe anul școlar 1896-1897*, Beiuș, 1897, p. 57

și însuși o educație religioasă și morală strictă, dar și pentru a-și forma deprinderi de conversație în limba română, precum și în cele de circulație europeană. Pe toată durata școlarizării lor, elevele purtau uniforme (de vară și de iarnă) și puteau primi vizite duminica ori în zilele de sărbătoare, însă numai sub supravegherea unui membru din conducerea institutului⁷.

An de an va crește numărul tinerelor înscrise în instituția școlară beiușeană (în anul școlar 1897-1898 fiind înscrise 47 de eleve, în trei clase), situație care va necesita extinderea spațiilor de predare din școală și de găzduire în internat⁸.

Un accent deosebit era pus, de către conducerea institutului, asupra formării unor deprinderi cultural-artistice ale elevelor, deprinderi ce erau puse în valoare cu ocazia serbărilor de sfârșit de an, a celor prilejuite de aniversările episcopului Mihai Pavel și a sărbătorilor naționale. Astfel, pentru a omagia activitatea episcopului amintit, elevele au organizat un spectacol literar-artistic într-o sală a internatului, unde a fost susținută piesa de teatru *Proba unei festivități*, de Demetriu Fechet, s-au recitat poezii în limbile română, maghiară, germană și franceză fiind interpretate creații muzicale de o înaltă ținută artistică⁹.

Pentru a ajuta să urmeze studiile medii, un număr cât mai mare de orfane ale preoților români de ambele confesiuni (greco-catolică și ortodoxă), episcopul Mihai Pavel a înființat „Fondul diecesan Pavelean”, prin intermediul căruia erau finanțate dotările școlii și internatului (introducerea apei și alimentarea cu aceasta a anexelor), dar mai ales se asigura școlarizarea gratuită a unui număr de 25 de eleve¹⁰.

În anul școlar 1900-1901, când directorul școlii era profesorul Vasile Ștefănică, datorită dezvoltării continue a instituției, numărul elevelor înscrise ajunge la 87 (30 în clasa I, 23 în clasa a II-a, 21 în clasa a III-a și 13 în clasa a IV-a)¹¹, iar al celor care studiau - cu bursele oferite de „Fondul diecesan Pavelean” - se ridică la 44¹².

O importantă activitate culturală s-a desfășurat la 21 noiembrie 1900, în sala de gimnastică a Gimnaziului „Samuil Vulcan” din Beiuș, intitulată „Jubileul de 200 de ani a Sfintei Uniri”, în prezența înalților prelați, episcopii Mihai Pavel de Oradea, Demetriu Radu de Lugoj, a abatelui pontifical Augustin Luran, a inspectorului diecezan Moise Neșiu, precum și a numeroși părinți și invitați¹³. În acest cadru festiv corul elevelor a intonat cântecul

⁷ *Ibidem*, p. 87

⁸ *Ibidem*, 1897-1898, p. 36

⁹ *Ibidem*, p. 85-102

¹⁰ *Ibidem*, 1898-1899, p. 42

¹¹ *Ibidem*, 1900-1901, p. 18

¹² *Ibidem*, p. 85

¹³ *Ibidem*, p. 21

Triumful Sionului, iar corul mixt al internatelor Școlii Civile de Fete și al Gimnaziului „Samuil Vulcan”, pregătite de profesorii de muzică Cornelia Nicola și Ioan Bușița, au interpretat piesele *La râul Babilonului* și *Mulți ani*, de Gavriil Musicescu. Interpretările corurilor reunite au avut un efect emoțional deosebit asupra episcopului Demetriu Radu, care, la încheierea spectacolului, a dorit să își facă auzite sentimentele care l-au încercat la audierea pieselor corale: „Înainte de Unire, apăsător și strivit a fost românul în așa măsură, încât chiar fără voie gândea la mama sa, Roma și suspinând striga: „La râul Babilonului am stat și am plâns când mi-am adus aminte de Sion”¹⁴.

Eforturile școlilor beiușene de dezvoltare cultural-națională a tinerilor români și-au arătat, cu prisosință, roadele cu prilejul festivității de aniversare a împlinirii a 50 de ani de preoție de către episcopul Mihai Pavel. Evenimentul cultural, derulat la 3 mai 1902, a reunit cele trei școli greco-catolice din Beiuș: Gimnaziul „Samuil Vulcan”, Școala Civilă de Fete și Școala Elementară de Băieți. Cu sensibilitatea lor cunoscută, corul Școlii de Fete a emoționat audiența cu *Corul fetelor* de Ceaikovski, iar corul mixt a interpretat *Imnul Arhiereului*, *Cine va sui Muntele Sionului* și *Mulți ani* de George Musicescu. În finalul serbării, elevele școlii amintite au pus în scenă un fragment din alegoria *Omagiile Lunilor*, realizată în coregrafia profesoarei Octavia Stolojan¹⁵.

Un interes deosebit pentru formarea conștiinței naționale și pentru cunoașterea istoriei și literaturii române au dat dovadă profesoarele titulare care au predat limba română la școala Civilă de Fete din Beiuș: Maria Iepure (fostă Fabian) – la clasa a II-a; Angela Butean – la clasele I și a IV-a; Elena Fabian – la clasa a III-a¹⁶. Acestea au selectat, pentru predare, în funcție de vârsta elevilor, opere literare cu caracter național din toate zonele României, tocmai pentru a demonstra unitatea de limbă și istorie a românilor, indiferent de zona geografică în care trăiau.

Astfel, printre *Cetirile și temele scripturistice* de limba română de la clasa I se număra: *Jună de român sum* și *Limba românească*, de Sion; *Miorița*, de Vasile Alecsandri; la clasa a II-a: *Românca de la Grivița* și *Ștefan Vodă și codrul*, de Vasile Alecsandri; la clasa a III-a: *Despre limba românească*, de Ion Eliade Rădulescu, *Pe drumul Plevnei*, de George Coșbuc; la clasa a IV-a – literatură populară: *Oprișanul* (cântec din Muntenia), *Că nu curge* (doină din Ardeal), *Mogoș Vornicu* și *Doină* (din Moldova).

Pentru literatura cultă la clasa a IV-a au fost selectate operele literare: *Ruinele Târgoviștei*, de Vasile Cârlova; *Mihaida*, de Ion Eliade Rădulescu; *Aprodul Purice* și *Alexandru Lăpușneanu*, de Constantin Negruzzi; *Mircea cel Mare și solii* și *Daniil Sihuștru*, de Dimitrie Bolintineanu; *Sentinela română*, *Peneș Curcanul* și *Despot Vodă*, de Vasile Alecsandri, alături de creațiile literare

¹⁴ *Ibidem*, p. 73

¹⁵ *Ibidem*, 1901-1902, p. 162-184

¹⁶ *Ibidem*, 1903-1904, p. 68-69

ale lui Mihai Eminescu, George Coșbuc, Ion Creangă, Ion Slavici, I.L. Caragiale și Barbu Ștefănescu de la Vrancea¹⁷. Lecturile menționate aveau menirea de a trezi conștiința națională a tinerelor fete, prin rememorarea faptelor de vitejie ale personalităților istorice, care au luptat pentru apărarea libertății și independenței românilor.

În anul școlar 1904-1905, numărul elevelor înscrise ajunge la 103 (32 în clasa I; 33 într-a II-a; 27 într-a III-a și 11 în a IV-a)¹⁸, perioada de înscrieri fiind 1-10 septembrie, cu începerea festivă a cursurilor la 12 septembrie.

În primele săptămâni de școală, profesoarele de română stabileau (atât în primul semestru, cât și în cel de al doilea) lecturile pentru citit, memorat, dar și temele scrise. Activitățile culturale festive se organizau la începutul și sfârșitul anului școlar, cu ocazia sărbătorilor religioase, cu prilejul aniversării episcopului Demetriu Radu (7 noiembrie), comemorarea reginei Elisabeta (19 noiembrie), ziua onomastică a regelui Francisc Iosif I (4 octombrie), sancționarea legilor Constituției din 1848 (16 aprilie), comemorarea episcopului Mihai Pavel (1 iunie), încoronarea regelui Francisc Iosif I (8 iunie)¹⁹.

Activitățile școlare erau verificate anual de către autorități, astfel că, și în perioada 23-24 mai 1905, Școala Civilă de Fete a fost evaluată de un inspector școlar regal comitatens, care a constatat că ”școala și institutul e bine aranjat și progresul corespunzător”²⁰.

Instituția școlară beiușeană s-a aliniat, încă din anul 1904, cerințelor noii ortografii românești, adoptate de către Academia Română, fiind cumpărate de conducerea școlii bușurile editate în acest sens și împărțite, pentru a fi studiate, la fiecare elevă²¹.

La sfârșitul fiecărui an școlar directorul institutului, Vasile Ștefănica, împărțea elevelor, care făceau progrese în diferite domenii, premii, bani și cărți, iar diferite persoane donau sume de bani, haine sau cărți pentru elevele orfane. Astfel, cu ocazia examenelor, spectacolului și premierilor din anul 1905, directorul amintit a împărțit premii „elevelor eminente în progres”: din clasa I: V. Mureșan, A. Oprea, L. Șerbac; din clasa a II-a: V. Butean, C. Mureșan; clasa a III-a: E. Ciurdariu, Fl. Crișan, C. Gheție; clasa a IV-a: M. Bretan, E. Papp și V. Stoica²².

În cadrul menționat, M. Neș a donat instituției școlare beiușene 20 de coroane din aur, doamna M. Voic din Pietroasa a donat haine și 10 coroane

¹⁷ *Ibidem*, p. 52-56

¹⁸ *Ibidem*, 1904-1905, p. 110

¹⁹ *Ibidem*, p. 114

²⁰ *Ibidem*, p. 115

²¹ *Ibidem*, p. 117

²² *Ibidem*, p. 123

pentru cărți pentru elevele nevoiașе. Alexandru Gera a donat 15 coroane pentru premii iar Ilie Stan, cărți pentru îmbogățirea bibliotecii institutului²³.

Începând cu anul 1905 se constată o creștere a preocupărilor pentru cunoașterea aprofundată a capodoperelor literaturii române, elevele fiind pregătite pentru a avea o cultură națională și generală foarte solidă. Ele studiau săptămânal următoarele materii: limba română – 13 ore, limba maghiară – 13 ore, limba germană – 10 ore, istoria – 7 ore, științele naturii – 6 ore și matematică – 12 ore, în afară de deprinderile practice și pregătirea fizică și muzicală²⁴.

În contextul menționat, elevele învățau literatura populară română orală (basmе, proverbe, doine), literatura populară scrisă, operele lui Miron Costin, Dosoftei și frații Văcărești, ajungând la biografiile și operele complete ale lui Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Mihai Eminescu și George Coșbuc. O atenție sporită era acordată însușirii unor cunoștințe legate de *Originea, formarea limbii române și a dialectelor*, dar și a cunoașterii operelor scriitorilor contemporani lor, prin lecturarea unor poezii și articole din publicațiile *Luceafărul*, *Familia* și *Convorbiri literare*²⁵.

Numărul elevelor înscrise în anul școlar următor (1906-1907) la Școala Civilă Greco-Catolică de Fete este de 109 (35 în clasa I, 27 în clasa a II-a, 29 în clasa a III-a și 18 în clasa a IV-a), fapt care demonstrează succesul demersului didactic realizat în urmă cu 10 ani²⁶.

În anul 1906, Comisia administrativă a Comitatului Bihor a emis o nouă ordonanță, conform regulamentului ministerial, având numărul 55556/1906, prin care solicita conducerii școlii să chestioneze cadrele didactice titulare sau suplinitoare, care doresc să primească „întregire de plată din visteria statului”²⁷, însă acestea nu au dat curs ordonanței.

Prin asemenea comunicări se încerca atragerea profesorilor, care erau în marea lor majoritate foarte săraci, din instituțiile școlare finanțate de cultele românești, să intre în slujba statului și, astfel, școlile vizate erau trecute în mod automat de sub tutela bisericilor sub cea a statului austro-ungar, care ar fi impus noi orientări didactice și constrângeri ce vizau deznaționalizarea forțată a „naționalităților” din imperiu.

Între anii 1907-1908, numărul elevelor înscrise la școala beiușeană scade la 105 (26 în clasa I, 33 în clasa a II-a, 20 în clasa a III-a și 26 în clasa a IV-a)²⁸. Și în anul 1908, sub pretextul tabelelor statistice ale cadrelor didactice, solicitate de către Oficiul Central de Statistică din Budapesta, se încearcă

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*, 1905-1906, p. 97

²⁵ *Ibidem*, p. 55-56

²⁶ *Ibidem*, 1906-1907, p. 117

²⁷ *Ibidem*, p. 126

²⁸ *Ibidem*, 1907-1908, p. 97

aducerea instituției școlare beiușene sub patronajul statului dualist. Cu toate insistențele Inspectoratului Școlar Regesc Comitatens, statisticile în cauză nu au fost completate de către direcțiunea școlii, care s-a conformat „Ordinațiunei Prea Venerabilului Ordinariat Greco-Catolic de Oradea, cu nr. 389/1908”, cu un răspuns diplomatic, potrivit căruia, „normarea plăților cadrelor didactice formează încă obiect de deliberare”²⁹.

Înscrierile elevelor la Școala Civilă de Fete s-a derulat, în anul școlar 1908-1909, în perioada 7-10 septembrie, la sfârșitul acesteia constatându-se un total de 101 eleve înscrise (28 în clasa I, 26 în clasa a II-a, 33 în clasa a III-a și 14 în a IV-a)³⁰.

Interesul profesoarelor pentru formarea unei conștiințe naționale a tinerelor s-a menținut constant prin învățarea și prezentarea unor piese corale cu caracter patriotic (*Sună buciul de alarmă*), preocuparea pentru formarea unei culturi generale fiind ridicată la noi standarde prin abordarea genului lirico-dramatic: *Niță și Floriță*, de Hummel („piesă teatrală cu cântări” – interpretată de elevele clasei a IV-a, A. Diamandi, I. Mureșan și C. Venter)³¹.

Asemeni altor încheieri ale anului școlar, la 21 iunie 1909, în prezența cadrelor didactice și a părinților elevelor, s-a desfășurat examenul festiv constând din interpretări corale, instrumentale (pian), recitări de poezii, prezentare de referate și a unei piese de teatru pentru copii. După spectacolul artistic, episcopul greco-catolic Demetriu Radu („patronul” instituției) a evidențiat progresul elevelor și a citit numele elevelor premiate și premiile în bani acordate: clasa I - E. Coman, 10 coroane pentru „diligentă”; clasa a II-a - C. Fogaș și I. Anca, câte 5 coroane pentru progres; Clasa a III-a – C. Isac, 10 coroane, M. Doboși și V. Ajaki câte 5 coroane pentru economie, H. Groza, 5 coroane pentru gimnastică; clasa a IV-a – E. Ugliș, 10 coroane pentru progres, S. Pelle, 5 coroane pentru lucru de mână și L. German, 5 coroane pentru gimnastică, alte eleve fiind premiate cu cărți. Premiile în bani au fost donate de către Banca „Drăganul” din Beiuș (50 de coroane), doamna E. Voight (10 coroane) și Al. Gera (rector de internat și director nominal; 10 coroane)³².

Intervenția autorităților austro-ungare în procesul de deznaționalizare a elevelor de școala greco-catolică de fete s-a manifestat pregnant, prin introducerea unui nou plan de învățământ (nr. 40483 din anul 1908)³³, care prevedea reducerea orelor de limba română de la 8 ore pe săptămână la 4, pentru clasele I, a II-a și a III-a, iar începând cu anul școlar 1910-1911 și pentru clasa a IV-a. Acest demers a fost inițiat de autorități pentru ca limba română să

²⁹ *Ibidem*, p. 104

³⁰ *Ibidem*, 1908-1909, p. 99

³¹ *Ibidem*, p. 98

³² *Ibidem*, p. 110-111

³³ *Ibidem*, 1909-1910, p. 99

fie însușită la un nivel similar cu limba maghiară, care era predată doar pe parcursul a 4 ore săptămânal.

Cu toate că patronii spirituali ai școlii făceau eforturi deosebite pentru pregătirea elevelor în spirit național românesc, alocând în anul 1910 suma de 200 de coroane pentru cumpărarea de cărți pentru înzestrarea bibliotecii³⁴, un nou ordin ministerial (nr. 1635 din 1911) vine să împiedice învățarea în limba română a denumirilor de localități, ape și forme de relief din zonele în care aceste locuiau. Astfel, ordinul obliga cadrele didactice care predau geografia să utilizeze doar hărțile editate (în limba maghiară) de către Institutul Maghiar de Geografie³⁵.

Un aspect deosebit și puțin cunoscut este faptul că educația cultural-națională a elevelor se desfășura și după orele de curs, în incinta „Internatului Pavelean”, unde elevele își petreceau două treimi din perioada de școlarizare. Internatul avea menirea ca elevele instituționalizate să dobândească o cultură generală temeinică, dar și o „pregătire corespunzătoare pentru trebuințele vieții și o bună creștere din punct de vedere moral”³⁶.

Pe lângă orele de conversație în limba franceză (predate de profesoara Elena Gera), germană (pregătite de guvernanta Valeria Pavel) și maghiară (coordonate de Cornelia Maior), Elisaveta Șuteu a organizat orele de conversație în limba română, ajutată de Cornelia Maior³⁷.

În cursul orelor de conversație în limba română, elevele claselor I-IV citeau poezii cu caracter patriotic, recitau și memorau poezii, dintre care enumerăm: *Dan căpitan de plai* și *Grui Sânger*, de Vasile Alecsandri; *Pe drumul Plevnei* și *Doina*, de George Coșbuc; *Noi*, de Octavian Goga³⁸.

De asemenea, pentru ca elevele să-și însușească în mod corect limba română în conversația de zi cu zi, se citeau și povesteau, conform vârstei, poezii și piese de teatru cu caracter național și literar-istoric: *Ștefan Vodă și turcii*, de S. Fl. Marian; *Daniil Sihastrul*, de Dimitrie Bolintineanu; *Despre Ștefan cel Mare*, de Petre Ispirescu; poezia populară *Sum română țesătoare* și piesele de teatru *Lăsata secului*, *Îngâmfarea pedepsită* și *Milionul*, de M. Bogdan Popescu³⁹.

În anul școlar următor, elevele au avut parte de „Cetiri și teme scripsale din limbi”, în care, pe lângă creațiile din literatura universală, au făcut cunoștință și cu lecturile *Năvălirea tătarilor*, *Mureșul și Oltul*, poeziile *Sergentu*, *Românca de la Grivița*, *Dan căpitan de plai*, de Vasile Alecsandri,

³⁴ *Ibidem*, 1910-1911, p. 104

³⁵ *Ibidem*, p. 106

³⁶ *Ibidem*, 1912-1913, p. 134

³⁷ *Ibidem*, 1910-1911, p. 116

³⁸ *Ibidem*, p. 118-119

³⁹ *Ibidem*, 1912-1913, p. 136-137

Negriada (fragmente), de Ovidiu Densușianu, *Despot Vodă*, de Vasile Alecsandri și *Alexandru Lăpușneanu*, de Costache Negruzzi⁴⁰.

Odată cu începerea Primului Război Mondial au fost întrerupte activitățile Școlii Civile de Fete din Beiuș, acestea fiind trimise la domiciliu, pentru ca integritatea lor fizică să nu fie afectată de confruntări. Clădirile instituției au servit nevoilor stării de război.

Pe întreaga durată a funcționării sale, instituția școlară beiușeană și-a îndeplinit menirea asumată cu ocazia înființării ei, respectiv, a educat tinerele fete române atât din punct de vedere științific, cu cunoștințe din diferite domenii, pentru a le pregăti să față cu succes conducerii și administrării propriei gospodării.

Ele au fost pregătite temeinic și din punct de vedere religios, însușindu-și elementele definitorii ale credinței românești, periclitată de intruziunile statului austro-ungar, care dorea introducerea în bisericile românești a limbii maghiare.

Elevele școlii au învățat și limbile de circulație europeană și limba statului dualist din acea perioadă, memorând, recitând și interpretând operele literar-artistice în limbile străine asimilate. Alături de acest aspect al educației elevelor, cadrele didactice care se ocupau de permanenta lor instruire pentru viață atât în timpul orelor de curs, cât și în internat, au pus un accent deosebit pe cultivarea sentimentelor de respect pentru limba română, istoria, tradițiile și cultura română.

Această orientare s-a realizat printr-o pregătire constantă accesibilă vârstei elevelor, dintre care unele proveneau de la școli de stat cu predare exclusivă în limba maghiară și care aveau mari deficiențe în folosirea corectă a limbii române. Programa didactică de învățare a limbii și literaturii române era bine organizată și structurată gradual, astfel că, la sfârșitul fiecărui an școlar, elevele erau capabile să își prezinte cunoștințele însușite într-un cadru festiv emoționant, în care declamau poezii naționale și interpretau cântece cu mesaj patriotic, care evocau trecutul glorios de luptă al românilor și necesitatea continuării luptei pentru drepturi, emancipare și unitate națională.

Operele literar-muzicale românești, interpretate alături de cele impuse de programa școlară în limbile străine învățate, au demonstrat că școala beiușeană și-a făcut cu succes datoria națională, multe din fostele eleve ale Școlii Civile de Fete implicându-se în activități umanitare, cât și în acțiuni cu caracter cultural-național în cadrul Reuniunii Femeilor Române din Oradea și Jur (înființată la 8 iunie 1914), condusă de președinta Aurelia Pop, soția doctorului Coriolan Pop.

⁴⁰ *Ibidem*, 1913-1914, p. 99-103

***SOME CONSIDERATIONS REGARDING THE MANIFESTATIONS
HAVING A NATIONAL – CULTURAL CHARACTER ABOUT THE
GIRLS' GREEK-CATHOLIC CIVIL SCHOOL IN BEIUȘ (1896-1918)***

(Abstract)

The Girls' Greek-Catholic Civil School in Beiuș was erected in 1896 through the contribution of Mihai Pavel bishop. This institution of culture has proposed itself to educate the young girls, both from a scientific point of view, and from a religious one.

They have also added the national feeling, the promotion of the Romanian language and literature, the national history, etc.

The Austrian-Hungarian authorities haven't supported financially the Romanian institution; they have only followed to impose the Hungarian language, as a teaching language at the level of the above-mentioned institution.

The school girls, being sustained by their teachers, have developed a strong cultural activity being in the service of the national ideal and the natural rights of the Romanians in Transylvania.

ACȚIUNI ALE AUTORITĂȚILOR ROMÂNEȘTI ÎNDRAPTATE ÎMPOTRIVA BOLȘEVICILOR ORĂDENI DUPĂ 20 APRILIE 1919

Gabriel MOISA

După eliberarea Oradiei și Bihorului de către armata română în aprilie 1919, aici au continuat să existe tulburări sporadice care aminteau de evenimentele nefericite ce au avut loc în această parte a țării. Prelungirea regimului comunist la Budapesta și apropierea Oradiei de capitala Ungariei a făcut ca în perioada următoare eliberării orașului de armata română să se mai manifeste cu oarecare intensitate curente de sorginte comunistă. Acestea erau însă monitorizate îndeaproape de autoritățile militare și orășenești, astfel încât au fost ținute sub control. O întreagă zvonistică, cu urmări dintre cele mai nefaste pentru moralul locuitorilor orașului Oradea, bântuia orașul, întreținută și de oficialități, menținând multe luni după eliberarea orașului de sub bolșevici spectrul reîntoarcerii vremurilor ce tocmai apuseseră.

Oradea era foarte atent supravegheată, întrucât aici era unul din punctele de intrare predilecte ale diverșilor agitatori comuniști trimiși de Budapesta pentru a tulbura apele în zona de contact româno-maghiară și de a reactiva eventual mișcările bolșevice. Cei mai mulți dintre agitatorii comuniști trimiși în România erau chiar ardeleni, de regulă reprezentanți ai minorităților naționale (evrei și maghiari) participanți la revoluția maghiară. Cele mai multe dintre aceste tentative erau cunoscute de către autorități. Într-o notă a Comendurii orașului Oradea Mare către Poliția orașului Oradea Mare, primită la începutul lunii mai a anului 1919 de la Serviciul de Siguranță Cluj, se amintește despre un grup de circa 20 de evrei din Maramureș, pregătiți la Budapesta și trimiși în România pentru a face propagandă bolșevică. Fiecare dintre aceștia a primit între 100.000 și 200.000 de coroane pentru a-și susține demersul¹. Aceeași Poliție a Orașului Oradea Mare era atenționată de către generalul francez Graziani că indivizi suspecti, îmbrăcați în uniformă militară franceză introduc în unitățile române manifeste care conțin elemente propagandistice bolșevice. Graziani atenționa poliția orădeană că aceștia nu fac nicidecum parte din rândurile armatei franceze deoarece soldații și ofițerii francezi nu ies din zona lor de control fără a avea asupra lor o legitimație semnată de Comandantul unității².

¹ Arhivele Naționale - Direcția Județeană Bihor, *fond Primăria municipiului Oradea, Oficiul populației*, dos. 336, f. 50 (în continuare ANDJB)

² *Ibidem*, f. 103

La rândul lor, reprezentanții armatei române atrăgeau la mijlocul lunii mai 1919 atenția poliției orădene asupra necesității sporirii vigilenței în direcția contracarării propagandei bolșevice. Secția Informații a Marelui Cartier General al armatei române atenționa asupra faptului că mai multe organizații bolșevice din Ungaria și Rusia pregăteau oameni pentru a intra în România și a răspândi ideologia revoluționară bolșevică. Una dintre porțile de intrare urma a fi Oradea, cerându-se autorităților polițienești orădene de a găsi și pedepsi pe cei vinovați³. Pe 29 mai 1919 era semnalat primul agent bolșevic în Oradea în persoana unui anume Valeriu Marcu, născut la București, de 21 ani, prizonier în Germania până în decembrie 1918, sosit în Oradea cu ordine precise de la Bela Kun pentru a promova ideologia bolșevică⁴. Pe 1 iunie 1919 era alcătuită o listă de 44 persoane din Oradea susceptibile de a se număra printre cei care ar face parte dintre membrii partidului bolșevic și care trebuia supravegheați îndeaproape. Între aceștia erau (numele sunt redactate așa cum au fost scrise în document):

Bernstein Andrei	Bălan Marcus	Breier Lajos	Nagy Lajos
Kleni Deszô	Nezor Karol	Nelinger Deszô	Palach Deszo
Biró Imré	Bonas Zigmund	Vaisz Ferentz	Nagy Rocas
Olach Carol	Roth Josef	Demian Istvan	Rozingen Zoltan
Hernstaim Herman	Szilagyi Laszlo	Lang Sandor	Budai Tibor ⁵
Kutron Lajos	Simon Istvan	Herskovitz Carol	
Bernat Lajos	Fernstein Anton	Gazdac Gyula	
Kepes Jenó	Sfetkovitz Ileana	Kleim Jozsef	
Krausz Tibor	Roth Nandor	Nagy Gabor	
Kaniszi Lajos	Szilagyi Balint	Firtzic Nantham	
Gellberg Sandor	Bogdan Traian	Kocsi Gyula	

Autoritățile orașului intraseră într-o veritabilă panică în fața acestor date care veneau de la serviciile de informații ale armatei și care prevesteau pregătirea de noi acțiuni bolșevice în Oradea, oraș care tocmai scăpase de teroarea regimului comunist de câteva zile. Orice informație era luată în considerare și verificată chiar și acolo unde aceasta era evident neveridică. Așa au stat lucrurile, bunăoară, cu informația datată 8 iunie 1919, potrivit căreia un copil de 12 ani venind de la Budapesta a fost interceptat de autoritățile militare cărora le-ar fi declarat că împreună cu el ar mai fi venit încă 150 de copii sub comanda unui gardist roșu de la Budapesta pentru a provoca tulburări în

³ *Ibidem*, f. 8

⁴ *Ibidem*, f. 17

⁵ *Ibidem*, f. 36

Oradea. Poliția orașului Oradea a intrat în alertă și a trecut la verificarea informației și la supravegherea zonei gării din oraș⁶.

Știrile alarmante au continuat să existe având ca sursă de informare sursele militare române. Astfel, la 12 iunie 1919, comandantul trupelor din Transilvania, generalul Gheorghe Mărdărescu, atrăgea atenția Poliției orașului Oradea că în oraș se găsește, după toate probabilitățile, un grup de aderenți ai ideilor comuniste care răspândesc informații false despre armata română și conținutul administrației românești, informații care prind mai ales în rândurile populației maghiare și evreiești a orașului. Generalul Mărdărescu a cerut ca acest grup să fie identificat, arestat și trimis în fața Curții Marțiale⁷. O săptămână mai târziu Poliția răspundea generalului Mărdărescu subliniind că respectivii indivizi sunt aceiași pe care poliția i-a arestat în mai multe rânduri, dar Comenduirea Pieții le-a dat mereu drumul. Soluția dată de poliția orașului pentru împiedicarea propagandei comuniste era arestarea și internarea acestora⁸.

Pe 13 iunie 1919 o nouă notă a Comandamentului trupelor române din Transilvania, trimisă Comendurii Pieței Orașului și de acolo Poliției orădene, cerea acesteia oprirea propagandei bolșevice prin filme. La cinematografele din oraș rula încă filme din perioada bolșevică. Orice reprezentație cinematografică era interzisă până nu avea acordul Diviziei a VI-a din Oradea pentru rularea filmului. Nota era trimisă ca urmare a faptului că existau informații potrivit cărora bolșevicii unguri pregătesc o intensă propagandă bolșevică prin „filme cinematografice” pe care le vor trimite de la Budapesta. Cel mai important motiv a fost dat de apariția în revista budapestană *Köpes Mozvslag* (*Lumea filmelor*) a unui articol, *Literatura filmelor proletariene*, în care se scria despre noile filme care vor înlocui din cinematografe filmele capitaliste învechite⁹. Se insista, de asemenea, pe o atenție sporită acordată și altor tipuri de propagandă bolșevică scrisă sau de orice altă natură. Erau de urmărit o serie de broșuri publicate în românește la Moscova sub îngrijirea unui comitet comunist condus de Alexandru Nicolau. Între acestea se numărau: *Un an de revoluție*, autor Alexandru Nicolau, *Al cui e pământul*, autor Bela Kun, *Programul comunist*, autor Bucko, *Constituția*, autor Lenin, *Armata roșie*, autor Troțky. Acest grup a mai tipărit și manifeste în limba română care urmau a fi aruncate din avion de către puterea comunistă de la Budapesta. Al treilea punct al notei din 13 iunie 1919 cerea atenție sporită poliției orădene în vederea eventualei depistări a trei cetățeni

⁶ *Ibidem*, f. 123

⁷ *Ibidem*, f. 110

⁸ *Ibidem*, f. 105

⁹ Conținutul articolului: „Ce filme mai sunt în pregătire? Filmul nou va fi demn de spiritul nou al vremurilor noi. Vor dispărea de pe pânza pieselor construite pe temeliile ideologice capitaliste învechite și false iar locul lor îl vor lua filme care intră în cadrele epocii revoluționare de astăzi. Dramaturgi, regizori, artiști, au pus cu toată credința și cu toată convingerea sufletul lor în serviciul ideilor mărețe ale lumii noi.”

români: Litenstein, Segall și Aizenberg, dezertori din armata română și membri ai grupului comunist de la Kiev condus de Cristian Rakovsky, care s-ar putea ascunde în Oradea încă de pe vremea regimului bolșevic¹⁰.

Pe 20 iunie 1919 o nouă notă trimisă de această dată de la București atenționa poliția orădeană despre potențiala prezență în Oradea a unui grup de bolșevici armeni, pregătiți la Moscova, sosiți prin Berna cu misiunea de a crea celule comuniste în România și Bulgaria. Cei patru erau Tiikoff, șeful grupului, Dujurdunoff, Rotecnaroff și Stefanoff și urmăreau în primul rând penetrarea mediilor studențești. Informația era trimisă Bucureștiului de Șeful Misiunii Militare Britanice din Elveția¹¹. Se credea că vor încerca să pătrundă în România prin Oradea via Budapesta.

Măsurile nu s-au lăsat așteptate, iar rezultatele au venit de la sine. Agenții secreți ai poliției orădene au fost destul de abili în a-i prinde pe o parte dintre cei căutați. Cel mai activ dintre agenții secreți a fost Tóth Imre ale cărui rapoarte, găsite de noi în arhivele orădene, au condus la arestarea multor dintre cei căutați și la anihilarea unor acțiuni bolșevice. Astfel, pe 28 iunie era arestat la un meci de fotbal din parcul Rhedéy unul dintre cei mai căutați activiști bolșevici orădeni inclus pe lista celor 44 de comuniști căutați de poliție. Numele său era Breier Lajos. S-a dovedit că în timpul revoluției proletare din Oradea acesta a fost un înfocat susținător al principiilor bolșevice. Breier Lajos a fost arestat și datorită faptului că în respectiva perioadă a fost șeful unei bande de hoți care în numele proletariatului orădean și mondial fura din magazine și casele oamenilor. Acesta nu s-a liniștit nici după eliminarea bolșevismului în Oradea și Bihor și pe mai departe răspândea manifeste în rândurile populației și soldaților români¹². Tóth Imre propunea arestarea și internarea lui Breier Lajos, astfel încât activitățile propagandistice să fie eliminate. În aceeași zi a fost arestat, în urma informațiilor furnizate de același Toth Imre, și Sulan Samson pentru "agitație comunistă". Acesta fusese dovedit că a fost unul dintre liderii agitatori orădeni și în vremea regimului bolșevic, făcând parte din aceeași bandă de hoți cu Breier Lajos. Năravurile nu și le-a abandonat odată cu eliminarea bolșevismului, acesta continuând să trăiască din hoții și furturi. Constatăm așadar că cei mai mari susținători ai regimului bolșevic erau printre cele mai declassate categorii sociale, cărora le convenea conținutul ideologic bolșevic care prevedea printre altele împărțirea averilor celor cu stare categoriilor sărace, deci inclusiv celor fără căpătâi precum cei doi amintiți aici. Alături de acesta propunea supravegherea îndeaproape a numiților Fodor Marton, Fodor Gabor și Pataky David, din aceleași motive legate de propaganda bolșevică¹³.

¹⁰ A.N.D.J.B., fond Primăria municipiului Oradea, Oficiul Poliției, dos. 336, f. 77

¹¹ *Ibidem*, f. 2

¹² *Ibidem*, f. 71

¹³ *Ibidem*, f. 47

O lună mai târziu, pe 28 iulie 1919, Comenduirea Pieței Oradea Mare trimitea un ordin prin care cerea prinderea unui grup de propagandiști bolșevici sosiți de la Budapesta în ultimele zile ale Republicii lui Bela Kun. Grupul avea în frunte pe doi dintre cei mai importanți reprezentanți ai secțiunii române a Partidului Comunist din Budapesta. Era vorba despre Kagan și Valeriu Marcu, evrei români, care intraseră prin liniile române în Oradea, unde răspândeau manifeste bolșevice. Se dădeau și semnalmentele celor doi pentru a-i depista cât mai repede. Cei doi aveau asupra lor și importante sume de bani primite de la bolșevicii ruși și unguri pentru a putea duce la bun sfârșit misiunea¹⁴. Agentul secret al poliției orădene, Nicolae Matei, desemnat cu depistarea grupului condus de cei doi nominalizați mai sus, raporta în primele zile ale lui august că în ciuda eforturilor depuse nu a reușit să prindă pe nimeni, dar că urmărirea continuă¹⁵.

Și în Salonta, unul dintre centrele cele mai consistente ale bolșevismului în comitatul Bihor, încă din luna septembrie 1919 s-a declanșat acțiunea de epurare din administrație și învățământ a celor care fuseseră de partea revoluției bolșevice. În ședința presbiteriului din 7 septembrie 1919 s-a discutat, bunăoară, cazul a 4 învățători: Szabó Lajos, Szabó Gyula, Ritoók Sándor și Máthé Lajos, toți învățători în școlile primare reformate din Salonta, care „*în vremea comunismului s-au pus în slujba unor scopuri potrivnice bisericii și credinței*”¹⁶. Presbiteriul a cerut forurilor superioare deschiderea unei anchete și, până la definitivarea ei, hotăra ca 3 din cei 4 învățători: Szabó Lajos, Szabó Gyula și Máthé Lajos, începând cu data de 1 septembrie 1919 să fie radiați de la plata salariului. Mai mult, li se interzicea să predea în școlile reformate deoarece: „*datorită activității lor comuniste, opinia publică este atât de împotriva lor încât părinții au declarat că nu-și vor mai trimite copii la școală*”¹⁷. Un an mai târziu, la 8 august 1920, învățătorul Szabó Lajos adresa o cerere prezbiteriului, în speranța ștergerii sancțiunii din anul precedent, în care „*recunoscându-și greșelile, cere uitarea reciprocă a răului făcut în trecut*”¹⁸. Prezbiteriul i-a refuzat cererea.

Salvarea acestora a venit din partea statului român, care i-a primit începând cu anul școlar 1921-1922 între cadrele Școlii primare de stat din Salonta. Mai mult, Szabó Lajos a fost numit director al secției maghiare a școlii primare de stat. Statul român s-a arătat astfel mărinimos cu cei care numai câteva luni mai devreme militau puternic pentru menținerea integrității statului maghiar îmbrăcat în haine bolșevice.

Măsurile de carantină antibolșevică se derulau cu asiduitate de la o zi la alta. Pe 10 august 1919, Comenduirea Pieței Oradea se adresa Poliției Oradea

¹⁴ *Ibidem*, f. 97

¹⁵ *Ibidem*, f. 96

¹⁶ A.N.D.J.B., fond 302, Parohia reformată Salonta, Inv. 338, dos. 15, f. 404

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Ibidem*, f. 413-414

cu rugămintea de a aresta pe toți indivizii găsiți prin oraș fără legitimații, care dețin arme ascunse sau au fost în armata bolșevică¹⁹. Primul reținut a fost Iosif Alafi pentru că deținea arme și era suspectat că ar fi membru al partidului bolșevic²⁰. Erau urmăriți de asemenea liderii bolșevicilor orădeni din perioada martie-aprilie 1919, cei care se mai găseau în oraș. Majoritatea plecaseră dar cei rămași au fost reținuți. Pe 20 septembrie 1919 Comenduirea Pieței se adresa poliției cu cererea de arestare a lui Kápner Armin, unul dintre liderii bolșevici orădeni din perioada respectivă și care la data respectivă era încă liber²¹.

O adevărată psihoză s-a declanșat în Oradea, ca mai peste tot în partea aceasta de țară, în jurul datei aniversative de un an de la proclamarea republicii maghiare la 31 octombrie 1918. Poliția orașului Oradea era în alertă de la mijlocul lui octombrie 1918 deoarece primise informații potrivit cărora un grup de indivizi de naționalitate maghiară pregătesc aniversarea prin manifestații de stradă a împlinirii unui an de la proclamarea republicii maghiare la Budapesta. Printr-un ordin al poliției erau interzise orice serbare sau manifestație pentru data respectivă atât în rândurile maghiarilor cât și printre români. Cei care vor continua să facă propagandă de acest fel urmau a fi deferiți Curții Marțiale²². Câteva zile mai târziu poliția orădeană interzicea și pentru 1 noiembrie 1919, ziua morților, orice fel de întrunire. În scopul supravegherii respectării ordinului prin oraș au fost răspândiți mai mulți agenți ai poliției. Măsurile de siguranță au fost prelungite de la o zi la alta până pe 8 noiembrie. Din acest moment se permitea ținerea tuturor spectacolelor, iar cafenelele și restaurantele puteau fi deschise până la orele 23. După orele 23.30 circulația pe străzi era în continuare interzisă. Mai rămâneau închise cârciumile de noapte și bordelele. Începând din 3 noiembrie erau totuși autorizate întrunirile electorale, întrucât România se găsea în campanie electorală²³.

În general, la finele anului 1919 s-au cam terminat reverberațiile tulburărilor bolșevice din Oradea. Cu toate acestea, în toamna anului 1920 mai apăreau izolat cazuri în care erau raportate elemente turbulente bolșevice care se manifestau într-un fel sau altul. Astfel, în septembrie 1920, preotul din Telechiu, Nyeste István, denunța pe învățătorul Antal Jenó că a făcut parte din Comitetul muncitorilor din localitate în timpul revoluției proletare. Acesta era acuzat că și în septembrie 1920 mai promova încă idei bolșevice. Astfel, șicana preotul la orele de religie, iar în perioada revoluției bolșevice a interzis preotului să țină orele de religie. Ca urmare a acestor denunțuri învățătorul Antal Jenó a fost mutat la Aleșd, eliminându-se în acest fel orice fel de neînțelegeri²⁴.

¹⁹ A.N.D.J.B., *fond Primăria municipiului Oradea, Oficiul Poliției*, dos. 336, f. 152

²⁰ *Ibidem*, f. 32

²¹ *Ibidem*, f. 60

²² *Ibidem*, f. 30

²³ *Ibidem*, f. 17

²⁴ A.N.D.J.B., *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 80, f. 7 (cotă provizorie, în continuare C.P.)

Un caz similar a fost semnalat și în Chesa, plasa Tinca, unde primarul localității, Vasile Iancu, denunța pe secretarul primăriei, Wesellényi, de propagandă bolșevică. Propaganda acestuia era cât se poate de fățișă întrucât amenința în stânga și în dreapta cu reîntoarcerea vremurilor bolșevice. Astfel, preotului din Chesa, Dimitrie Popa, i-a spus că o să fie iarăși revoluție și să fie atent la acest aspect deoarece, dacă va spune acest lucru în biserică sătenilor, va avea de câștigat, iar vecinului său, Flore Iona, i-a spus că nu-i pasă de notăreșie întrucât *“se va face bolșevic și va lua toți boii și vacile oamenilor”*²⁵ din gospodăria. Secretarul Wesellényi s-a supus în cele din urmă situației existente și nu a mai făcut probleme atât cât a mai ocupat funcția de secretar al primăriei.

Măsuri antibolșevice mai erau în vigoare încă în toamna anului 1920. Într-o notă a Ministerului de Interne se atrăgea atenția Prefecturii și preturilor de plăși asupra prizonierilor de război repatriați din Rusia, care erau potențiali purtători ai ideologiei bolșevice subversive pentru statul român. Cei mai mulți dintre soldații întorși de pe front nu aveau acte și erau primiți în locurile de baștină indicate de aceștia numai pe baza propriilor declarații. Se cerea jandarmeriei și polițiilor locale verificarea fiecărei persoane în parte. Într-o primă fază, toți cei care se întorceau de pe front erau trecuți câteva luni prin așa numitul lagăr de carantină morală de la Satu Mare instituit de autorități pentru a debolșeviza pe eventualii susținători ai acestor idei²⁶. În toamna anului 1920, în Lagărul de la Satu Mare se găseau conform documentelor oficiale un număr de 160 de bihoreni repatriați din Rusia. Ei au fost eliberați treptat până la începutul anului 1921, pe măsură ce se considera că erau reeducați în spirit antibolșevic²⁷.

Mai existau, de asemenea, în Bihor și nu numai mulți foști participanți la război de alte nații, mai ales din spațiul est european, polonezi, ucraineni, ruși, care nu mai doreau să se întoarcă acasă mai ales din cauza noilor realități politice din această parte a Europei. Aceștia erau considerați de către autorități potențiale pericole bolșevizante cu atât mai mult cu cât se știa clar că printre aceștia rămăseseră și susținători cunoscuți ai ideologiei bolșevice precum polonezul Wladislaw Wrona, urmărit în țara sa pentru activitate bolșevică subversivă. Acesta se găsea în Bihor iar autoritățile erau atente la mișcările acestuia și ale altor personaje din această categorie²⁸. În paralel, pe teritoriul județului Bihor își găsiseră adăpost mai mulți soldați dezertori din armata română. Aceștia fuseseră dați în consemn pentru a fi prinși și arestați. Între aceștia se găseau și locotenentul Vasilie Volovici și soldații Sidor Domgan și Seninaciov²⁹.

În toamna anului 1920, Ministerul de Interne al României Mari a dorit să realizeze un bilanț al tuturor victimelor revoluției bolșevice. Pe 4 septembrie

²⁵ *Ibidem*, Inv. 78, f. 23-24 (C.P.)

²⁶ *Ibidem*, Inv. 81, f. 10 (C.P.)

²⁷ *Ibidem*, Inv. 89, f. 10-13 (C.P.)

²⁸ *Ibidem*, Inv. 81, f. 15 (C.P.)

²⁹ *Ibidem*, f. 3 (C.P.)

1920, Prefectura Bihor primea un ordin prin care era obligată să întocmească liste cu toți cei care au murit în urma evenimentelor din primăvara anului 1919. În aceeași zi ordinul era transmis plășilor bihorene cu ordinul ca pe 27 septembrie 1920 toate răspunsurile să fie primite la Prefectură³⁰. Cum unele din administrațiile de plasă nu s-au conformat, pe 4 octombrie prefectul Bihorului cerea imperativ ca în decurs de 24 de ore toate tabelele cu victime să-i fie prezentate la sediul Prefecturii și *“totodată îmi veți raporta care este motivul, că tabloul cerut în 4 septembrie nici până azi nu l-am primit”*³¹. În timpul cerut de prefect au răspuns numai trei administrații de plasă: Marghita, Vașcău și Beiuș, celelalte nu au dat nici un răspuns.

Prima plasă care a răspuns a fost Plasa Marghita. În lista transmisă erau trecute cinci victime:

1. Mihai Dănilă, preot în Dijir, împușcat pe 14 februarie 1919. În urma acestuia au rămas soția și doi copii, Octavian și Ștefan.

2. Ioan Farcaș, primar în satul Satul Barbă, împușcat pe 19 aprilie 1919. În urma sa au rămas soția și șapte copii: Teodor, Laurențiu, Floare, Veronica, Ioan, Gavrilă și Măriuța.

3. Vasile Filip, învățător în Bogeiu, din Lazuri de Beiuș, necăsătorit, omorât la 8 februarie 1919.

4. Ioan Cheregi, plugar din Satul Barbă, necăsătorit, împușcat în aceeași zi cu primarul localității, Ioan Farcaș, 19 aprilie 1919.

5. Aurelian Bejan, din Dornișoara. Data exactă a morții acestuia nu se cunoaște³².

Cea de-a doua plasă care s-a conformat a fost Plasa Vașcău. În 9 septembrie prefectul primea lista cu cele nu mai puțin de 17 victime. Acestea erau:

1. Nicolae Bogdan din Vașcău.

2. Vasile Beduc din Câmp. În urma sa au rămas soția Maria și trei copii, Marian de 15 ani, Saveta, de 13 ani și Constantin, de 8 ani.

3. Ștefan Stoița din Sohodol. În urma acestuia au rămas soția Marina și trei copii: George de 17 ani, Maria, de 12 ani și Marta, de 8 ani.

4. Vasile Boldor din Sighiștel. În urma sa au rămas doi copii majori, Tănase, de 30 ani și Ilie, de 25 ani.

5. Maria Roman din Sighiștel, soția lui Vasile Boldor.

6. Costan Tuduc din Sighiștel. În urma sa au rămas soția Lina și doi copii, Sofia, de 18 ani și Floare, de 16 ani.

7. Florica Haneș din Sighiștel.

8. Ileana Haneș din Sighiștel, văduvă, în urma sa au rămas doi copii, Nicolae, de 25 de ani și Marina, de 27 ani.

³⁰ *Ibidem*, Inv. 40, f. 2 (C.P.)

³¹ *Ibidem*, f. 3 (C.P.)

³² *Ibidem*, f. 4 (C.P.)

9. Pașca Precup din Sighiștel. În urma sa au rămas doi copii majori, Costan. de 30 de ani și Sofia. de 28 ani.

10. Nicolae Baic din Sighiștel. În urma sa au rămas soția sa Catița și doi copii, unul major, Pașca, de 28 de ani, și unul minor, Paulina, de 14 ani.

11. Onisie Pașca, din Sighiștel. În urma sa au rămas șase copii, Nicolae, de 26 ani, Veronica, de 28 ani, Maria, 18 ani, Ionaș, 12 ani, Tănase, 6 ani, Firica 16 ani.

12. Todor Terebent din Pietroasa. În urma sa a rămas o fiică, Ileana, de 14 ani.

13. Toma Petrișor din Seliște. În urma sa a rămas soția Maria și cinci copii, Anuța, Iulița, Aurel, Ion și Nichifor.

14. Gheorghe Tilvan din Seliște. În urma sa a rămas soția Saveta și un fiu, Ilie.

15. Iacob Frieș din Criștior.

16. Elena Trușe din Criștior.

17. Ștefan Gergor din Băița. În urma sa a rămas soția Elena și patru copii, Roza, de 13 ani, Lucreția, de 10 ani, Ana, de 8 ani și Simion, de 2 ani³³.

Pe 9 septembrie 1920 și Pretura Plășii Beiuș trimitea tabelul cerut de către Prefectura județului Bihor. Aceștia erau:

1. Ioan Ciordaș, avocat din Beiuș. În urma sa a rămas soția Vioara Ignat și doi copii, Ovid, de 17 ani și Xenia, de 15 ani. A fost omorât pe 4 aprilie 1919

2. Nicolae Bolcaș, avocat din Beiuș, În urma sa a rămas soția Maria

3. George Pălcuț, plugar din Finiș, omorât pe 17 aprilie 1919. În urma sa a rămas soția Maria și trei copii, Florica, de 18 ani, Iulian, de 17 ani și Aurel, de 13 ani.

4. George Cuc, plugar din Nimăești, omorât pe 7 noiembrie 1918 la Beiuș

5. Ioan Măduța, plugar din Belegeni omorât pe 7 noiembrie 1918 la Beiuș

6. Ioan Bonchiș, plugar din Poeni de Sus, omorât pe 7 noiembrie 1918 la Beiuș³⁴.

Celelalte administrații de plasă nu au trimis datele cerute decât după a doua somație a Prefectului de Bihor, cea din 5 octombrie 1920. Pretura Plășii Aleșd a trimis pe 5 octombrie 1920 tabelul cu cele 16 victime ale tulburărilor din zonă. Aceste au fost:

1. Mihai Broinaș din Beznea, de 53 ani, mort la 18 aprilie 1919.

2. Toșe Gavril din Valea Mare, de 24 ani, mort la 18 aprilie 1919.

3. George Marușca din Valea Mare, de 21 ani, mort la 18 aprilie 1919.

4. Nicolae Pantîș din Valea Mare, de 26 ani, mort la 18 aprilie 1919.

5. Ioan Pirțe din Valea Mare, de 14 ani, mort la 18 aprilie 1919.

6. Alexandru Bolba din Fechetău, de 60 de ani, mort la 21 ianuarie 1919.

7. Mihai Debreczeni din Fechetău, de 45 ani, mort la 20 ianuarie 1919.

8. Vasile Piscoi din Fechetău, de 30 ani, mort la 6 noiembrie 1918.

³³ *Ibidem*, f. 11-12 (C.P.)

³⁴ *Ibidem*, f. 6 (C.P.)

9. Floare Piscoi din Fechetău, de 16 ani, moartă la 6 noiembrie 1918.
10. Maria Bolba din Fechetău, de 16 ani, moartă la 8 noiembrie 1918.
11. Teodor Gabrian din Fechetău, de 54 ani, mort la 6 noiembrie 1918.
12. Teodor Baița din Fechetău, mort la 6 noiembrie 1918.
13. Simion Ile din Tinăud, mort la 17 aprilie 1919³⁵.

Restul plaselor de pe cuprinsul județului Bihor: Sălard, Valea lui Mihai, Centrală și Tinca au răspuns că pe teritoriul administrat de ele nu a existat nici o victimă. Niciuna dintre numeroasele cazuri în care populația civilă românească a avut de îndurat bătaia nu s-a soldat cu victime omenești. Cu toate că în aceste zone ale Bihorului nu au fost raportați morți și aici au avut loc numeroase abuzuri ale autorităților bolșevice sau ale secuilor aflați în retragere.

THE ROMANIAN AUTHORITIES' ACTIONS VS THE BOLSHEVIKS LIVING IN ORADEA CITY AFTER 20 APRIL 1919

(Abstract)

After that in April 1919 the Romanian army set free Oradea and Bihor County, here continued to exist sporadic disturbances reminding the unhappy events that have taken place in this part of the country. The prolongation of the communist regime in Budapest and, the fact that Oradea was found nearby the capital of Hungary, gave expression to the manifestation of the communist source currents with a certain intensity. But, these were thoroughly supervised by the military and urban authorities, thus, being kept under control. A lot of rumours, having one of the most baleful consequences for the moral condition of the Oradea's inhabitants, were raging the town, being supported by the official characters, too and maintaining for many months after the town's liberation from Bolsheviks, the spectre of coming back of the times that have just declined.

³⁵ *Ibidem*, f. 15 (C.P.)

SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ ÎN VIZIUNEA UNOR ISTORICI BRITANICI

Monica POP

Personalități importante ale culturii române, tentate de complexitatea relațiilor culturale anglo-române, au deschis calea cercetărilor imagologice cu privire la heteroimaginea românilor: Nicolae Iorga, Marcu Beza, I. Botez, P. Grimm, G. Moroianu, Dragoș Protopopescu, Mihail Bogdan etc. Studiile imagologice beneficiază în România de izvoare extrem de importante datorate seriei *Călători străini despre țările române*, din care au apărut nouă volume sub coordonarea profesorilor Maria Holban și Paul Cernovodeanu¹.

Foarte utile sunt și documentele publicate de profesorii britanici Trevor J. Hope², E. D. Tappe³, G. F. Cushing⁴, Richard Clogg⁵, Maurice Pearton⁶, valorificând relatări ale călătorilor englezi despre români, la care se adaugă antologiile alcătuite și completate de Henry Baerlein. Notabil este efortul unor cercetători britanici precum Dennis Deletant și Alex Drace-Francis specializați în istoria României, care activează în cadrul Centrului pentru studii Sud-Est europene⁷, unde se organizează frecvent întâlniri cu istoricii din Europa de Sud-Est, inclusiv din România. Colocviile româno-britanice, găzduite în marile centre universitare din România, întâlnirile istoricilor din cele două țări, sub egida Consiliului Britanic, constituie o modalitate sigură de comunicare și cunoaștere reciprocă. La încheierea unei astfel de întâlniri, a avut loc dezbaterea *Poveștile noastre, poveștile lor: Mit, istorie și societate în România și Marea Britanie contemporană*, prezentată de prof. univ. dr. Alexandru Zub, cercetător la Institutul A.D.Xenopol din Iași, și Alex Drace-Francis, de la School of Slavonic and East Europe Studies Londra. Relația dintre mit și identitatea națională, rolul istoricilor în corelarea acestor principii, societatea română și

¹ Paul Cernovodeanu, *Călători străini despre țările române*, București, Editura Academiei Române; vol. II, 1970; vol. III, 1971; vol. IV, 1972; vol. V, 1973

² In Gipsy Camp & Royal Palace: Wanderings in Romania, London, Methuen & Co., 1924

³ *Documents Concerning Romanian History*, Collected from British Archives, London, The Hague, Mouton Co., 1964; *Rumanian in Britain, An Inaugural Lecture*, delivered at the Senate House, 10 March, 1975

⁴ *Perspectives on Literature and Society in Eastern and Western Europe*, London, Publishing House, Martie, 1989

⁵ *A Concise History of Romania*, Cambridge University Press, Decembrie, 2005

⁶ *Romania Observed: Studies in Contemporary Romanian History*, The Enciclopedic Publishing House, London, 1998

⁷ The Center for South-East European Studies, de pe lângă School of Slavonic and East European Studies, University College, Londra

socitatea britanică sub raportul alterității au fost câteva dintre subiectele aduse în discuție. Cartea *Istorie și mit în conștiința românească*, scrisă de istoricul Lucian Boia⁸ a însemnat, în viziunea lui Alex Drace-Francis un prim pas în interpretarea conceptului de mit în România: „O carte scrisă de un profesionist, foarte bine formată, chiar și fără explicații adânci din sociologie, antropologie a continuității miturilor”⁹. În ceea ce privește Marea Britanie, Alex Drace-Francis a ținut să precizeze că istoricii nu tratează Marea Britanie ca stat, ci ca națiune, ceea ce conduce la o ocolire voită a istoriei țărilor periferice Marii Britanii.

Vom începe prin a menționa numele lui Seton-Watson, Robert William (1879 – 1951) care după ce a absolvit Colegiul din Oxford și-a continuat pregătirea la universități din Berlin, Paris și Viena. Călătoriile sale prin Franța, Germania, Italia, Imperiul Austro-Ungar încep în anul 1903. A înființat un Seminar de Studii Est-Europene la Colegiul Regal din Londra, în anul 1915. A devenit apoi, în 1922, profesor de istoria Europei Centrale la Universitatea din Londra. A înființat revista *New Europe* în anul 1916 care a apărut până în 1922, an în care a devenit profesor la Centrul European de Istorie din Londra. A editat publicația *Slavonic Review* împreună cu B. Pares. Seton-Watson a publicat lucrări referitoare mai ales la istoria statelor din Europa Centrală și de Sud Est. Începând cu anul 1908, anul primei sale călătorii în România, a cunoscut îndeaproape și realitățile românești, care își găsesc finalizarea într-o serie de studii, articole și cărți dintre care amintim: *Romanian and the Great War* (1915), *A History of the Romanians* (1934).

Istoricul W. Seton-Watson, cunoscut și sub numele de “Scotus Viator”, era un cunoscător avizat al vieții politice nu numai din Ardeal, ci și de pe cuprinsul întregului imperiu dualist austro-ungar. Întâlnirea cu poetul și omul politic Octavian Goga nu este întâmplătoare. Ea are drept cauză renumele și prestigiul în creștere de care se bucura poetul român, atât în plan literar, cât mai ales în cel al luptei politice acerbe în care se angajase. De altfel, într-o scrisoare adresată lui Goga, la 29 decembrie 1919¹⁰, Seton-Watson îl considera deja pe acesta “viitor conducător al românilor” și, prin urmare, îi făcea recomandări utile cu privire la demersurile lui viitoare pe arena politică, între cei doi stabilindu-se o strânsă legătură. Goga îl însoțește într-o scurtă călătorie “de studiu” în Slovacia. Este, probabil, momentul în care se încerca atragerea atenției poetului român asupra problemelor de ansamblu ale luptei politice din imperiu, stabilirea de noi contacte utile pentru demersurile viitoare ale liderilor minorităților etnice, identificarea unei strategii comune etc. Deși anterior datei întâlnirii dintre cei doi, Goga se afirmase ca un luptător cu o solidă gândire

⁸ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997

⁹ Alex Drace-Francis, *Sex, Lies and Stereotype. Romania in British Literature since 1945 in Romanian and British Historians on the Contemporary History of Romania*, edited by George Cipăianu and Virgil Țărău, Cluj-Napoca University Press, 2000, p. 94

¹⁰ Academia Română, *Anale. Desbateri.*, Seria a II-a, Tom XIX, decembrie 1919, p. 97

politică, demersurile lui erau de o anvergură limitată, interesând și implicând factori ai spațiului transilvan și cel mult budapestan. El nu se preocupase să asocieze lupta politică a românilor ardeleni într-un context mai amplu, cel puțin la nivelul imperiului, dacă nu chiar unul central sau Sud-Est european.

Contactul cu istoricul englez era tocmai nesperatul prilej al unei asemenea deschideri de orizont, inclusiv al înlesnirii contactelor utile unei acțiuni de amploare și impact politic major.

Din această cauză, acțiunile politice iredentiste ale poetului român nu vor mai rămâne simple întâmplări, fără ecou, înghițite rapid de uitare. Contactele stabilite prin intermediul istoricului englez, inclusiv acesta însuși, vor lua poziție, prin materiale de presă, față de șicanele făcute poetului român militant de către autoritățile maghiare sau de cele dualiste. Totodată, Seton-Watson îl invită, insistent și repetat, să-i facă o vizită în Anglia și Scoția.

După o călătorie, la începutul lui august 1910, în Europa Centrală, poetul și soția sa Hortensia pleacă în Scoția în jurul datei de 30 septembrie. Potrivit propriilor sale afirmații, cuprinse în corespondența ulterioară, cu diverși apropiați, Goga a rămas pe tărâm britanic vreme de șase săptămâni, o bună perioadă beneficiind de ospitalitatea lui R.W. Seton-Watson și a soției acestuia.

Pe durata șederii lui Goga în Anglia, pe lângă diverse discuții și proiecte de colaborare ulterioară, inclusiv fondarea mai târziu, a periodicului *European Review*, preconizat ca o publicație având colaboratori din spațiul Central și Sud-Est european, cel puțin, s-a discutat despre intrarea poetului român în Francmasonerie. După șederea soților Goga în Scoția și Anglia, relațiile cu Seton-Watson¹¹ au cunoscut o dezvoltare constantă, poetul român, în corespondența purtată, beneficiind de sfaturi, îndrumări și observații utile demersurilor sale politice imediate și de perspectivă. La rândul lui, Seton-Watson este informat și ținut la curent cu evenimentele ce aveau loc în viața politică, cu evoluția în arena publică a lui Goga. Asemenea informații le primea fie de la alți colaboratori ai săi, fie direct de la poet sau de la soția acestuia, Hortensia. Mai mult chiar, între ei vor avea loc întâlniri și în afara Transilvaniei sau Angliei, fapt elocvent în ce privește bunele sentimente dintre poet și istoricul britanic. Frecvența schimburilor epistolare, grija pentru inserarea diverselor detalii, inclusiv de ordin personal, subliniază relațiile de amiciție statornicite între cei doi. Acest fapt îndreptățește supoziția privind acederea, între timp, a poetului român, la intervenția și recomandarea lui R.W. Seton-Watson, în Francmasonerie. De altfel, la o analiză pe text a scrisului publicistic al lui Goga se poate observa relativ ușor, pe de o parte o clarificare în plan doctrinar ce va conduce nu doar la stingerea conflictelor cu partenerii lui politici, ci și la revenirea în conducerea P.N.R., iar pe de alta, o mai atentă și motivată fixare a obiectivelor politice de urmărit, în sensul renunțării la

¹¹ R. W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians*, University Press, Cambridge, 1934, p. 526

conflictele neproductive pentru cauza națională, cu ceilalți membri din conducerea P.N.R. și al concentrării atenției sale pe contracararea acțiunilor dușmanilor poporului român.

Prima călătorie pe care a făcut-o în țara noastră cunoscutul istoric și scriitor britanic, R.W. Seton Watson, a fost amplu comentată de Vicepreședintele Societății Anglo-Române, George Moroianu, în lucrarea sa intitulată *Legăturile noastre cu Anglia*¹², pe care acesta îl întâlnise prima oară la Londra în 1907, când era consul al României, detașat cu serviciul în capitala Angliei. De pe atunci, cei doi au discutat problema românească din Ardeal și problema naționalităților din Austro-Ungaria.

Britanicul a stat în acea vară în România vreo trei săptămâni, străbătând țara în lung și-n lat, luând contact cu politicienii români din toate partidele, cu oamenii de știință ai țării, printre care și Nicolae Iorga, fiind primit și de Regele Carol la Sinaia. După ce a vizitat România, Seton Watson a trecut în Ardeal, vizitând Sibiu, Blajul etc., studiind problema românească și a celorlalte naționalități.

Prin lucrările lui, Seton Watson a făcut temeinic cunoscută în Anglia problema naționalităților din defuncta monarhie habsburgică între care și pe cea românească. Amintim printre scrierile lui: *Racial Problems in Hungary*, *Corruption and Reform in Hungary*, *The Southern Slav Question*, *The War and Democracy*, *Romania and the Great War*, *Serbia and Jugoslavia* în „Enciclopedia Britanică”, *Transylvania* în „Slavonic Review”, *English Origins* în revista „History”. În primele două publicații vorbește mult și despre români.

Revenind la București în 1915, împreună cu deputatul Travallian, Seton Watson i-a întâlnit pe fruntașii români și pe refugiații ardeleni cu care a discutat problema la ordinea zilei, intrarea României în război pentru întregirea neamului. Cu acea ocazie, cei doi englezi s-au întâlnit la restaurantul „Europa” cu câțiva prieteni cu care au discutat până noaptea târziu problema intrării în război a României și folesele ce vor rezulta din aceasă participare. Scotus Viator a atins atunci problema cesiunii unei părți din Banat viitoarei Iugoslavii, având în vedere mai ales situația Belgradului. El a luat un creion albastru desenând harta Banatului, și ca să precizeze bine ceea ce vroia să spună, și cât înțelegea el atunci că ar trebui să se cesioneze sârbilor din teritoriul Banatului – la încheierea păcii, a tras pe hartă un semicerc în fața Belgradului, care la un capăt atinge Dunărea, iar la celălalt Tisa și a cărui suprafață socotită proporțional cu întreaga suprafață a Banatului reprezenta cel mult două mii de kilometri pătrați, dar nu ceea ce s-a dat sârbilor la Conferința de la Paris. La Londra, pereții încăperii în care funcționa comitetul de acțiune al Iugoslaviei erau acoperiți cu hărțile etnografice ale Banatului, din care elementul românesc dispăruse cel puțin pe jumătate. Acest comitet iugoslav în fruntea căruia era dl. Trumbiți, Ministrul de Externe de mai

¹² George Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj, 1923, p. 62 - 80

târziu al Serbiei unite, era stabilit la Londra de la izbucnirea războiului, unde a lucrat cu cea mai mare patriotică energie pentru popularizarea revendicărilor lor în cercuri cât mai largi ale opiniei publice britanice. Reprezentanții acestui comitet puteau fi văzuți pretutindeni în saloanele diplomaților, la ceaiurile de sâmbătă de la Directorul politic al lui *Times* unde se discutau problemele războiului și condițiile de pace care urma să vină.

Istoricul Temperley, Harold William Vazeille și-a făcut studiile la Cambridge unde a fost profesor între 1919 și 1939. S-a numărat printre cei mai vestiți istorici britanici ai timpului său lăsând lucrări importante privind primul război mondial, la care a participat efectiv. Este autorul volumelor de documente *British Documents on the Origins of War; History of the Peace Conference of Paris; The Foreign Policy of Canning 1822-1827*. Fiind atras și de istoria României, a publicat documente și studii, unele dintre ele apărând în *Revista istorică* (nr. 4 – 7/ 1934), condusă de Nicolae Iorga¹³. În ședința de la Academia Română din 14 iulie 1939 generalul R. Rosetti afirma că l-a cunoscut pe celebrul istoric la Londra, în 1918, unde a putut vedea că doi buni prieteni ai țării noastre, Harold Temperley și Seton-Watson susțineau cauza României. Menționa că “lui Temperley îi revine în mod deosebit meritul de a fi reprezentat cu dârzenie și cu succes punctul de vedere românesc în ce privește frontiera Banatului”¹⁴.

Afirmațiile generalului au fost susținute de I. Lupaș, care arată că în comunicarea sa ținută la Congresul Istoricilor de la Zürich, Temperley a afirmat că “numai pentru simpatia ei pentru România, Anglia a renunțat la politica sa în chestiunea orientală, care era condusă de dogma integrității imperiului otoman”¹⁵.

Există preocupări comparatiste românești actuale cu privire la relațiile culturale și literare româno-britanice, axate fie pe procesul receptării, fie pe cel al reprezentării reciproce, fie pe analiza modelelor și a influențelor.

Din perspectiva istorică, jurnalele de călătorie străine cu privire la țările române, sunt astăzi considerate o importantă sursă documentară¹⁶, care reconstituie contextul istoric, social, politic, diplomatic și economic al reprezentărilor din cartea Vesnei Goldsworthy¹⁷. Autoarea urmărește „colonizarea imaginativă” a spațiului balcanic în literatura britanică, începând cu secolul al XIX-lea și pâna astăzi. „Imperialismul imaginației” se traduce în „balcanizarea” spațiului Sud-Est european, ceea ce înseamnă atribuirea

¹³ Nicolae Iorga, *A History of Anglo-Romanian Relations*. English translation printed by the *Societatea Anglo-Română*, with a preface by R.W. Seton-Watson, București, 1931, p. 156

¹⁴ Academia Română, *Anale. Desbateri.*, Seria II, Tom LIX, iulie, 1939, p. 15

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ Paul Cernodoveanu, *The General Condition of English Trade*, Bucharest, Aditions de l'Academie de la R.S. de Roumanie, 1967, p. 448-460

¹⁷ Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*, New Haven and London, Yale University Press, 1998, p. 21

conceptului „balcanic”¹⁸ acestui spațiu, cu conotațiile sale negative, încorporarea și asimilarea lui în imaginarul britanic.

Națiunile centrului european s-au implicat ele însele în a produce cartografii imaginare etalonate simbolic și ideologic ale ariilor periferice. Un caz demn de interes sunt reprezentările occidentale ale zonelor Sud-Est europene, în speță ale Balcanilor. Conform Vesnei Goldworthy, pe parcursul secolului XX, Balcanii au făcut obiectul unei veritabile colonizări imaginare occidentale – cu ajutorul discursului politic, dar mai ales cu mijloacele ficțiunii. Discursul politic a împrumutat în mod curent metafore semnificative din ficțiune, care la rândul ei a devenit mesagerul stereotipiilor politice.

Explicând de ce majoritatea celor mai importante opere inspirate de Balcani au fost scrise de femei, autoarea evidențiază detalii până acum necunoscute despre scriitoarele Olivia Manning și Rebecca West. Inspirată din surse aparținând Europei de Vest, dar și de Est, din scisori, jurnale, interviuri și din experiența autoarei în Balcani, cartea Vesnei Goldworthy, amuzantă și interesantă, oferă o analiză incisivă și extrem de actuală a exploatării sociale și politice. Examinând arhetipurile create de literatură și film și utilizate de media, cartea deschide noi perspective în domeniul studiilor culturale.

THE INTER WAR ROMANIAN SOCIETY IN THE VISION OF SOME BRITISH HISTORIANS

(Abstract)

Among the most important British historians who wrote about the Romanian society during the interwar period we have to mention the names of Robert William Seton-Watson, Harold William Vazeille Temperley, Trevor J. Hope, E. D. Tappe, G. F. Cushing, Richard Clogg, Maurice Pearton, Dennis Deletant, Alex Drace-Francis, Vesna Goldworthy and others.

The above-mentioned historians have travelled through the Romanian space, met some of the leaders of the Romanian political and cultural life during the first half of the 20th century. In most cases, they have tried to make in their books, studies and articles a comparative presentation of the cultural and literary English-Romanian relationships opening in this way new perspectives to approach and to get a co operation of the two nations during the interwar period.

¹⁸ *Ibidem*, p. 22

“ASTRA BIHARIEI” REVIEW. A MEAN OF CULTURE FOR THE CRIȘANA VILLAGES IN THE INTER WAR PERIOD

Radu ROMÎNAȘU

Following a well contoured tradition in the action of *Astra*, numerous partitions in the county started to act in the sens of editing own magazines. So appeared *Meseșul* and *Gazeta Sălajului* (Zalău, 1925), *Astra* (Târgu Mureș, 1927) *Astra Mureșului* (Sighet, 1927) and so on¹.

The Bihor Department partition also took into account the setting of an own magazine named *Astra Bihariei* which had to be in the leader's conception, a true “cultural mean for fixing the word... under the form of old men advice on all peasant's occupations”².

The local cultural conjuncture for such an action was favorable, because the Bihor county partitions succeeded through their cultural actions to approach the rural population of the county³.

The first step in the achievement of this wish was the gathering of an editorial committee composed by 7 members. It followed the selection of the co workers of the review, with this end in view they appealed to all the representative personalities of the Romanian cultural life in Oradea and Bihor. The center of the magazine was lodged by “National House of Bihor County”. *Astra Bihariei* had to be a twice a month publication, the cost being 80 lei⁴.

The first number of the magazine was printed on 6th of March, 1932. Theodor Neș, the president of the county-center partition enlarged on the first page, in the article *Our Though* the goals of the new publication, which had to be a “message of joy, peace, and rest”. “...We have the belief- it was shown in the article- that the review of *Astra* will be a spiritual shuttle, which will delicate weave many threads between cities and villages”⁵.

Other words it was solicited the accomplishment of a permanent co operation between the representatives of the rural environment and the urban one, the primordial goal being an organic cultural development of Crișana, in the deep understanding of the period reality. An efficient way to materialize this wish was this “newspaper for the peasant's mind and heart”.

¹ Lucia Cornea, *Principalele direcții de activitate ale “Astrei” bihorene în perioada interbelică*, în *Crisia*, 1994, p. 188

² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, *fond Astra despărțământul Bihor*, dos. 16, f. 33

³ Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 188

⁴ *Gazeta de Vest*, 1932, nr. 738, p. 2

⁵ *Astra Bihariei*, 1932, nr. 1, p. 1

Even since the first number, *Astra Bihariei* contained many articles which were trying to influence and to educate the county peasantry in various fields. For example, we give here some of the most representative titles edited by the magazine: *The Industry At The Country, Side The Economic Crises And The Romanian Ploughman, The Ploughmen's Occupations In March, The Birds Growth, Take Care Of Your Health, Fables, Today's Gospel* , so on⁶.

The editorial committee appealed the rural intellectuals, through the article *A Word and a Request for The Villages Scholars*, the request to co operate at the magazine for being able this way to develop “all the way of manifestation of the cultural life at the country side to raise at the surface of the intellectuals conscience with concrete deeds of information her present problems to analyze them in the work laboratory specialty and in this way crystallized, let's all step to carry out the cultural organization of our villages as part of *Astra*”⁷. In the same direction they tried to emphasize the cultural role which *Astra* had to hold also after year 1918 when there were heard a seria of voices which presented the useless of the Association in the new social politic reality. ”After the war -you could read in the article - *Astra* has a brighter role than ever. It has the wonderful calling to renew the awesome days of Romanian enthusiasm...Today, more than ever, we have to awake at the people and the intellectuals alike the serene and serious thinking for the enthroning the true understanding and national solidarity. Staying above the politic troubles *Astra* is called to reconcile and bound souls”⁸.

Thus were opened to contributions the following articles Notes of Civil Education (based on struggling against communism), Agriculture and Silviculture Matters, Peasant's Education for the Idee and the Utilities of Their Accompanion, Ploughman's Housekeeping, Winter Occupations, Country Side Industries, The ploughman's hygiene, The Ethnography And People's Art In Biharia, Literature For And From The People, Though And Pieces Of Advice For And From Women, The School And Village Culture, Religions And Moral Education (emphasizing the struggle against religious sects), From The Village Needs, (permanent article for sustaining and promoting the villages intellectual's cultural initiative), News Flash (news of a great interest gathered and commented), Speaking With The Intellectuals (pieces of advice for the cultural organization of the villages), The Cultural Movement of Biharia (short rapport's of the activities of different cultural associations which activated in the village. The Students Cultural Activity In The Country Side, Work Done IN The Right Time (pieces of advice for the ploughmen, information about fairs, expositions, agricultural demonstrations), Week's Gospel, Good Advice When Needed, (answers to reader's questions) *The Sack With Anecdotes* (humoristic

⁶ *Ibidem*, p. 2-9

⁷ *Ibidem*, p. 12

⁸ *Ibidem*, nr. 3, p. 2

section)⁹. As it can be seen, this newspaper included agricultural, administrative, economic, moral-religious articles, and so on¹⁰. An identical orientation was also promoted by the *Cele Trei Crișuri for the People* review edited by the “Cultural Reunion Cele Trei Crișuri”. Both magazines emphasized their educational activity in the inter-war Romanian village in Bihor, through the printed word, which wished to be spread through an accessible language for the rural people.

Through *Astra* review, there were made numerous appeals for giving an impetus to some cultural acts, of which results depended, in last stage the achievements of *Astra* goals. Thus for building a monument for the martyr heroes Ioan Ciordaș and Nicolae Bolcaș in Beiuș, the school inspector Pompiliu Dan, addressed the intellectuals an appeal through an article published in the new review, titled *For Biharia's Heroes*. It was a matter of raising a fund of at least 300.000 lei, for building up the monument. The initiative was older and belonged to the archpriest Peter E. Papp from Beiuș. He started series of actions ever since year 1929, but the financial situation, pretty precarious, proved to be an obstacle hard to overcome. Subsequent the appeal, it was constituted a new committee, in Oradea which to finish the proposed project. Under the presidency of 2 Romanian bishops, Roman Ciorogariu and V. Tr. Frentiu, the committee composed by Gheorghe Ghica, Teodor Neș, Victor Gherman and Pompiliu Dan, decided to initiate besides the building the monument also a propaganda for the martyr's cult, especially among the youngsters and peasantry alike¹¹.

The new publication registered also the efforts of Ștefan Mărcuș, the president of the artistic section of *Astra Bihor*, for the activation of the propaganda for constituting the village choirs in each county village. For this action were proposed the priest, the teacher and the notary. Although the initiative started in year 1924 was materialized in year 1932 when in the county you could count 20 active village choirs¹².

Astra Bihor was financially sustained by the County School Committee which in the General Meeting in 1931 agreed to a support of 30.000 lei for editing the newspaper. Led by the same idea, each school committee had to put in *Astra's* budget the sum of 100 lei¹³.

For all that the review had a very short existence, the last number edited being the one on 15 th of May 1932. The cause of this disappearance consisted in the cessation summer time of the financial sources came from the School County Committee and from the Town Hall although the request of budgetary sustaining was submitted ever since the project stage of the newspaper¹⁴.

⁹ *Ibidem*, nr. 1, p. 12

¹⁰ *Gazeta de Vest*, 1932, nr. 738, p. 2

¹¹ *Astra Bihariei*, 1932, nr. 1, p. 11

¹² *Ibidem*, nr. 2, p. 8

¹³ *Ibidem*, nr. 1, p. 12

¹⁴ Lucia Cornea, *op. cit.*, p. 189

Although it hadn't the necessary time to impose its ideas in the inter-war review's scenery, *Astra Bihariei* represented a welcomed apparition with lot of enthusiasm also by the intellectuals and by the Romanian rural world alike. Unfortunately, this magazine was sacrificed because of a lack of financial funds. This fact didn't stop it though, from serving the cultural movement initiated by the county's partitions of *Astra* in the rural Romanian environment from the historic space, through out its all partitions.

REVISTA "ASTRA BIHARIEI". MIJLOC DE CULTURALIZARE A SATELOR DIN CRIȘANA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

(Rezumat)

Urmărind o tradiție bine conturată în acțiunile Astrei, numeroase despărțăminte județene au început să acționeze în sensul editării unor reviste proprii. Astfel, despărțământul județean bihorean a editat revista Astra Bihariei, primul număr al publicației văzând lumina tiparului la 6 martie 1932. În concepția conducătorilor locali ai Astrei, revista urma să fie un adevărat "organ de cultură țărănească, în care să se fixeze cuvântul...în chip de sfaturi bătrânești asupra tuturor îndeletnicirilor țărănești". S-a solicitat – prin intermediul revistei - realizarea unei colaborări permanente între reprezentanții mediului rural și a celui urban, scopul urmărit fiind o dezvoltare culturală organică a Crișanei, în consens cu realitățile timpului.

Astfel, au fost deschise colaborării următoarele rubrici: Noțiuni de educație cetățenească (cu accent pe combaterea comunismului), Chestiuni agrare și silvice, Educația țăranului pentru ideea și foloasele întovăririi lor, Gospodăria plugarului, Ocupații de iarnă, Industrii sătești, Etnografia și arta poporană a Bihariei, Literatura din popor și pentru popor, Igiena plugarului, Gânduri și sfaturi de la femei pentru femei, Școala și cultura satului, Educația religioasă și morală (cu accent pe combaterea sectelor religioase), Din nevoile satului (rubrică permanentă pentru susținerea și promovarea inițiativelor culturale ale intelectualității rurale), Răvașul săptămânii (știri de interes pentru sate, culese și comentate), De vorbă cu intelectualii satelor (sfaturi pentru organizarea culturală a satului), Mișcarea culturală a Bihariei (rapoarte scurte ale activității diferitelor asociații culturale rurale), Activitatea culturală a studențimii la sate, Lucrul făcut la vremea sa (sfaturi de sezon pentru plugar, informații despre târguri, expoziții, demonstrații agricole), Calendarul, evanghelia săptămânii, Sfat bun la nevoie (răspunsuri la întrebări), Sacul cu snoave (rubrica de umor).

Revista a avut o existență efemeră, ultimul număr editat fiind cel din 15 mai 1932. Cauza dispariției ei a constat în sistarea pe lunile de vară a surselor

financiare venite de la Comitetul Școlar Județean, Primărie și Prefectură, deși rugămintea de susținere bugetară fusese înaintată încă din faza de proiect a foii. Deși nu a avut timpul necesar pentru a se impune în peisajul revuistic interbelic, Astra Bihariei a reprezentat o apariție salutăată cu mult entuziasm atât de intelectualitate, cât și de lumea rurală românească. Din păcate, și această revistă a fost sacrifiată datorită lipsei fondurilor financiare. Acest fapt nu a împiedicat-o însă, ca pe tot parcursul apariției sale, să servească mișcarea culturală inițiată de despărțămintele bihorene ale Astrei, în mediul rural românesc din spațiul istoric al Crișanei.

CONTRAOFENSIVA DIVIZIILOR ROMÂNE ȘI SOVIETICE PENTRU ELIBERAREA BEIUȘULUI ȘI A ÎNTREGULUI JUDEȚ BIHOR (22 septembrie - 12 octombrie 1944)

Antonio FAUR

După mai puțin de 10 zile de când trupele germano-ungare au cotopt Bihorul, Divizia 3 Vânători Munte a închis „porțile” (Băița și Vașcău) spre inima Apusenilor, după care a început pregătirile pentru o veritabilă ofensivă, cu scopul de a elibera acest județ de sub o vremelnică ocupație dușmană. Nici un moment n-a fost luată în considerare ipoteza acceptării situației create de pătrunderea inamicului până în apropierea Vașcăului. Dimpotrivă, principală preocupare a comandantului Diviziei a fost aceea de a înfronta inamicul o contralovitură puternică și, în final, de a-l determina să se retragă. Când conjunctura existentă a permis executarea acestui plan, marea unitate, care a jucat – în această etapă – rolul de apărător al județului, a trecut la acțiune, având acum și sprijinul consistent al trupelor sovietice, care au trecut Munții Apuseni, pe lângă vârful Țapul, în condiții extrem de dificile, debarșându-se în zona Băița, de unde au înaintat până în localitatea Lunca, în care se intersectau drumurile, cel care venea de la Băița, cu cel care făcea legătura cu Vașcăul. În *Jurnalul de operații* al Divizionului 9 Tunuri de Munte, din ziua de 21 septembrie 1944, se face o mențiune specială cu privire la militarii sovietici: „Sosește în sector artilerie sovietică, care execută reglări de trageri cu tunul. După amiaza trage câteva salve de Katiușa. Dintre care una incendiază câteva case din comuna Lunca”¹. Un batalion sovietic s-a oprit în pădurea de lângă această comună².

Informații certe despre prezența militarilor sovietici în depresiunea Beiușului și începutul colaborării cu aceștia sunt menționate în *Jurnalul de operații* al Diviziei 3 Munte, din ziua de 21 septembrie 1944: „În noaptea de 20/21 IX, un batalion aliat din Div[izia] 337 rusă a sosit la Băița, dinspre Arieșeni, traversând munții Bihorului; în cursul zilei această divizie a început afluirea spre nord - Vașcău.

Artileria diviziei s-a pus în marș spre Vașcău, spre șoseaua Vîrfuri, Lazuri, Vașcău (...) *Luându-se legătura cu Comandamentul sovietic al Diviziei 337 se hotărăște pentru dimineața de 22 sept[embrie] 1944 trecerea la ofensivă*

¹ Viorel Faur, A. Giuran, *Documente privind contribuția Diviziei 3 Munte la eliberarea Bihorului* (II), în *Crisia*, 1984, p. 159

² *Ibidem*, p. 158

pe direcția Beiuș-Oradea”³. Divizia 3 Munte dă ordinul de operații nr. 21, care prevede declanșarea acțiunii în ziua de 22 septembrie 1944⁴. Cu aceasta începe „campania celor 20 de zile”, care prevede declanșarea acțiunii care va avea ca finalitate eliberarea Bihorului, inclusiv a orașului de reședință Oradea, în 12 octombrie 1944.

Contraofensiva s-a realizat, din 22 septembrie 1944, de către Divizia 3 Munte, în colaborare strânsă cu Divizia 337 sovietică (care a acționat în partea dreaptă a acesteia) și Divizia 78 sovietică (încadrată în partea stângă a diviziei românești). Prin urmare, Divizia 3 Munte s-a aflat în partea centrală a acțiunii, fiind secondată de cele două divizii sovietice. Divizia 3 Munte a fost trecută – „din punct de vedere operativ”- în 22 septembrie 1944 sub ordinele Corpului 33 Armată sovietic, comandat de generalul Simionov și de generalul Fomin⁵ (șef de stat major). Comanda directă a diviziei 3 Munte a fost exercitată, în continuare, de experimentatul general Leonard Mociulschi.

Pornind acțiunea ofensivă, trupele române și sovietice depășesc – în 22 septembrie 1940, ora 10,30 – linia de front Sudrigiu-Broaște⁶ și se îndreaptă spre Beiuș. Rezistențe mai însemnate ale inamicului au fost întâmpinate în localitățile Drăgănești și Băleni⁷. Batalionul 21 Vânători Munte, din componența Diviziei 3 Munte, „cucerește Beiușul la orele 14,30, oprindu-se pe liziera n(ord), pentru reorganizare”⁸ (subl.ns.– A.F.). Însemnări memorialistice interesante cu privire la momentul eliberării orașului Beiuș a publicat sublocotenentul Constantin Lițu. Reproducem din acestea câteva pasaje care au o semnificație evidentă:

„În ziua următoare (21 septembrie 1944-n.n.)... am început pregătirile pentru reluarea ofensivei în vederea eliberării, în primul rând, a garnizoanei noastre de pace: orașul Beiuș.

Atunci când s-a stabilit (acest lucru-n.n.), comandantul Diviziei (generalul Leonard Mociulschi –n.n.) a cerut comandantului Corpului 33 armată sovietic să aprobe ca trupele diviziei să atace pentru eliberarea garnizoanei de pace a diviziei...Iar comandantului Grupului 6 Vânători Munte (Batalioanele 6,

³ *Ibidem*, p. 154

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, p. 166. Gheorghe Tudor Bihoreanul, Constantin Moșincat, Ioan Tulvan, *30 de zile în fața morții. Bătălia pentru Oradea*, Editura Tipo, Oradea, 2004, p. 110

⁶ Astăzi localitatea poartă numele de Stâncești. Numele ei a fost schimbat în mod abuziv și absurd de autoritățile locale comuniste. Motivația lor a fost aceea că denumirea de Broaște (care este de la originea satului și se datorează faptului că în apropierea lui se găseau mai multe bălți, care, în mod firesc, erau pline de broaște, ce se făceau auzite de la distanță, în fiecare zi) ar fi fost compromițătoare.

⁷ Viorel Faur, A. Giuran, *op. cit.*,..., p. 288

⁸ *Ibidem*

11 și 21), colonelul Cârnă Gheorghe, *să atace pe direcția loviturii principale a diviziei*⁹ (subl. ns.–A.F.).

Așa cum se precizează în același document memorialistic, atacul pentru eliberarea Beiușului „s-a desfășurat cu multă vigoare. Inamicul, luat prin surprindere, s-a retras în dezordine, lăsând un bogat material de război în urma lui. În dimineața acelei zile (de 22 septembrie 1944-n.n.), am intrat în orașul meu natal cu primele subunități din Batalionul 6 Vânători Munte. Pentru mine a fost un moment deosebit de emoționant, aceasta pentru că am intrat în oraș pe strada care purta numele „Regimentul 9 Vânători”, în amintirea ostașilor unității militare românești care au eliberat orașul, în primul război mondial, la 4 aprilie 1919 (mai exact la 19 aprilie 1919-n.n.), când – cu primele unități ale aceluiași regiment (comandat de colonelul Rasoviceanu –n.n.) – a intrat ca eliberator, și sublocotenentul Ilie Lițu, viitorul meu tată. Deci, după 25 de ani, fiul urma drumul tatălui său. Am strivit între gene lacrimile bucuriei și, cu inima bătând să-mi spargă pieptul, am pășit către ținta finală a atacului, dincolo de poarta orașului. Ieșind din oraș, am luat contact cu o poziție apărută de inamic, organizată în grabă de aceasta. Poziția se afla pe dealul Delanilor, vechiul nostru câmp de instrucție. Emoții după emoții și, în trăirea acestora, l-am atacat pe inamic, care a încercat să respingă, contraatacând cu infanterie însoțită de 4 tancuri. Elanul trupelor noastre n-a cunoscut nicio piedică. Nici numărul mare de infanteriști, nici feroasele tancuri, n-au oprit entuziasmul dezlănțuit împotriva invadatorilor gleei străbune. Trupele inamice, ca și tancurile la adăpostul cărora atacau, au avut aceeași soartă. Tancurile au fost nimicite, iar puțină oștire inamică a scăpat cu fuga, sau a căzut prizonieră.

După eliberarea orașului, comandantul m-a trimis să văd ce este pe acasă. Ajuns la locul copilăriei mele, m-am îngrozit. Casa era devastată. Inamicul, aflând că este casa unui ofițer român, a folosit diabolice mijloace de devastare. De la vecini am aflat că mama se refugiase cu o altă familie care a ajutat-o, ea fiind singură, tatăl meu săvârșindu-se în anul 1929, în urma unei boli incurabile. Întrucât lucrurile din casă fuseseră scoase și aruncate la întâmplare, i-am rugat pe vecini să ducă în casă ce se mai putea duce. Totodată, i-am rugat s-o înștiințeze că am venit acasă...

Dezgustat de cele văzute, m-am întors la unitate. Am raportat comandantului (maiorul Ion Clăianu-n.n.), apoi am trecut la executarea sarcinilor care îmi reveneau (în calitatea de adjutant al Batalionului 6 Vânători Munte¹⁰-n.n.). În gând mi-am luat angajamentul ca nici eu, nici subordonații mei, să nu comitem acte de barbarie când vom ajunge pe pământ străin. Și așa am și procedat. Noi am făcut dovada, de totdeauna, a caracterului românului, care a știut să ridice omenia la adevărata virtute umană.

⁹ Constantin Lițu, *Luptele Batalionului 6 Vânători Munte, din Divizia 3 Munte, în perioada 12-21 septembrie 1944. Memorii*, în *Crisia*, 1987, p. 288

¹⁰ Viorel Faur, A. Giuran, *op. cit.*, p. 156

În luptele pentru eliberarea Beiușului au căzut cu fața la inamici zeci de eroi (cei mai mulți dintre aceștia își „dorm somnul de veci” în parcela Eroilor români din cimitirul orașului-n.n), printre care și căpitanul Ioan Balea, și peste 100 de răniți, printre care căpitanul Remus Pleșa și sublocotenenții în rezervă Gheorghe Dumitrescu și Stelian Ponta.

Garnizoana de pace fusese eliberată. Orașul urma să-și reia viața normală pe care a avut-o înainte de vremelnica și maștera stăpânire hitleristo-horthystă”¹¹.

Despre acțiunea ofensivă a Divizei 3 Munte, din ziua de 22 septembrie 1944, a formulat unele comentarii și comandantul acesteia, generalul Leonard Mociulschi: „...În zorii zilei, vânătorii de munte au trecut la atac cu un avânt de nedescris. Inamicul a fost surprins, uluit. *Nu se aștepta să trecem atât de repede la ofensivă* (subl. ns. –A.F.), ne-au spus ulterior prizonierii capturați.

Vânătorii noștri de munte au spulberat, pur și simplu, elementele înaintate dușmane, au pătruns în poziții luând cu asalt rezistențele întâlnite...Focul artileriei al aruncătoarelor grele, al tunurilor antitanc și al „Katiușei” era deosebit de precis, de eficace, masiv. Presiunea forțelor noastre era deosebit de puternică. Vânătorii de munte nu cunoșteau oboseala. Manevra se desfășura excelent, amenințând de moarte inamicul, care încerca cu disperare să se salveze, retrăgându-se precipitat și dezorientat”¹².

După eliberarea orașului Beiuș – în care militarii unguri au comis fapte reprobabile -, acesta a fost curățat de elementele dușmane, după care s-a continuat ofensiva, cu multă energie, pe direcția Beiuș-Leș-Tărian – Oradea. Diviziei 3 Munte i-a venit în ajutor și Divizia „Tudor Vladimirescu”, care luptase în zonele Sf. Gheorghe și Târgu Mureș. Aceasta a primit ordin să se deplaseze în sudul Munților Bihor, urmând să-i traverseze, pentru a debușa în Depresiunea Beiușului. A fost o operație extrem de dificilă despre care a scris câteva rânduri sublocotenentul Constantin Plugaru, fost comandant al unui pluton din compania a 8-a (regimentul 3 Infanterie, din divizia „Tudor Vladimirescu”): „După luptele din zonele Sfântu Gheorghe și Tg. Mureș, precum și a altor localități, am ajuns în fața Munților Bihor. Regimentul 3 Infanterie..., din care am făcut parte, a primit ordin de a traversa zona muntoasă...Trebuia cu orice preț, și cât mai repede, să urcăm munții, să depășim acest obstacol natural. A fost foarte greu. Am urcat cu tot echipamentul de război, având armamentul pe noi. Potecile erau înguste și prăpăstioase, pe alocuri se pierdeau. Trebuia asigurat ritmul de deplasare, întrucât s-a prevăzut ca să ajungem cât mai repede în sectorul Oradea. Se impunea respingerea inamicului în acest sector, pentru a nu-i da posibilitatea să se organizeze temeinic în apărare.

Deplasarea în zona munților Bihor, purtând armamentul și muniția necesară, a fost anevoioasă. Dar mai ales coborârea a fost grea. Eforturile s-au amplificat simțitor pe timp de noapte. Militarii noștri au răzbit aceste greutăți și

¹¹ Constantin Lițu, *op. cit.*, p. 288

¹² Leonard Mociulschi, *Asaltul Vânătorilor de munte*, Editura Militară, [București], [1969], p. 50

au înaintat cu hotărâre spre obiectivul stabilit. Deplasarea a continuat cu marșuri istovitoare, lungi, străbătând zona muntoasă, unele păduri, adesea pe drumuri nepracticabile”¹³.

De un interes real sunt relatările din *Jurnalul de operații al Diviziei „Tudor Vladimirescu”*, din ziua de 23 septembrie 1944, cu privire la aceste realități: „La orele 8,00, Divizia reia mișcarea pentru a executa...una din cele mai grele etape: trecerea peste Muntele Bihor, pentru ca, în seara zilei de 23 septembrie 1944, să se concentreze în zona Leheceni-Săliște de Vașcău, conform ordinului de luptă nr. 28, din 21 septembrie 1944.

Itinerar: Vidra de Sus-Muntele Bihor-Poiana-Săliște de Vașcău-Cărpinet. Pe căi impracticabile, pe pante foarte grele, pandurii au învins toate greutățile drumului, ajutându-se camaraderește la transportul muniției și armamentului greu, care s-a lăsat pe oameni, trecând în condițiuni optime greaua încercare de ascensiune a Muntelui Bihor și, în seara zilei, intră în cantonamente, după cum urmează: Regimentul 1 Infanterie [la Leheceni]; Regimentul 2 Infanterie [la Săliște de Vașcău]; Regimentul 3 Infanterie [la Poiana]; Regimentul 1 Artilerie [la Lazuri]; Divizionul A.T. la Vașcău”¹⁴. Conform ordinului Corpului 33 Armată sovietic, Divizia a „reluat mișcarea la orele 9, pentru ca în seara zilei să se concentreze în regiunea Nimăiești-Delani-Ioaniș-Beiuș”¹⁵.

În aceeași zi a fost reluată legătura cu Divizia 3 Munte, mai exact cu maiorul Ion Clăianu, comandantul Batalionului 6 Vânători Munte, pentru a „începe colaborarea” dintre cele două divizii românești – Divizia 3 Munte și Divizia „Tudor Vladimirescu”, care a avut ca rezultat, după lupte crâncene, eliberarea orașului Oradea. Alături de ele, în aceste bătălii, s-au aflat și Diviziile sovietice 337 și 76. Prin efortul eroic al celor patru divizii (române și sovietice) s-a realizat obiectivul principal al acestor lupte: alungarea inamicului de pe teritoriul de vest al țării.

Militarii români au dovedit un excepțional spirit de sacrificiu, conștienți fiind de faptul că numai prin fapta lor nemuritoare pământul patriei va fi smuls din mâinile invadatorilor fasciști. Ajunși la granița firească a României, ei au

¹³ Viorel Faur, A. Giuran, *Noi memorii despre luptele pentru eliberarea Bihorului (septembrie - octombrie 1944)*, în *Crisia*, 1987, p. 290-291

¹⁴ Viorel Faur, A. Giuran, *Documente privind contribuția Diviziei „Tudor Vladimirescu” la eliberarea Bihorului (I)*, în *Crisia*, 1985, p. p. 268-269. Interesante sunt, fără îndoială, mențiunile din *Jurnalul de operații*, al Regimentului 1 Infanterie (din aceeași divizie): „Nu mult de la ieșirea din satul Vidra de Sus s-a trecut pe lângă vestitul munte Găina din țara Moților. Către orele 12,00 (din ziua de 23 septembrie 1944-n.n.) s-a ajuns pe culmea cea mai înaltă a Munților Bihorului, cota 1849. Altitudinea făcea ca să fie rece, dar peisajul încânta ochiul pandurului, care se uita ca un adevărat stăpân peste culmile Apusenilor și întinsurile Ardealului (subl. ns. –A.F.). De multe ori trebuia să iei panta la urcat în piept și nu era nicio potecă. La orele 20, regimentul a terminat coborâtul Munților Apuseni și a ajuns în satul Săliște de Vașcău” (*Ibidem*, p. 269).

¹⁵ Viorel Faur, A. Giuran, *op. cit.*, p. 271

trăit cu intensitate acest moment, după cum a remarcat generalul Leonard Mociulschi, în cunoscuta sa carte despre *Vânătorii de Munte* ai diviziei pe care a comandat-o: „Un eveniment semnificativ s-a petrecut când batalionul de moți 5 vânători de munte „Avram Iancu” a trecut granița vremelnică, trasată nedrept prin odiosul Dictat de la Viena. Cum au ajuns acolo ostașii au scos bornele, cu lopețile și paturile armelor, după care le-au aruncat. Unul dintre moți, cu glas de tunet a strigat: „...s-a dus granița lui Hitler, a noastră-i dincolo de Oradea!” (subl. ns. –A.F.). La aceste cuvinte, ostașii au izbucnit în urale nesfârșite, reluând viguros înaintarea spre hotarul cel adevărat. Și la Miersig, și la Păușa, și la Leș bornele au fost scoase și călcate în picioare”¹⁶.

La 12 octombrie 1944, orașul Oradea a fost eliberat de diviziile române și sovietice, acesta revenind la patrie după patru ani de stăpânire străină. Eliberatorii și-au continuat ofensiva în Ungaria și Cehoslovacia, până la victoria finală împotriva inamicilor, anunțată oficial la 9 mai 1945.

Pentru locuitorii Bihorului, care mai au vii în memorie unele întâmplări de acum aproape 65 de ani, acele zile de confruntare cu invadatorii fasciști au o semnificație majoră, ele condensând voința de a nu ceda din teritoriul țării, precum și capacitatea de sacrificiu a tinerilor pentru această cauză nobilă.

**THE COUNTER-OFFENSIVE OF THE ROMANIAN AND SOVIET
DIVISIONS FOR SETTING FREE BEIUS CITY
AND THE WHOLE BIHOR COUNTY
(22ND SEPTEMBER – 12TH OCTOBER 1944)
(Abstract)**

On the base of some published information and memoirs sources, the author reconstituted the military operations in the autumn of 1944 that had led, through the Romanian – Soviet military co-operation, to the liberation of the Bihor county and Oradea city. The spirit of sacrifice and the heroism of the Romanian soldiers motivated by the desire to set free the territory in the Western part of the country – temporary occupied by the enemy – has been evidenced.

¹⁶ Leonard Mociulschi, *op. cit.*, p. 55

RĂZBOIUL MONDIAL, EUROPA ȘI ROMÂNIA ÎN NOTELE DE JURNAL PORTUGHEZE ALE LUI MIRCEA ELIADE (1941-1945)

Ion ZAINEA

Începutul celui de-al Doilea Război Mondial îl găsește pe Mircea Eliade la Londra, ca secretar cultural al ambasadei române¹. Asistă de aici la catastrofa Franței, bătălia pentru Anglia, instaurarea regimului fascist la București, orientarea acestuia spre Axă, opțiune care pune România, mai devreme sau mai târziu, în război cu Marea Britanie. Cere, atunci, viză pentru a se întoarce în țară, cu gândul de a avea o convorbire cu generalul Ion Antonescu, pentru a-l convinge de faptul că Londra, chiar în cazul unei victorii germane, va continua să însemne pentru România un punct extrem de important și că era primejdios, dar și ridicol pentru prestigiul politic al României ca englezii să fie supărați, jigniți sau iritați prin presă și la Radio București².

Sosit la Lisabona, la 10 februarie 1941, Eliade află confirmarea numirii sale în postul, modest, de secretar de presă³ al Legației române de aici. Ceea ce inițial se anunțase a fi doar un scurt interludiu portughez, o simplă etapă în drumul de la Londra la București, avea să dureze patru ani și șapte luni și avea să-i marcheze hotărâtor existența. În perioada de ședere la Lisabona, Eliade a ținut un jurnal intim, ceea ce nu putuse să facă la Londra, conștient că nu-i va fi permis să scoată din Anglia nici o pagină de manuscris. Puțin cunoscut până acum, *Jurnalul portughez*⁴ ne apare astăzi drept una dintre cele mai interesante scrieri ieșite de sub pana lui Eliade, un document memorialistic, în chip integral autentic⁵, pe care nu a avut intenția să-l publice în timpul vieții⁶. *Jurnalul*

¹ Bryan S. Renni, *The Life and Work of Mircea Eliade*, în volumul *Encounters with Mircea Eliade*, coordonat de Mihaela Gligor și Mac Linscott Ricketts, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2005, p. 209

² Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I, Ed. Humanitas, București, 1991, p. 50

³ Florin Țurcanu, *Mircea Eliade prizonierul istoriei*, Ed. Humanitas, București, 2005, p. 396

⁴ Publicat integral în limba română, în anul 2006, Ed. Humanitas, București; prefață și îngrijire de ediție Sorin Alexandrescu; studii introductive, note și traduceri de Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu și Mihai Zamfir.

⁵ Mihai Zamfir, *Mircea Eliade și Portugalia*, studiu introductiv la Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, vol. I, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 78

⁶ Francisc Ion Dworschak, *Defending Mircea Eliade, Essay and Polemics*, Criterion Publishing, 2004, p. 229

începe cu ziua de 21 aprilie 1941, două luni după sosirea în capitala Portugaliei și se încheie la 5 septembrie 1945, câteva zile înainte de plecarea la Paris.

Cum aflăm dintr-o însemnare târzie, datată 23 aprilie 1945, Mircea Eliade își propusese să nu urmărească în *Jurnal* evenimentele militare, dar va face acest lucru începând cu 22 iunie 1941, o dată cu declanșarea ostilităților militare în Est. Schimbarea s-a datorat faptului că România intrase în război împotriva Uniunii Sovietice, ca parte a flancului drept german, iar Eliade se simțea foarte atașat de țara sa, în legătură cu care afirma, la 10 august 1943: „fără neamul meu, nimic nu mă interesează în istorie”⁷. Vestea că Germania a început războiul în Răsărit l-a surprins: „Recunosc că nu mă așteptam la acest război în 1941, notează el la 22 iunie în *Jurnal*. Credeam că așa-numita colaborare ruso-germană va mai dura, însă asta înseamnă că nemții au înțeles că nu pot câștiga războiul anul ăsta, ei se pregătesc de un război lung. După mine, atacul e un semn de slăbiciune din partea Germaniei. Pentru că, dacă ar fi fost siguri că pot zdrobi Anglia anul acesta, n-ar fi avut nevoie să mai atace în Rusia. Sovietele, după victoria finală germană, ar fi făcut tot ce le-ar fi cerut Hitler”. Înainte de a cunoaște atitudinea Angliei și S.U.A., Eliade sperase, foarte slab, ce e drept, că „poate pe spinarea Rusiei s-ar fi putut face o pace de compromis”. Citind în jurnale discursul lui Churchill rostit în ziua atacului⁸, înțelege că speranțele sale au fost deșarte, deoarece „imperialistul meu de la Londra urlă că rușii luptă pentru libere și trebuie ajutați împotriva invaziei hitleriste”. Morala războiului dus de britanici i se pare, încă o dată, ridicolă: „Nu spui nimic când Sovietele iau Basarabia, țările baltice, jumătate din Polonia, o parte din Finlanda – urlă pentru Coridorul Danzing-ului și acum ajuți pe Stalin în numele democrației, al libertății și al creștinismului”, încheie Eliade însemnarea din 22 iunie 1941⁹.

Eliade va urmări de acum înainte războiul ca român, mai întâi, dar și ca european. Trăind „la marginea legației”, cum va spune mai târziu¹⁰, a cunoscut corespondenți de presă, jurnaliști de la ziarele Lisabonei, proeminenți intelectuali și oameni politici portughezi, prin intermediul cărora a rămas în permanent contact cu evenimentele. Primele comunicate germane de pe frontul rus îl neliniștesc pe Eliade, care notează, la 30 iunie 1941: „Nu mai pot face nimic de când România a intrat în război. Furioasa mea iubire de țară, naționalismul meu incandescent mă doboară”. Începând cu sfârșitul anului 1941, când Bucureștiul constată că victoria germană pe frontul de Est devine improbabilă, importanța diplomatică a Portugaliei, țară neutră, va crește considerabil; legația română din Lisabona se transformă într-un posibil loc de

⁷ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri* (în continuare *Jurnalul portughez...*), vol. I, p. 209

⁸ Winston Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. II, Ed. Seculum I.O., București, 1997, p. 9

⁹ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 101-102

¹⁰ Mac Linscott Ricketts, *Rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade*, vol. II *De la București la Lisabona* (1934-1945), Criterion Publishing, București, 2004, p. 372

contact cu puterile anglo-saxone¹¹. Eliade devine atent la atitudinea oficialităților și opiniei publice portugheze. Notează, pentru început, în *Jurnalul* său, reacția portughezilor la aflarea veștii că S.U.A. au intrat în război: „De când a intrat America în război, s-a schimbat atmosfera aici; portughezii sunt nervoși, se tem, bănuiesc etc. Succesele navale germane i-au intimidat. Eram într-o tutungerie când s-a aflat de scufundarea lui *Prince of Wales* și *Repulse*. Doi burghezi s-au privit pălind”. Mai notează că de câteva zile circulau zvonuri, lansate de englezi, că japonezii au intrat în Macao, iar nemții vor ocupa Portugalia¹². Când, la 18 decembrie 1941 olandezii și australienii au intrat în Timor, Eliade remarcă „jocul formidabil” al englezilor de a-i face pe portughezi să creadă că „Hitler este autorul dramei lor coloniale”. Afirmă că a aflat amănunte interesante, pe care nu le scrie în *Jurnal*, unde notează: „Măine se așteaptă discursul lui Salazar la Assambleia Nacional. E o panică încremenită”.

La sfârșitul anului 1941, Eliade consideră că își poate servi țara și într-un alt mod, respectiv pregătind pentru publicul românesc o sinteză a istoriei politice a Portugaliei moderne, care să se încheie cu anii regimului salazarist. Personalitatea lui Salazar, pe care-l consideră „dictator fără voie”, l-a impresionat pe atașatul de presă Mircea Eliade, iar acest lucru transpare din portretul și prezentarea pe care o face acestuia cu prilejul manifestației din 28 aprilie 1941. Eliade remarcă liniștea cu care Salazar vorbea unei mulțimi în delir: „În nici un caz nu era prizonierul ei, nici măcar nu era impresionat de ea”, notează el¹³. Deosebirea de stil al comportamentului este menționată și cu ocazia prezentării scrisorilor de acreditare, la 30 aprilie 1941, când remarcă „excepționala modestie” a dictatorului portughez, ai cărui ochi „nu sunt scânteietori, nu te pătrund, intimidându-te, ci trec prin tine fără ostilitate”¹⁴. Considerând că România „are ce învăța din istoria recentă a Portugaliei”, Eliade scrie, în iarna 1941-1942, cartea despre Salazar și revoluția din Portugalia. Prezentându-l pe intelectualul care s-a dăruit pe sine pentru a readuce Portugalia pe calea destinului ei istoric, Eliade voia să transmită un mesaj conducătorilor României, mesaj accentuat în finalul cărții, unde afirmă: „În uriașele ciocniri de

¹¹ În decembrie 1941 este trimis la Lisabona noul ministru român Victor Cădere, un cunoscut francofil și anglofil, care în perioada cât fusese ambasador la Belgrad se împrietenise cu Campbell, ministrul Marii Britanii, numit și el, apoi, în fruntea legației țării sale de la Lisabona. Victor Cădere spera să-l întâlnească, din nou, în capitala lusitană, în ciuda stării de război dintre cele două țări, primind, în acest sens, aprobarea tacită a mareșalului Antonescu. Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 406

¹² Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 113

¹³ Luciditatea și calmul academic al lui Salazar i-a impresionat și pe alții, de la Paul Valéry, la începutul anilor '30, până la Kojève, la începutul anilor '50, iar aceste trăsături au împiedicat asimilarea lui la ceilalți dictatori europeni, obișnuiți mai curând să excite mulțimea decât s-o convingă rațional. Sorin Alexandrescu, *Mircea Eliade dinspre Portugalia*, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 143

¹⁴ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 96-97

interese și ideologii care alimentează al doilea război mondial, drepturile Portugaliei nu înseamnă mare lucru. Dar pentru Salazar ele înseamnă totul”¹⁵.

Un alt mesaj avea să-i încredințeze creatorul lui „Estado Novo” admiratorului său român în iulie 1942, în ajunul călătoriei pe care acesta se pregătea s-o facă la București. Întâlnirea cu Salazar la Palatul São Bento are loc la 7 iulie 1942, întrevederea fiind aranjată de António Ferro, șeful Propagandei Naționale, prieten cu Eliade. Acesta notează în *Jurnal* că Salazar l-a întrebat dacă în România se alcătuiește un „spirit al frontului”, care singur ar putea salva țara după război, pentru că ar fi „singura organizație spontană totală”, deasupra partidelor. Altfel jertfa de sânge ar fi inutilă, dându-i ca exemplu cazul Franței de după Primul Război, care neștiind să-și organizeze acest spirit, a pierdut singura posibilitate de a reface unitatea țării, iar rezultatele s-au văzut în 1940. Eliade mai notează că Salazar i-a mărturisit credința sa în elite și în puterea acestora de a transforma o țară; că masele sunt sensibile numai la constante, cum sunt demnitatea națională, echilibrul, liniștea internă, iar dacă acestea sunt respectate, masele aderă la orice revoluție¹⁶. Eliade nu menționează în *Jurnal* dacă toate acestea erau adresate conducătorului României, dar în *Memorii* el scrie că Salazar i-a transmis în chip „ingenios” un „mesaj personal” mareșalului Antonescu, pe care îl rezumă astfel: „Dacă aș fi în locul lui, spunea în esență Salazar, eu aș păstra în țară cât mai multă armată. Mareșalul Antonescu nu e politician; n-a dobândit poziția pe care o are prin sprijinul unui partid politic; singura lui forță o constituie armata. Atunci de ce s-o risipesc în stepele Rusiei? Păstrând-o în țară, sau cât mai aproape de frontierele ei, mă voi putea sprijini pe armată ca să pot face față dificultăților”. La încheierea mesajului astfel reconstituit, Eliade adaugă: „Evident, Salazar sugera Mareșalului să urmeze exemplul Finlandei”, dar, adaugă el într-o notă de subsol, este „inutil să discut aici în ce măsură putea fi imitată politica mareșalului Mannerheim”¹⁷.

Ajuns la București, Eliade constată că aici starea de război nu se face simțită și că „aproape nimeni – în afară de legionari - nu-și dă seama ce ne-așteaptă dacă înving anglo-rușii”. Mărturisește că începe să-i fie groază de viitor, căci, notează el, „dacă pierdem, pierim ca stat și ca națiune”¹⁸. Eliade nu va fi primit de Ion Antonescu, ci doar de ministrul afacerilor externe, Mihai Antonescu, căruia i-a transmis mesajul lui Salazar. Din modul în care acesta a evitat subiectul, a înțeles că ideea lui Salazar – spiritul de font – nu-i convenea și nici nu l-a transmis Mareșalului, mulțumindu-se cu o aluzie la adresa acestuia: „Noi știm cum sunt militarii, au spirit pragmatic și nu știu conduce o țară”.

Întors la Lisabona în august 1942, Eliade începe să evalueze întreaga situație politică și militară din Europa prin prisma temerilor pentru țara lui,

¹⁵ Idem, *Salazar și revoluția în Portugalia*, Ed. Gorjan, București, 1942, p. 238

¹⁶ Idem, *Jurnalul portughez...*, p. 128-129

¹⁷ Idem, *Memorii*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 383-384

¹⁸ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 131

pentru care adevărata miză a războiului mondial devine supraviețuirea. Deși „legionar”, suspendă orice judecată politică internă atâta timp cât va dura războiul din Est al României, exprimându-și mai întâi furia că aceasta își ia prea multe riscuri, mai târziu spaima atroce că ea va fi ocupată și strivită de Uniunea Sovietică, iar apoi veștejind ipocrizia celorlalte țări aliate și oportunismul diverselor popoare. Autorul *Jurnalului* păstrează mereu o distanță suverană față de lumea din jur. Reflecțiile sale se transformă uneori într-un surprinzător document de clarviziune politică, de analize dintre cele mai profunde. Viziunea asupra istoriei, asupra războiului și urmărilor acestuia, devine tot mai pesimistă, când intuiește tragedia fără ieșire a României: „Trăim o catastrofă cosmică: acesta e singurul sens al războiului. Trebuie să-l privesc așa cum priveau strămoșii mei seceta, cutremurul, molimele”, notează el în *Jurnal* la 15 septembrie 1942. Cu toate că marea înclăștare de la Stalingrad, care începuse pe 4 septembrie, nu dădea încă semne că va fi câștigată de Armata Roșie, Eliade intuiește, pe 22 septembrie 1942, „căderea Germaniei și victoria comunismului”. Îl cutremură îndeosebi „neantul” pe care-l vede desfășurându-se înaintea ochilor săi: „civilizația latino-creștină sombrând sub așa-zisa dictatură a proletariatului, de fapt dictatura celor mai abjecte elemente slave”¹⁹.

Eliade e conștient că din înclăștarea mondială se va naște o lume nouă, dar această lume nouă, anglo-bolșevică, pe care o vor Churchill și Roosevelt, el, ca român, n-o poate accepta, deoarece implică desființarea națiunii și a statului român. „Dacă aș fi portughez sau suedez sau brazilian – notează el în *Jurnal*, la 25 decembrie 1942 – poate că evenimentul acesta mi s-ar părea nesemnificativ față de măreția lumii care s-ar organiza după victoria anglo-bolșevică (deși eu cred că o asemenea lume nu poate fi grandioasă din orice punct de vedere ai judeca-o)”²⁰. Agonizează la gândul că „aceste vremuri extraordinare” pe care Churchill le invocă într-un discurs din decembrie 1942, ar putea deveni reale. Eliade considera că soarta lumii viitoare se va decide pe frontul din Est. Discuțiile cu filoenglezii îl exasperează, considerând că „pasiunea lor politică îi face să uite faptul decisiv al războiului: intrarea activă a Rusiei în istoria mondială”, cum notează în 19 noiembrie 1942. „Tot așa se băteau, continuă însemnarea menționată, pe timpuri, latinii și cu grecii la Constantinopole, lăsând pe turci să pună piciorul în Europa. Apoi, trei sute de ani... a trebuit să sângeram pentru ca turcii să nu ajungă în inima Europei. De data aceasta nu știu dacă se va mai repeta istoria”²¹. Încercând să gândească mai detașat de evenimente, Eliade notează, la 1 decembrie 1942, că „evreii, englezii și americanii au mare noroc cu rușii, singurii care rezistă”. Judecând însă mereu „în istorie”, cum l-a învățat mentorul său Corneliu Codreanu²², adică ținând

¹⁹ *Ibidem*, p. 137

²⁰ *Ibidem*, p. 162

²¹ *Ibidem*, p. 154

²² Liderul mișcării legionare și al Gărzii de Fier.

seama de poporul său, iar nu în absolut, ceea ce i-ar fi permis să se detașeze fără greutate, Eliade consideră că „dacă această rezistență va aduce căderea militară a Germaniei, nici una dintre cele trei mari națiuni citate în fraza precedentă nu va putea ține seama nici de drepturile românilor, nici de necesitatea istorică a acestora. Sau, chiar dacă englezii ar mai încerca să țină seama, va fi prea târziu – cu rușii prea tari”²³.

„Actualitatea” războiului din Est, care îl obsedează continuu pe Eliade, rămâne „filtrul” prin care sunt privite toate celelalte fapte petrecute în alte zone ale lumii. Evenimentele din nordul Africii, debarcările anglo-americanilor, înfrângerea lui Rommel l-au tulburat enorm între 6 și 8 noiembrie 1942, în contrast cu întreaga legăție română de la Lisabona care, ca și cea de la Madrid, exulta de bucurie. „Insomnii, coșmare, deprimare – notează Eliade, la 10 noiembrie 1942, în *Jurnal*. Vedeam, ca de obicei, totul referindu-se la țara mea; îmi spuneam că diviziile germane retrase de la Stalingrad pentru a fi trimise în Franța vor fi înlocuite prin divizii românești; că, în orice caz, unui român înțelept, nu-i poate conveni o înfrângere a Axei, acum, când armata noastră e pe Volga...”. Deși a doua zi s-a simțit mai „detașat de evenimente”, Eliade avea o „tulbure presimțire” că lucrurile vor deveni tot mai tragice. Știrile radio „atât de grave”, despre care amintește în însemnarea din 28 noiembrie 1942, nu puteau fi decât în legătură cu schimbarea, după 19 noiembrie 1942, a cursului bătăliei de la Stalingrad în favoarea rușilor²⁴.

Viziunea apocaliptică a unei Româнии amenințate cu dispariția, înghițită de imperiul sovietic, constituie fundalul sumbru cu care începe *Jurnalul* lui Eliade în 1943. Ca efect al meditațiilor asupra mersului războiului, disperarea din anul anterior revine. „Totul mi se pare inutil și absurd, dacă o lume nouă se va naște cu prețul dispariției României ca stat și națiune. Nu mă interesează nici un fel de paradis terestru (în care, de altfel, nu cred) dacă e dobândit cu sacrificarea neamului meu” – notează el la 4 ianuarie 1943. Se gândește uneori liniștit, la noua lume slavo-comunistă pe care ar organiza-o Stalin: „România devenită soviet, își va pierde burghezia și intelighenția, dar masa, în cazul când nu va fi deportată, va câștiga o educație mai bună, o sanitație corectă. Iar după cinci sute de ani rușii se vor retrage. Cum va arăta la față, atunci, neamul meu”, se întreabă Eliade la 15 ianuarie 1943²⁵. Așteptați ca liberatori ai Europei, „asasinii roșii”, cum îi numește Eliade pe sovietici, vor provoca agonia Europei, și simte cum acest lucru îl face pe Eschil să se întoarcă în mormânt. „El care a

²³ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 156

²⁴ Antony Beevor, *Stalingrad*, trad. din limba engleză Delia Răzdolescu, RAO International Publishing Company, Grupul Editorial RAO, Buc., 2005, p. 291-303, unde se arată că „marele atac” sovietic din dimineața zilei de 19 noiembrie 1942 în sectorul armatei române, „Operațiunea Uranus”, a dus la anihilarea Corpului 6 armată român, care practic s-a prăbușit, și încercuirea Armatei a 6-a germane condusă de von Paulus; momentul este considerat „istoric”.

²⁵ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 170

cântat rezistența eroică a grecilor împotriva Asiei, asistă acum la cedarea Europei hoardelor asiatice”, notează la 29 ianuarie 1943. Consideră că Churchill și Roosevelt, întâlniți din nou la Casablanca, „nu văd cum îi joacă Stalin, cum sunt victima celei mai tragice farse din istoria lumii: asasinii roșii – care au – față de ceilalți asasini politici, meritul de a fi operat pe scară mare, de la milioane în sus”. Este pe punctul să izgonească, din nou, războiul din *Jurnalul* său, dar revine gândindu-se că poate „milioanele de morți care putrezesc în Rusia – cum notează la 5 februarie 1943 – zecile de milioane care vor însămânța întreaga Europă în anii care vin, nu sunt decât jertfele necesare unui echilibru cosmic de care noi, bieții, nu ne dăm seama”²⁶. Discută subiectul privind destinul Europei cu directorul lui *Diário Popular*, „un tânăr îngâmfat”, căruia „i se pare regretabil, dar natural, ca o nouă Europă să se nască sacrificându-se cincizeci-șaizeci milioane de oameni, de la Helsinki până la București”. Indignarea lui Eliade, care-l întreabă cum se împacă acest mod de a gândi cu noțiunea de „pace justă și creștină”, cu „omul pe care-l restaurează democrațiile anglo-saxone”, îl determină pe interlocutorul său să recunoască și el „că patru mii de kilometri distanță”²⁷ schimbă foarte multe lucruri – începând cu morala și sfârșind cu libertatea”²⁸.

Din ce în ce mai atent la evoluția operațiunilor militare, Eliade notează în *Jurnal* până și cele mai vagi zvonuri. Despre „zvonuri de debarcare” notează la 14 aprilie, iar la 18 aprilie scrie despre zvonurile persistente privind ocuparea iminentă a insulelor Azore de către brazilieni, precum și acela al unei „păci separate germano-ruse”. Menționează că acolo, la Lisabona, „lumea vorbește despre toate acestea cum am vorbi noi (românii-n.n.) la cafenea de divorțul iminent al lui Popescu sau păcăleala lui Ionescu”. Din cauza zvonurilor de invazie, Eliade duce *Jurnalul* și o parte din manuscrise la sediul legației române, pentru ca în caz de evacuare să salveze măcar atât.

Soarta României și a neamului românesc, obsesia de fiecare zi a lui Eliade, revine istovitor la începutul lunii iunie 1943. La 7 iunie, notează în *Jurnal*: „În apocaliptica încheștare de astăzi, neamul meu are prea puține șorți de supraviețuire.... Suntem vecini cu un imperiu de vreo șase ori mai mare decât întreaga Europă; cu 200 milioane locuitori și care în anul 2 000 vor ajunge la circa 400-500 milioane; cu un spațiu economic și geopolitic formidabil; cu o mistică socială, ecumenică și populară mai ales la sfârșitul războiului (foamete, sărăcie, ruini, revolte, deznădejde etc.). În fața acestui colos în marș victorios o Românie bolnavă, optimistă și credulă. O clasă dominantă care așteaptă totul de la ura ei împotriva nemților. În această furtună hotărâtoare, piloții noștri sunt orbi. Ne-am decimat armata în Rusia, ne-am pierdut tot armamentul la

²⁶ *Ibidem*, p. 178

²⁷ Referindu-se, probabil, la distanța dintre Lisabona și Moscova.

²⁸ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 185

Stalingrad, în timp ce ungurii și-au păstrat forța militară intactă”²⁹. Se vede în această însemnare, cât de bine rezona Eliade cu ideile din mesajul lui Salazar.

Eliade condamnă jocul dublu pe care îl făcea diplomația română în anii 1943-1944, care încerca să obțină asigurări din partea anglo-americanilor în fața inevitabilei amenințări a ocupației sovietice, amânând în același timp momentul ruperii alianței cu Germania. „Jertfa noastră de sânge, scrie în însemnarea din 7 iunie 1943, e compromisă de jocul idiot al conducerii politice, care încearcă un joc dublu, cu anglo-saxonii, pierzând și ceea ce câștigasem cu nemții, nedobândind nimic la anglo-americani. Marele Ică (Mihai Antonescu - n.n.) a făcut politică sută la sută cu nemții, și tot el vrea să facă acum, o politică cu anglo-americanii, trimițând emisari imbecili care sunt prinși de Gestapo, și care ne costă divizii noi pe front. Ică nu înțelege ceea ce ungurii au înțeles întotdeauna: că același om nu poate face două politici, că datoria lui este să obțină cât mai mult de la nemți, pe temeiul jertfelor noastre, rămânând ca *altul*, dac-o fi nevoie, să facă *altă* politică”. Realizează că pentru România „aproape totul e pierdut”, când află că în țară „aceiași români care n-au băut șampanie la nici o victorie germană împotriva Rusiei” au sărbătorit cu șampanie căderea Tunisiei. Aranjamentul cu anglo-americanii i se pare o iluzie, aceeași tristă iluzie pe care a constatat-o în cazul legației române de la Lisabona. Se miră că „nimeni nu vede faptul simplu că, dacă rușii nu pot fi bătuți, căderea Germaniei va aduce după sine ocuparea României de către sovietici, cu tot ceea ce urmează: execuția celor 100 000 de oameni care, în pofida păcatelor lor, alcătuiesc astăzi fenomenul românesc”.

Reflectând, iarăși, asupra modului în care „se face istoria universală”, mai puțin sub presiunea economiei sau a luptei de clasă, cât mai ales datorită unei structuri spirituale, a unui destin propriu, Eliade consideră că „istoria Europei va avea alt curs, pentru că Adolf Hitler n-a fost marinar”. Dezvoltă ideea în nota din 11 iunie 1943: „În vara lui 1940, când Anglia putea fi cucerită de câteva divizii și cu o sută de tancuri, Hitler a șovăit în fața invaziei – deși toate pregătirile fuseseră făcute – pentru că se gândea la pierderi: *la oameni înecați*. Pentru un marinar, oamenii înecați nu înseamnă nimic. Se întâmplă naufragii și fără război. De aceea, anglo-americanii vor încerca invazia Europei. Hitler ezitând în fața celor câteva mii sau zeci de mii de oameni înecați, *fără să lupte*, nu se cutremură în fața milioanei care mor în Rusia, pe uscat. I se pare că, acolo, cel puțin moartea lor e *pozitivă* – deși de o mie de ori mai pozitivă ar fi fost pierderea în valuri a unei părți din armata de invazie”³⁰.

Conștient că previziunile sale sunt corecte, că nimic spectaculos nu se mai poate întâmpla, așteptând deci „să se împlinească istoria”, Eliade primește cu calm vestea privind demisia lui Mussolini și numirea lui Badoglio ca șef al guvernului italian. „Și curios – notează în *Jurnal* – eu, care tremuram la orice

²⁹ *Ibidem*, p. 199-200

³⁰ *Ibidem*, p. 201

veste proastă din Sicilia, auzind de plecarea lui Mussolini – care însemna pace separată în câteva zile sau în câteva săptămâni – m-am liniștit deodată... Neamul meu ar putea pieri în urma acestui eveniment, dar privesc calm înainte”. Când i se comunică, în chip confidențial, că ambasadorul român Victor Cădere a fost în audiență la Salazar, care i-ar fi spus că anglo-americanii, cu toată aparenta lor rusofilie, sunt pe deplin convinși de pericolul bolșevic, Eliade se întreabă: „Dar oare n-a spus asta Salazar ca să-și pregătească ieșirea din neutralitate? Căci principalul motiv care-l împiedica s-o facă era politica filosovietică a Aliatilor”³¹.

Chiar și după demisia lui Mussolini, când Aliții au continuat să ceară capitularea fără condiții a Italiei, Eliade notează: „Așadar, nu mai e un război împotriva fascismului, ci a Italiei... S-ar spune că Eden preferă o Italie anarhizată și sovietizată unei Italii scoase onorabil din luptă”. Încearcă să pătrundă cu puterea minții ce va fi după aceea, luând în calcul toți factorii-cheie și raportând, ca de obicei, evenimentele la situația României. „Noi nu ne putem retrage din război, căci am fi imediat ocupați de nemți. Rușii sunt încă foarte tari. Aliții nu îndrăznesc să debarce în Balcani, de teamă ca Rusia să nu se împace cu Hitler. Suntem deci sortiți să fim <eliberați> de bolșevici”, încheie Eliade notă din 3 august 1943.

După Conferința de la Quebec, Aliții au anunțat că vor bombarda Roma până când Italia va capitula. „La aceasta a ajuns geniul militar în 1943!”, exclamă Eliade în nota din 23 august 1943. Sesizează și semnalează în notă că Stalin n-a trimis nici măcar un observator la conferința din Canada. E revoltat că „nimeni nu vede nimic”. La 24 august 1943, Eliade notează în *Jurnal* un amănunt penibil în legătură cu căderea lui Mussolini: „Anumite ziare spaniole au scris frumos despre Duce, și ministrul Italiei la Madrid s-a dus la Externe și a protestat împotriva acestui lucru”. Capitularea Italiei era așteptată de toată lumea, dar modul în care s-a realizat aceasta, prin armistițiul semnat, la 3 septembrie 1943, cu Aliții, i se pare nedemnă pentru italieni, ba chiar un act de „perfidie”, deoarece îi răpește și bruma de speranță care-i mai rămăsese în legătură cu salvarea României. Analizează, din nou, situația din Est, în nota din 8 septembrie 1943: „Probabil că nemții vor retrage divizii de pe frontul rusesc, ca să întârzie ocuparea Italiei de către Aliți. Și cum nu mă interesează – ca român – decât frontul răsăritean, nu mai văd nimic înainte. Singura salvare ar fi ca Aliții să debarce în Balcani. Dar mă îndoiesc că Stalin le va îngădui aceasta”.

Judecând, în ansamblu corect, că soarta României a fost pecetluită, o dată în plus, prin capitularea Italiei, Eliade își exprimă dezamăgirea, chiar dezgustul, în legătură cu atitudinea italienilor. „Ultimul simpatizant al Italiei din Lisabona – eu eram acela, întoarce capul și scuipă. Niciodată n-am crezut că italienii pot fi lachei. Acum m-am convins. Ieșirea lor din război e tot atât de

³¹ *Ibidem*, p. 206

rușinoasă ca și intrarea lor în război. Sper să trăiesc atâta, adaugă în finalul notei, încât să asist la diaspora italienilor transformați în chelneri și cântăreți și închirierea Italiei la societăți de turism”³².

La 8 octombrie 1943, Eliade consemnează în *Jurnalul* său, „pentru istorie”, câteva lucruri pe care i le-a mărturisit colonelul Bianchi, atașat aeronautic pe lângă legația Italiei din Lisabona și apropiat al său, în legătură cu ineficiența serviciului de spionaj german la Lisabona, fapt ce le-a permis italienilor să ia legătura cu englezii în vederea semnării armistițiului. „Ministrul Hoyningen-Hueve a plecat să-și petreacă vacanța la Buçaco, spunând sarcastic: <Să mă chemați când veți auzi că Mussolini s-a întors la Roma>. Spionii Gestapoului s-au pus pe chef. La sosirea avioanelor din Italia, nu era nici unul pe aerodrom... Bianchi îmi spune că el avea dispoziții să primească pe anumiți tipi. Nu știa ce misiuni au, dar bănuia. Îi plimba prin oraș. Au petrecut împreună cu două <secretare> germane, de la serviciul secret, la plaja Guincho. Acești doi mesageri mergeau zilnic la legația engleză cu taxiul. Nu-i urmărea nimeni. Când, după semnarea armistițiului, presa engleză a publicat fotografiile lor, Bianchi le-a arătat <fetelor> și le-a întrebat: Vă mai aduceți aminte de ei? Mai mult. Avionul italian, de obicei, aducea două-trei persoane. Când au venit mesagerii, erau doisprezece. Nici un neamț nefiind pe aerodrom, nimeni n-a bănuț nimic. Printre cei veniți era generalul englez³³ fără o mână, fără un ochi, care avea pașaport italian – și nu scotea o vorbă pentru că nu știa nici o vorbă italiană. Generalul Castellano, care venea zilnic la ambasada engleză, putea fi recunoscut militar de la o poștă, după cum saluta. Totul a fost făcut la lumina zilei. Nemții nebănuind nimic, n-au putut evita armistițiul. Pentru că, dacă ar fi arestat pe mesageri și le-ar fi aflat secretele, puteau aresta pe Badoglio și evita drama capitulării”³⁴.

Prin intermediul legației germane de la Lisabona, și ca urmare a unei intervenții personale a lui Hoyningen-Hueve la Cartierul General al forțelor germane din Franța, Eliade primește dreptul de a merge o lună de zile la Paris. Pleacă însă cu inima îndoită deoarece, notează el, „frontul rusesc merge atât de prost” (15 octombrie 1943). În capitala Franței, unde este surprins de „bunăstarea parizienilor”, petrece mult timp cu Emil Cioran care, probabil, l-a mai liniștit în legătură cu temerile sale privind catastrofa României. Se întoarce la Lisabona cu o viziune nouă asupra evenimentelor: „Frontul merge din ce în ce mai prost, dar nu știu de ce nu-mi mai e teamă, notează el la 16 noiembrie 1943. Am sentimentul că nu se va întâmpla nimic catastrofal. Sau, mai precis, că primejdia e atât de europeană, încât nu mai pot judeca local, referindu-mă numai la noi”. Este, de altfel, momentul în care Eliade încheie etapa românească și începe etapa europeană a vieții sale, când ia hotărârea de a nu se mai întoarce la București.

³² *Ibidem*, p. 211

³³ Al cărui nume Eliade nu și-l amintește.

³⁴ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 213-214

Anul Nou 1944 a fost sărbătorit de Mircea Eliade și prietenii săi de la Lisabona modest, și notează acest lucru în *Jurnal*, pentru a putea verifica mai târziu „în ce măsură modestia nopții anului nou a anticipat sau nu asupra evenimentelor pe care le așteptăm, și le socotim decisive, în 1944”. Primele însemnări ale anului 1944 ne dezvăluie un Eliade împăcat cu destinul ce se prefigurează al Europei, „de a deveni o Albanie oarecare”. Nu citește ziare, nu ascultă comunicatele de război, nu discută politică, nu face comentarii. „Dezgustul meu de istorie a crescut atât de mult, scrie el în primele zile ale noului an, încât aproape nimic din ceea ce se petrece în lume nu mă mai interesează... Am asistat la dispariția Franței ca mare putere. Voi asista și la transformarea Europei într-o Albanie oarecare? Totul e posibil”³⁵. Ajunge chiar să creadă că victoria Rusiei Sovietice pe continent este de dorit, întrucât omul european, care nu mai e cel tradițional, ci un hibrid, este depășit de istorie, și numai omul sovietic, diferit antropologic de cel european, producător de valori economice, poate să înceapă un nou ciclu istoric. Notează aceste gânduri în *Jurnal*, la 17 ianuarie 1944: „În fond, am toate motivele să cred că Rusia Sovietică trebuie să biruiască și să înceapă un nou ciclu istoric. Omul pe care îl descopăr eu în toate societățile arhaice e demult depășit în Europa. De la Renaștere și revoluția industrială încoace, asistăm la o altă antropologie. Omul modern e hibrid. Nu mai gândește ca cel tradițional, nu mai valorifică viața asemenea lui – dar n-are nici curajul de a deveni mașină producătoare de valori economice, ca în Rusia Sovietică. Să încercăm iarăși <sinteze>, iarăși ajustări, iarăși compromisuri?”³⁶.

S-ar putea spune că Eliade acceptă fatalitatea, pentru că are mereu „sentimentul imanentei, inevitabilei catastrofe istorice” a țării sale. Pentru lumea întreagă „ne bună și imbecilă” care nu vede această catastrofă, manifestă un sentiment de „milă amestecat cu dezgust”. La 10 martie 1944, el „vede” deja „cum vor pieri elitele românești, cum se vor suprima personalitățile, cum se vor deștăra”³⁷ sute de mii, poate chiar milioane de români, ca să piară ghimpele român din marea comunitate slavă”³⁸. De la aflarea știrii că Armata Roșie a trecut Nistrul și a intrat pe teritoriul României, viața lui Eliade a devenit un coșmar. Ar dori să se întoarcă în țară, să meargă pe front, nu ca să lupte, ci pentru ca să moară, deoarece simte „un dezgust final de istorie”. Simțea tot mai aproape tragedia întregii Europe, și voia să piară el înainte de a se fi consumat ea. Evenimentele însă se precipită, nu-i dau răgazul să pună în practică „setea de sinucidere”, cu atât mai mult cu cât anglo-saxonii dau, după părerea sa, dovadă de „inbecilitate” în modul de a purta războiul atunci când bombardează Bucureștiul, venind în ajutorul Rusiei. Notează în *Jurnal*, la 6 aprilie 1944: „Bombardarea Bucureștiului de către liberatoarele americane m-a făcut să mă

³⁵ *Ibidem*, p. 221

³⁶ *Ibidem*, p. 221-222

³⁷ Alunga din țară

³⁸ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 225-226

gândesc pentru prima dată cu mai puțină groază și dezgust la ruși. După declarația perfid de blândă a lui Molotov, americanii ne distrug Capitala. Inutil să mai comentez. Cred că cititorii jurnalului de față vor fi văzut judecata istoriei – la data când vor citi paginile mele. Imbecilitatea anglo-saxonă va face să sară și ultimul obstacol care mai era în calea victorioasei Rusii”.

În disperarea care-l cuprinde, Eliade se gândește să întreprindă ceva, dar tot ce poate face este să alerge prin Lisabona pentru a spune tuturor portughezilor pe care-i întâlnește că dacă România va cădea, rușii vor ajunge pe malurile Tagelui, pentru că nimeni nu-i va opri. „Am umblat prin oraș, scrie el în aceeași notă din 6 aprilie 1944, și am spus tuturor portughezilor pe care i-am întâlnit: să știți că, dacă va cădea România, cade întreaga Europă sud-estică. Rușii vor fi în Adriatica și Mediterana. Iar când vor lua și Germania, vor fi pe malurile Tagelui. Nu-i va opri nimeni”³⁹. În însemnarea din 24 mai 1944, în legătură cu aceleași evenimente, Eliade menționează: „Luna aprilie am petrecut-o terorizat de bombardamentele aeriene anglo-americeane, care au început distrugerea științifică a Bucureștiului. Nu mă gândesc la orașul meu, ci la bruma de instituții culturale pe care le aveam și pe care le-au nimicit eliberatorii. Încă o dată verific imbecilitatea cu care poartă războiul anglo-americanii – și abilitatea sovieticilor, care își silesc aliații să bombardeze orașele deschise, ei mulțumindu-se cu victorii strict militare”⁴⁰.

Deschiderea celui de-al doilea front în Europa, prin debarcarea Aliatilor în Normandia, nu-l entuziasmează pe Eliade. Îi dă doar prilejul să mediteze la inutilitatea celor patru ani de război și, filtrând evenimentul prin sufletul său de român, gândește că nu-i va ierta niciodată pe nemți pentru faptul că au slăbit frontul din Rusia ca să se apere în Apus, mai ales dacă apărarea va fi ineficace, ceea ce s-a și întâmplat. Notează în *Jurnal* la 6 iunie 1944: „Invazia – în sfârșit! Îmi amintesc de 1940, la Londra. Cine ar fi crezut atunci, după Dunkerque, că patru ani în urmă englezii vor ataca – și cu succes? Marea zădărniciie a acestui război. În fond, dacă asta trebuia să se întâmple – de ce acești patru ani de victorii, tragedii, ruine și bluffuri?”⁴¹.

Lupta care se dă în sufletul lui Eliade, între a accepta realitatea nedreaptă, cum o considera el, și a nu o accepta, dar neputând face nimic în acest sens, se resimte și în paginile *Jurnalului*. În iunie, înainte de 21, scrie: „Nu mă pot consola de decadența Europei la care asist.”, și căutând soluții găsește că unica ieșire ar fi redobândirea unei conștiințe cosmice a omului. La 21 iunie 1944, notează însă că „deși în mijlocul unor evenimente grandioase (invazia Franței) sunt foarte detașat, foarte indiferent de tot ce va urma”⁴². Rezultatul este resemnarea și acceptarea „istoriei care se face”: „M-am împăcat

³⁹ *Ibidem*, p. 227

⁴⁰ *Ibidem*, p. 228

⁴¹ *Ibidem*, p. 230

⁴² *Ibidem*, p. 232

deodată cu războiul, cu catastrofa, cu finalul Europei pe care o cunoșteam și o iubeam eu, notează câteva zile mai târziu. Distrugerile războiului au un sens, împlinesc un rol în echilibrul universal. Războiul – ca și moartea, în condiția individuală – corespunde celui alt act cosmic, pe care omul îl ignoră sau de care se teme: regresia în amorul primordial, în care toate se pierd unele în altele, se topesc în unitate”⁴³.

Rezultatul războiului fiind previzibil, și-au făcut apariția peste tot oportuniștii, cei care încercau să-și salveze pielea lepădându-se de fascism. Pentru Eliade, un exemplu de modul în care ar putea sfârși toți oportuniștii de acest fel din Europa l-a reprezentat Enzo Bolasco, fostul atașat de presă italian la Lisabona și amic al său. „Bolasco era un vechi și ardent fascist, notează Eliade în *Jurnal*. Dar, după lovitura lui Badoglio, a devenit monarhist, antigerman, proenglez etc. A și difuzat în această privință o serie de manifeste ridicole. Apoi a plecat în Italia badogliană. Visa să-și păstreze postul și sub antifasciști. Și acum se pare că a fost împușcat”⁴⁴.

Luna august, și îndeosebi a doua jumătate a ei, când la București s-a petrecut lovitura de stat, arestarea lui Antonescu, urmată de războiul contra Germaniei alături de Uniunea Sovietică, a fost infernul lui Eliade. N-a mai făcut însemnări nici în *Jurnal*. Abia la 11 septembrie 1944 notează: „Noaptea – atârnați de radio și telefon, în așteptarea veștilor din România. De la capitulare⁴⁵, n-am mai putut face nimic decât să ascultăm radio, să citim ziare și să dăm telefoane la prieteni, pentru știri. Trăim în tensiuni variate: de mai multe ori pe zi eram resemnați, fericiți sau deprimați”. Asemenea trăiri contradictorii se datorau faptului că pentru Eliade era acum în joc soarta sa ca „fascist” și reprezentant al fostului regim Antonescu în capitala portugheză. Schimbarea de guvern din țară îl face să se întrebe dacă acesta îi va menține stipendiul, sau „își va aduce aminte că sunt <fascist> și mă va tăia pur și simplu?”. N-a trebuit să aștepte prea mult răspunsul. La 20 decembrie 1944, alături de însemnarea despre moartea soției sale, aflăm că guvernul de la București anunțase legația de la Lisabona că este scos din cadre și că, până la 31 ianuarie 1945, va primi o treime din leafă. „Prezentul istoric” devine atât de halucinant, încât Eliade începe să se simtă departe de țară, de Europa, de noul an 1945 în care lumea intrase. „Cât de străine îmi sunt lucrurile acestea, a căror tragedie îmi pare mecanică, exterioară” – notează el la 3 ianuarie 1945⁴⁶. Începe să asculte în fiecare seară Radio România pentru provincie, interesat să afle cât mai multe vești, dar în țară, așa cum se aștepta, nu se întâmplă „nimic bun”. Notează cele dintâi impresii în legătură cu obligațiile asumate de România prin armistițiul

⁴³ *Ibidem*, p. 235

⁴⁴ A fost împușcat de Comitetul Francez din Alger, acuzat de “spion fascist”.

⁴⁵ Se referă la ocuparea Bucureștiului de Armata Roșie, la 30 septembrie 1944.

⁴⁶ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 283

încheiat cu Națiunile Unite⁴⁷, despre trenurile cu materiale care părăseau zilnic țara cu destinația Rusia. „Ca să putem supraviețui trebuie să plătim – cu vârf și îndesat, citim în însemnarea din 8 ianuarie 1945. Am fost acuzați că am luptat la Stalingrad – acum luptăm în linia întâi la Budapesta și în Cehoslovacia. Nu e nimic de făcut. Când ești mic și prost”. În legătură cu epurările din România, face însemnări la 10 ianuarie 1945: „Buletinul știrilor interne de astă-seară pe care-l ascult la Radio România anunță noi epurări: profesori și culturali care au militat pentru fascism, hitlerism, idei de dreapta etc. Sper să mă număr și eu printre ei; cum nu am nici un post, este probabil că mi s-au interzis cărțile și mi se va ridica cetățenia. Dacă aș fi fost în țară, aș fi fost arestat. Și cât regret că n-am fost! Pe de o parte, pentru că aș fi putut spera o moarte mai apropiată...; pe de altă parte pentru că o asemenea arestare, și eventual asasinat, mi-ar fi încheiat biografia mea de scriitor român într-un chip glorios”.

Realizează că ruptura cu țara este definitivă, că este izolat de publicul românesc, că noi generații de tineri vor crește fără *Maitrey*, *Întoarcerea din Rai* și *Huliganii*, că va trebui de acum „să încep a scrie numai pentru mine, pentru câțiva prieteni care vor supraviețui și pentru cititorii de mâine”. Prin urmare, Eliade nu credea în temeinicia noii configurații pe care o căpăta Europa. El va scrie pentru „cititorii de mâine”, incluzându-i între aceștia și pe cei din țară, în legătură cu care notează: „Cu câtă surpriză mă vor descoperi ei mai târziu”⁴⁸. Credința lui Eliade în legătură cu efemeritatea noilor stări de lucruri din Europa de Est, decurgea din convingerea că marxismul nu putea fi o ideologie valabilă pentru om. „Dacă marxismul va triumfa în lume, notează el la 13 ianuarie 1945, și creștinismul va fi abolit, se demonstrează că omul nu poate suporta paradoxul de a *fi om*; de a avea, *el*, finitul și efemerul, nostalgia infinitului și a eternității; de a încerca toate experiențele și a cunoaște toate căderile, pentru a putea dobândi coincidența cu Absolutul, reintegrarea și regenerarea lui”. Dacă totuși s-ar întâmpla așa, atunci, consideră Eliade, „e mai bine să se pună capăt condiției umane” și „să ne reîntoarcem la condiția naturală, biologică, renunțând la libertatea spirituală pe care am profanat-o și de care, drept vorbind, n-am profitat în chip efectiv aproape niciodată”⁴⁹.

Când s-a ivit prilejul întoarcerii în țară a legației României din Lisabona⁵⁰, Eliade notează că „de unde până mai deunăzi, toți se întreceau în dorința aprigă de a se întoarce – acum sunt tulburați, își pun probleme, se întreabă dacă nu fac cea mai mare prostie”. În ceea ce-l privește, până când va putea pleca la Paris sau în America, preferă să „vegeteze” la Cascais, unde, cel puțin, avea „lucrul cel mai important din lume: libertatea”⁵¹. În țară era „din ce

⁴⁷ De facto doar cu U.R.S.S., pentru că toate obligațiile României erau față de aceasta.

⁴⁸ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 295

⁴⁹ *Ibidem*, p. 299-300

⁵⁰ Cu un vapor suedez ce făcea schimbul între turci și germani

⁵¹ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 309

în ce mai frumos”, cum nota Eliade la 31 ianuarie 1945, imediat ce Radio România anunțase că printre vinovații de dezastrul țării „se aflau scriitori de frunte, care au și fost arestați”.

Despre întâlnirea dintre Roosevelt, Stalin și Churchill și discuțiile purtate la Yalta, între 4-11 februarie 1945, privind reorganizarea lumii postbelice, Eliade notează, la 7 februarie, în *Jurnal*: „Lumea întreagă în flăcări. Fuziunea de astăzi are un singur avantaj: că metalul topit cu atâtea sacrificii poate fi turnat în orice fel de tipar. Dacă cei trei... vor avea geniu politic și bună-credință, vor putea turna lumea în fuziune în tipare perfecte. Dacă nu, vom avea de a face tot cu vechile forme, uzate. Mai târziu nu se va putea face nimic („Bate fierul cât e cald”). Doar dacă un al treilea război mondial nu va topi din nou lumea”⁵².

Evenimentele din România revin în *Jurnal*, unde Eliade notează, la 26 februarie, că „Ana Pauker⁵³ încearcă să-l răstoarne pe Rădescu⁵⁴”, iar două zile mai târziu demisia celui din urmă. „Este ceea ce prevăzusem în clipa când nefericitul general îndrăznise să declare război <celor fără neam și fără Dumnezeu>, Ana Pauker și Vasile Luca⁵⁵. M-am minunat că poate fi atât de naiv; că poate crede în dreptate, recunoștință și celelalte cuvinte mari. În fond, singurul lucru care conta era să fii de partea Anei Pauker. N-a fost primit. Soarta îi era fatal, pecetluită”. Face, cu acest prilej, o succintă analiză a situației din țară, a etapelor parcurse pe drumul comunizării României: „În șase luni de armistițiu, s-au lichidat primele două etape. Prima a fost frontul democratic, care a luat sfârșit prin demisia lui Sănătescu⁵⁶. Ruptura între liberali și țărăniști pe de-o parte, și F.N.D.⁵⁷ pe de altă parte, s-a marcat în etapa a doua, cu Rădescu...”. Anticipează, corect, că „vom avea probabil un guvern F.N.D.”, că „Maniu e lichidat” și că „vor urma plebiscite etc.”.

Instaurarea, la 6 martie 1945, a guvernului procomunist condus de Petru Groza a fost urmată de mici concesii făcute României de către sovietici, cea mai importantă fiind retrocedarea Ardealului de Nord, teritoriu dat Ungariei lui Horthy prin Dictatul de la Viena, din 30 august 1940. Ceremonia s-a petrecut la Cluj, la 13 martie 1945, în prezența regelui României și a lui A. I. Vășinski. Emoționat de eveniment, Eliade notează în *Jurnal*: „Azi-dimineață, ascultăm transmisia radiodifuzată a ceremoniei de la Cluj. Mare emoție auzind aplauzele și uralele cu care e întâmpinat regele. Surpriza

⁵² *Ibidem*, p. 319-320

⁵³ Lideră a grupului comunist român de la Moscova, revenit în România cu blindatele Armatei Roșii, pentru a pune în aplicare planul dictat de Moscova de comunizare a țării.

⁵⁴ Nicolae Rădescu, general, a condus guvernul României între 6 decembrie 1944-6 martie 1945.

⁵⁵ Membru al aceluiași grup comunist de la Moscova.

⁵⁶ Constantin Sănătescu, general, a format primul guvern al României după arestarea lui Ion Antonescu, la 23 august 1944.

⁵⁷ Frontul Național Democrat, alcătuit din comuniști și formațiunile politice care gravitau în jurul acestora.

ascultându-l pe Vășinski vorbind românește. Ce se va alege din acest eveniment? Vom izbuti, până la urmă, să păstrăm un crâmpoi de independență și autonomie? Sau, așa cum s-a întâmplat cu Rădescu (cerut, astă-toamnă de ruși), Groza va fi îndepărtat îndată ce va refuza să devină instrumentul sovietizării totale?”⁵⁸. Alte evenimente, între care moartea lui Roosevelt, îl conving că „Sovietele vor câștiga războiul și pacea” și că pentru România ar putea reîncepe „epoca protectoratului rusesc”. „La Radio București, notează la 13 aprilie 1945, nu auzim decât despre ce fac, ce gândesc și ce spun Sovietele. Bieții noștri guvernanți sunt niște unelte. La primul gest de autonomie vor fi înlăturați. De aceea, e probabil că nu-l vor face”. Nu s-a înșelat, dimpotrivă.

Luptele „sălbatică” din Berlin, despre care notează la 23 aprilie 1945, îi oferă lui Eliade prilejul de a reflecta asupra mitologiei germane, pe care Hitler a încercat s-o reînvieze⁵⁹. Iată ce notează în *Jurnal*: „Hitler a izbutit măcar atât: să reactualizeze destinul Nibelungilor și, în ordinea mitologică, să realizeze *Ragnerök*, catastrofa finală. Încă din 1934, mă întrebam cum își poate o mișcare politică, revoluționară, asimila o mitologie pesimistă, care se termină cu necesitate în *Ragnerök*... Cum poți cere unei națiuni să te urmeze, asigurând-o că, în măsura în care îți înțelege misiunea, ajunge fatal la dezastru? Paradoxul acesta m-a obsedat de doisprezece ani și, de câte ori am discutat problema hitlerismului, l-am spus”⁶⁰.

În scurte însemnări, fără alte comentarii, Eliade consemnează „vestea execuției lui Mussolini”, expus în piață (30 aprilie 1945) și „vestea morții lui Hitler” (1 mai 1945). Află de capitularea Germaniei pe când se afla la Ericeira cu Călin Botez, membru al legației României. În legătură cu acest eveniment, notează: „Un strein alerga prin piață strigând: La guerre est finie! A guerra acabou! Primul și singurul – entuziast”. N-a fost pentru Eliade o surpriză deoarece, așa cum notează, „de două luni, nici o surpriză nu mai era posibilă. Toți știam că lucrurile se vor sfârși așa – iar masivele capitulări ale armatei germane din Vest și Italia, anticipaseră parcă armistițiul”.

La 8 mai merge la Lisabona să vadă manifestațiile prilejuite de „ziua victoriei”. Notează în *Jurnal* două zile mai târziu: „Mă întreb ce e autentic, ce e siguranță generală și ce e <politică internă> în aceste manifestații. Antonio de Souza, pe care l-am văzut, îmi spunea că toată lumea e tristă. Mai ales cei de la extrema stângă, care așteptau să fie aduși la putere o dată cu căderea fascismului și terminarea războiului. Dar Salazar, care făcuse gafa de a ordona doliu pentru moartea lui Hitler și fusese înjurat de presa anglo-americană – a reparat greșeala rupând relațiile cu Germania. Așa că, azi, sărbătorește și el

⁵⁸ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 337-338

⁵⁹ Mitologia germanică presupune lupta finală dintre „eroi” și „monștri”, luptă care se încheie printr-o definitivă înfrângere a eroilor.

⁶⁰ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 359-360

<victoria>”⁶¹. Vederea unor imagini cu Mussolini împușcat și spânzurat de picioare în piața San Loretto din Milano, alături de ibovnica sa, face să dispară din Eliade „ultima fărâmbă de stimă” pentru poporul italian. „Totul e grav, totul e compromițător – notează la 16 mai 1945. Mussolini care încearcă să se salveze, în loc să se omoare. Mussolini e prins cu întreg guvernul republican-fascist, deși mai exista în Italia o armată germană de aproape un milion de soldați, pe cale de capitulare. A putut fi prins pentru că a fost trădat. A fost trădat pentru că era înconjurat de italieni”.

Zdrobitoarea victorie a laburiștilor în Anglia la alegerile din iulie 1945, desemnarea ca prim ministru a lui Attlee⁶², constituie prilej de noi reflecții asupra evoluției spre stânga a lumii postbelice și a consecințelor acestui lucru asupra Europei de Est, cu precădere asupra României. Notează, mai întâi, la 26 iulie 1945, cele ce-i prezisese la Londra, în 1940, Th. Besterman: „Churchill este ultimul guvern burhez. El va încheia, poate, armistițiul, dar nu va face, în nici un caz, pacea. După Churchill vor urma numai guverne socialiste”. Găsește că pentru Europa de Est și România, consecințele sunt favorabile: „În fond, realegerea lui Churchill ne-ar fi fost fatală. Rușii nu aveau încredere în <reacționari> și și-ar fi luat măsurile de siguranță. Cu un guvern laburist, nu-și mai pot îngădui (sper!) suspiciunile, rezervele, ostilitățile”. Ca român, se teme pur și simplu de Rusia, socialistă sau nu. „Lumea merge spre stânga. Perfect. Spre ceea ce se numește, vag, socialism. Dar, ca român nu mi-e teamă de socialism, nici măcar de comunism. N-am nimic de pierdut prin socialism, totul prin rusificare”⁶³.

Când, la 7 august 1945, au apărut în presă primele informații asupra bombei atomice pe care Aliții au lansat-o la Hiroshima, Eliade își notează gândurile în legătură cu semnificația utilizării ei și consecințele pentru omenire a unei asemenea invenții. „Mă întreb cum vor mai fi posibile războaiele, într-un viitor apropiat, dacă se va perfecționa și această bombă. E probabil că ultimatul adresat de Truman și Attlee implică nu numai pe japonezi, ci și pe ruși. Deocamdată, Aliții au această mare superioritate militară; în zece ani s-ar putea ca rușii să-i ajungă. De aceea, anglo-americanii se grăbesc s-o anunțe”. La 9 august, revine asupra altor aspecte legate de război și de noua invenție, care, în opinia sa, nu este decât „ultimul pas (deocamdată) al itinerarului început lângă Pomul Cunoașterii”, adică „un produs ultracentral al rațiunii, al cunoașterii științifice”. Notează, mai întâi „lovitura de teatru” pe care Uniunea Sovietică a realizat-o atunci când a declarat război Japoniei: „Cu bomba atomică, este sigur că Japonia va capitula în câteva zile, maximum în câteva

⁶¹ *Ibidem*, p. 362

⁶² Attlee, Clement Richard, prim ministru britanic 1945-1951, s-a evidențiat în cadrul Partidului Laburist datorită eficienței și modestiei sale; lipsit de carismă și însuflețire, a fost descris de Churchill ca “o oaie în piele de oaie”. *Dicționar Oxford de istorie contemporană*, vol. II, K-Z, de la 1900 până astăzi, autor Jean Palmowski, traducere Simona Ceașu, București, Bic. All, 2005, p. 54-55

⁶³ Mircea Eliade, *Jurnalul portughez...*, p. 371-372

săptămâni. Acum însă, când U.R.S.S. se află și ea în război, victoria va fi a <Aliaților>. Și la pace, U.R.S.S. își va spune cuvântul ei și în Extremul Orient. În fond, așa și trebuie să fie. Prostia se plătește: întotdeauna și de orișicine”. Analizează întregul război prin prisma noilor evenimente: „Oricum s-ar face istoria războiului, este sigur că victoria a fost cucerită în primul rând prin armele făurite de inteligență. Nu proletariatul rus a făcut miracolul de la Stalingrad, ci matematicienii, fizicienii și chimiștii din U.R.S.S. și din întreaga lume, care au gândit și au lucrat în laboratoare, conformându-se exclusiv *adevărului științific*, iar nu ideologiei marxiste sau hitleriste. Dacă savanții germani descopereau bomba atomică în 1941-'42, azi Hitler ar fi fost stăpânul lumii. Eroismul întregului popor german n-a servit la nimic. Germania a fost zdrobită, așa cum se zdrobește astăzi orice putere, mare sau mică, nu prin material și mase, ci prin arme perfecționate, născocite de savanți. Cu sau fără eroism, cu sau fără ideologie...”⁶⁴.

După ce, la 11 august, face în *Jurnal* însemnarea că „Japonia acceptă condițiile capitulării de la Potsdam, dacă Aliații garantează prerogativele împăratului”, două zile mai târziu Eliade notează plin de speranță informațiile auzite de la apropiați, cum că anglo-saxonii sunt hotărâți „să se opună ferm imperialismului sovietic în Europa Centrală”, iar bomba atomică și unele fraze din discursul lui Truman „sunt avertismente”. Afirmă despre ele: „Toate acestea mă interesează în primul rând ca român, dar și ca european. Mă îngrozea ideea zonelor de influență, care ducea fatal la asimilarea noastră, politică și culturală, colosului sovietic. Mă îngrozea, de asemenea, ideea zidului chinezesc dintre Europa occidentală și orientală, care alcătuiau germenii unui nou război”. În echilibrul dintre anglo-saxoni și ruși „vede”, din nou, „speranța unei autonomii românești”: „Noi nu ne putem îngădui să nu ținem seama de toate forțele politice care ne înconjoară. A adera total la una dintre ele (cum am făcut-o cu Germania) înseamnă a ne risca existența. Bomba atomică a salvat, deocamdată lumea de o supremație sovietică. Dar asta nu înseamnă că lumea se poate întoarce la burghezie etc. Nu văd altă ieșire decât socialismul”⁶⁵.

Penultima însemnare din *Jurnalul portughez*, datată 4 septembrie 1945, abordează, din nou stările de lucruri din Europa sud-estică, precum și cazul concret al României, unde guvernul Groza „se încapățânează” să rămână la putere, deși regele Mihai i-a cerut să se retragă, pentru a face loc unui guvern de concentrare pe care să-l accepte Națiunile Unite și care să poată încheia pacea. „Peste tot în Europa sud-estică s-au realizat guverne de concentrare națională – numai la noi, nu. Până și în Bulgaria slavofilă și comunistofilă, au fost patru miniștri care s-au retras din guvern, protestând împotriva încercării de dictatură. În Ungaria, guvernul actual e alcătuit din reprezentanții tuturor partidelor, în afară de al <Săgeților negre> (<Crucea cu săgeți>- n.n.). În Jugoslavia, cu Tito la

⁶⁴ *Ibidem*, p. 374-375

⁶⁵ *Ibidem*, p. 377

cârmă, se face bloc de opoziție etc. Noi însă, mergem la Moscova, să căpătăm sprijin împotriva reacționarilor Maniu și Brătianu”. Consideră că atitudinea țării sale nu se datorează exclusiv Anei Pauker, cât de vină „e vechea boală românească a puterii cu orice preț”, politica țării, cea externă în principal, fiind făcută de oameni politici compromiși, dispuși să cedeze orice și oricât, numai ca să continue să „exerce” puterea. „Sunt simple instrumente, și ei, și alții. Și, ceea ce e sinistru, jocul partidelor cu sprijin extern („partida moscovită”, „partida occidentală”) se reîntoarce la vechiul sistem al претенdenților la tron. Rușii, și oamenii lor, susțin pe Carol; pentru ca, printr-un rege impopular ca el, să poată lichida definitiv monarhia. Carol, bineînțeles, se pretează. Asta este tot ce au învățat românii din războiul planetar... Să schimbe de stăpân”⁶⁶. Învățaseră ceva mai mult, dar din Portugalia nu se „vedeau” presiunile sovietice asupra României și, mai ales, Eliade nu știa se pare de „acordul de procentaj” încheiat la Moscova între Churchill și Stalin (octombrie 1944) prin care România figura, în oferta celui dintâi, cu 90 % în beneficiul U.R.S.S.

Așadar, deși și-a propus să evite a face însemnări despre război, Eliade notează în Jurnalul său multe aspecte și face interesante comentarii în legătură cu evenimentele militare și politice. Procedează, este adevărat, la o selecție a acestora, în funcție de un criteriu esențial: impactul evenimentelor asupra României, țara lui natală și pe care o reprezenta la Lisabona. Le privește mai întâi ca român, iar apoi ca european, soarta Europei nefiindu-i indiferentă din nici una dintre perspective. Rămâne remarcabil faptul că Eliade a intuit cu un ceas mai devreme, înaintea celor care aveau datoria s-o facă, pericolul pe care l-au reprezentat Sovietele pentru pacea lumii și organizarea postbelică a acesteia. Cititorii Jurnalului său, au acum cu adevărat „surpriza” să constate acest lucru.

THE WORLD WAR, EUROPE AND ROMANIA IN THE PORTUGUESE NOTES OF JOURNAL OF MIRCEA ELIADE (1941-1945)

(Abstract)

The beginning of the World War II finds Mircea Eliade in London, as a cultural secretary of the Romanian Embassy, where on 10th February 1941 he knows about his confirmation of the modest appointment as a press secretary of the Romanian Legislation from Lisbon. During his staying in Lisbon, Eliade kept a personnel journal without the intention to publish it as long as he was alive. The Journal begins with the day of 21st April 1941, two months after his arrival in the capital of Portugal, and it ends on 5th September 1945, a few days before his leaving to Paris.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 382

Although, Eliade suggested himself not to do notices about the war, nevertheless he observes in his Journal many aspects and makes many interesting comments regarding the military and political events. He proceeds – it's true – to a selection of them, depending on one essential criteria: the impact of the events upon Romania, his native country that he represents in Lisbon. These are first observed as a Romanian and then as a European. He is interested by the fate of Europe from the two perspectives. Remarkable is the fact that Eliade intuited with an hour earlier before those who had the duty to do it the danger represented by the Soviets for the peace of the world and its post war organization. The readers of his Journal have now really the “surprise” to observe this thing.

AL DOILEA PROCES POLITIC AL GRUPULUI VICTOR JINGA (1959-1961)

Mihai D. DRECIN

Lichidarea elitei politice, militare, intelectuale, muncitorești și țărănești, imediat după lovitura de stat de la 23 august 1944, a fost obiectivul principal al comuniștilor români, susținuți îndeaproape de ocupantul sovietic. Numai astfel minusculul Partid Comunist din România putea să acapareze, să-și întărească și mențină puterea politică. În locul liderilor afirmați prin muncă, chibzuială și moralitate a fost impusă o nouă așa-zisă elită din rândul semidoctilor și oportuniștilor.

Epurarea vechii elite interbelice s-a făcut în etape, după un plan pregătit cu minuțiozitate, folosindu-se un întreg arsenal de metode împrumutate din experiența sovietică, completate cu elemente de inspirație autohtonă, de la privarea de surse de existență, la arestări, deportări și exterminare fizică.

Intelectualitatea în general, cea universitară în special, care va refuza cooperarea cu comuniștii, va simți corecția regimului democrat-popular imediat după instaurarea guvernului dr. Petru Groza, la 6 martie 1945. Primele arestări, pentru scurte perioade de timp, au loc încă în aprilie 1945. Ele sunt completate de schimbarea din funcțiile de conducere pe care „indezirabili” le deținuseră până atunci, epurarea din învățământul superior de la 1 septembrie 1947, arestările politice din 1948-1949.

Destinul profesorului Victor Jinga, asemenea altor universitari de excepție care au refuzat colaborarea cu regimul comunist, se înscrie perfect pe acest drum al calvarului. La începutul lunii martie 1945 este înlocuit din funcția de Rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj-Brașov (fusese ales în 1942 pe clasică perioadă de patru ani), în perioada aprilie-mai 1945 este internat în lagărul de la Caracal, pentru ca, după numeroase șicane, să fie epurat din învățământul superior la 1 septembrie 1947. În următorii doi ani Profesorul este obligat să trăiască mai mult ascuns în casa părintească din Satulung-Săcelele Brașovului, București și Brașov. Duce o existență materială precară, alături de familie, vânzându-și cărți din valoroasa-i bibliotecă și bunuri familiale, lucrând temporar ca simplu angajat al B.N.R. Brașov, însărcinat cu verificarea activității contabile a unei fabrici de zahăr din

Tg. Mureș.¹ Între 15 august 1949-13 august 1954 Victor Jinga va suferi prima mare detenție politică, peregrinând prin temutele închisori Brașov, Canal Dunăre-Marea Neagră –colonia Valea Neagră, Aiud.²

După eliberare, Profesorul se stabilește în Sighișoara unde, încă în 1952, familia sa avea „domiciliu forțat”. Aici își va câștiga existența ca funcționar la biroul local al Fabricii de zahăr Bod (X-XI 1954), la alte întreprinderi economice din Sighișoara (XII 1954-VI 1955) și inspector la Filiala Sighișoara a Băncii Agricole (VI 1955-16 III 1959).³

În 1958 trupele sovietice de ocupație sunt retrase din România, caz singular la nivelul statelor comunizate de URSS după al doilea război mondial.⁴ Tot atunci începe procesul de epurare a consilierilor sovietici din structurile economice, politice, militare și administrative centrale, încheiat, este adevărat, doar la începutul anilor '60 ai secolului trecut. În ianuarie 1959, după aproape 15 ani de siluire a istoriei naționale, se va sărbători cu mare fast centenarul Unirii Principatelor Române sub Alexandru Ioan Cuza, eveniment remarcabil în procesul de clădire a statului român modern. Entuziasmul popular, mai ales al studențimii din marile centre universitare, era expresia dorinței de reabilitare a sentimentului național, de reorientare politică a țării prin depășirea servilismului față de „marele frate de la Răsărit”.

Împotriva semnelor de schimbare și liberalizare a regimului asistăm, aproape inexplicabil, la un nou și masiv val de arestări politice. El se derulează între anii 1958-1959, afectând atât personalități din generațiile interbelice cât și tineri studenți și elevi „creații” ale noului regim comunist. În acest context, profesorul Victor Jinga va fi din nou arestat la 16 III 1959.

Procesele politice instrumentate acum sunt mult mai rafinate, complexe, cinice, birocratice, cu verdicte mai dure decât cele de la sfârșitul anilor '40 – începutul anilor '50. Bunăoară, dacă în primul proces Victor Jinga, din anii 1949-1951, au fost implicați doar opt foști membri ai P.N.Ț. interbelic, toate actele acestuia fiind îndosariate în trei volume,⁵ al doilea proces Victor Jinga implică 30 de persoane, marea majoritate foști național-țărăniști, alături de care întâlnim și liberali, legionari, fără apartenență politică sau chiar membri P.M.R. Arestații din 1959 sunt împărțiți în trei grupuri: grupul Victor Jinga (9 persoane), grupul Alexandru Herlea (18 persoane) și un al treilea grup format din 4 persoane care în

¹ Mihai D. Drecin, *Postfață*, la Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Ed. Muzeului Județean de Istorie, Brașov, 1995, Ediția a II-a, p. 716-717

² Victor Jinga, *Însemnări* (mms), 44 pag., redactate în IX-X 1982 la Toronto-Canada, cu ocazia unei vizite făcute fiicei sale.

³ Arhiva Tribunalului Militar Cluj, dosar nr. 600/59 privitor pe Jinga V. și alții, vol. 11, f. 47

⁴ Excepție face Iugoslavia care obligă URSS să-și retragă trupele încă în 1949.

⁵ Mihai D. Drecin, *Primul proces politic al profesorului Vitor Jinga (1949-1951)*, (mss), comunicare susținută la Ediția a IV-a a Simpozionului Național „Viața și activitatea profesorului Victor Jinga”, București, 13 XI 1998, organizat de Universitatea Oradea, A. S. E. București, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca

scurtă vreme vor fi achitați și eliberați. Deținutul Lazăr Iosif face parte din primele două grupuri. Interogatoriile luate celor 30 de arestați sunt făcute încrucișat, sub presiuni fizice și psihice maxime, cu scopul evident de ai obliga să recunoască că după eliberarea lor din prima detenție, în anii 1952-1954, au căutat să submineze regimul democrat-popular reorganizând P.N.Ț și asigurându-i o activitate clandestină. Crearea și montarea artificială a unui „pericol reacționar” pentru Republica Populară Română a generat, în cazul pe care-l expunem, o maculatură (documente) adunată în nu mai puțin de 24 dosare.⁶

Procesul celor 9 îi cuprinde pe: Victor Jinga – profesor universitar, Scorțea Iosif - țaran, Bratu Atanase – funcționar, Micu Emil – conferențiar universitar, Suciuc Silviu – avocat, Orghidan Iancu – comerciant, Lazăr Iosif - funcționar, licențiat în drept, Dimitriu Jan – economist, Bodeanu Vasile – economist.

Dintre toți cei 9 colegi de suferință, Victor Jinga se întâlnea a doua oară cu Iosif Scorțea, cu care făcuse „echipă” și în 1949-1951.

Pe baza „mandatului de arestare preventivă nr. 48” Victor Jinga este arestat la 16 martie 1959. În aceeași zi este interogat de maiorul Ivan Ioan, anchetator penal de Securitate din M.A.I. U.M. 0198 Or. Stalin (Brașov – n. n.). Acesta conchide că inculpatul „... în cursul anilor 1953-1958 a făcut parte dintr-o organizație contrarevoluționară”.⁷ Ca atare, în baza art. 249 C.P.P., profesorul Jinga este încarcerat în arestul M.A.I. Or. Stalin, în dimineața zilei de 17 martie, orele 3⁰⁰.⁸ Pe întregul timp al efectuării anchetei penale i se va prelungi detenția, în fiecare lună, până la 1 iulie 1960.⁹

În dimineața arestării Profesorului, Securitatea Brașov completează „Ordonanța pentru efectuarea percheziției domiciliare” întrucât se presupunea că în locuința din Sighișoara, str. Florilor, nr. 3 „... s-ar găsi diferite lucruri ca: fotografii, scrisori și alte obiecte ce au putere probatorie privind infracțiunea comisă de sus-numitul”.¹⁰ Percheziția cuprinde trei faze: corporală, la biroul arestatului din incinta Băncii Agricole Sighișoara și la domiciliu. În procesele verbale sunt notate cu scrupulozitate toate actele și însemnările de serviciu găsite, documente personale de identitate, delegații de serviciu și bilete CFR, „douăzeci și opt lei și treizeci și cinci de bani”. Mai interesante sunt descoperirile efectuate cu ocazia percheziției domiciliare, desfășurată între orele 15⁰⁰-20⁰⁰. Este vorba de trei cărți considerate „dușmănoase”: *Monarhia socială*, autor Mihail Fărcășanu, *Partidele politice* și șase exemplare din cunoscuta lucrare a lui Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*.¹¹

⁶ Arhiva Tribunalului Militar Cluj, dos. nr. 600/59 (9018), vol. 1-24

⁷ Idem, vol. 11, f. 11

⁸ *Ibidem*, f. 12

⁹ *Ibidem*, f. 26, 27, 18, 17, 16, 15, 14, 13, 19, 20, 21, 22

¹⁰ *Ibidem*, f. 3

¹¹ *Ibidem*, f. 4-5

Tot în data de 17 martie 1959 se eliberează „ordonanța pentru aplicarea sechestrului asupra averii mobile și imobile a învinutului Victor Jinga”¹². Din „Procesul verbal de sechestr”, încheiat câteva luni mai târziu (27 iunie 1959) de locotenenții majori de Securitate Dordea Ioan (Brașov) și Szász Gheorghe (Sighișoara), rezultă sărăcia lucie în care trăia familia Jinga. Pentru exemplificare reținem câteva poziții din lista întocmită: un costum haine de culoare gri uzat 20%; un trenchi de culoare bej uzat 40%; un aparat radio în stare de funcționare; un covor persan de fabrică cu dimensiunea 3/2 uzat, decolorat; trei tablouri pictură în ulei; un dulap cu două uși din furnir de nuc dimensiunea 130/70 uzat; două scaune fotolii simple fără tapițerie furnir nuc uzate cu pernițe mobilă uzate. Toate aceste bunuri sunt lăsate în custodia soției Profesorului, cu obligația, potrivit legii, de a nu le înstrăina și degrada.¹³

O ultimă formalitate cerută de lege înaintea începerii anchetei penale o constituie vizita medicală la care este supus arestatul. Medicul Securității Brașov semnează la 19 III 1959 certificatul medical din care rezultă că „... Jinga Victor este complet sănătos. Suferă de antecedente TBC ganglionar și este în toate facultățile mintale corespunzătoare vârstei și școlii”.¹⁴

În perioada 17 martie 1959-12 februarie 1960 Victor Jinga este interogat de 12 ori. Cel puțin atâtea procese-verbale de interogatoriu au rămas în dosare. Coînvinuților din grupul Victor Jinga li se pun și repun o serie de întrebări referitor la activitatea și relațiile lor cu Profesorul, atât în timpul primei detenții, cât și după eliberare în anii 1954-1958.

În septembrie 1959, Securitatea Brașov efectuează o percheziție la domiciliul din Satulung-Săcelele Brașovului, str. Șaguna, nr. 15, a cumnatei Profesorului – Maria Jinga. În podul casei acesteia sunt descoperite principalele piese care vor sta la baza procesului politic: 1300 de volume din lucrarea *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, 800 de exemplare din revista „Țara de Măine”, editată la Cluj între 1930-1938 de Victor Jinga, 300 de broșuri conținând „Discursul la Mesajul Tronului rostit de Dl. Deputat Victor Jinga în ședința (Parlamentului) de la 14 III 1940”.¹⁵ Referitor la rezultatul acestei ultime percheziții mai precizăm că întreaga cantitate de cărți descoperită va fi trimisă la topit, la Fabrica de celuloză și hârtie „Nicolae Bălcescu” din Zărnești.¹⁶ Printr-o adresă a Bibliotecii Centrale Regionale Stalin (Brașov – n.n), datată 15 XII 1959, se răspunde U.M. 0198 Or. Stalin (Securitatea Brașov – n.n) următoarele: „... vă facem cunoscut că lucrarea *Problemele fundamentale ale Transilvaniei* în 2 vol. al autorului Jinga Victor, apărută la Brașov în anul 1945, editura *Astra*, figurează în Publicațiile Interzise până la 1 mai 1948. Acest

¹² *Ibidem*, f. 32, 33

¹³ *Ibidem*, f.

¹⁴ *Ibidem*, f. 35

¹⁵ *Ibidem*, f. 6, 7, 8

¹⁶ *Ibidem*, f. 9

catalog a fost editat în 1948 la București de către Ministerul Artelor și Informațiilor”.¹⁷ Această precizare scoate din cauză, la 1959, una dintre principalele piese de acuzare folosite de Securitate împotriva profesorului Jinga.

La 3 octombrie 1959, anchetatorul penal de Securitate Urzică Traian din M.A.I. Regiunea Stalin (Brașov – n.n) înaintează „Ordonanța de punere sub învinuire” a lui Victor Jinga. Ea cuprinde capetele de acuzare pe baza cărora Profesorul era învinut pentru săvârșirea infracțiunilor de uneltire contra ordinii sociale și deținere și răspândire de publicații interzise. Ceea ce este interesant și abuziv totodată, în contradicție chiar cu Codul de Procedură Penală comunist, este faptul că în 1959 lui Victor Jinga i se cumulează și acuzațiile pentru care a fost închis în perioada 1949-1954. În plus, Profesorului i se impută următoarele: în timpul detenției la Canal Dunăre-Marea Neagră, luând legătura cu o serie de penetiști, „a purtat discuții cu caracter dușmănos (la adresa) regimului”, s-au ajutat reciproc și și-au promis că după eliberare „să se ajute în găsirea de servicii și să se mențină pe linia național-țărănistă”; în 1956 ia legătura cu fruntașul țărănist Mihai Popovici, revenit într-o scurtă vizită la Brașov, acceptă sfaturile acestuia de a milita pentru strângerea legăturilor între foștii penetiști și a propaga în sate o politică de îndepărtare a țăranilor de ideologia comunistă; în martie 1958 ia legătura cu național țărăniștii Alexandru Herlea și Moise Mitan la restaurantul „București” din Brașov, unde hotărăsc să țină legătura între ei pentru că „regimul de stat din RPR se va schimba”; în 1957 predă național-țărănistului Vasile Bodeanu mai multe exemplare din cartea sa interzisă *Probleme fundamentale ale Transilvaniei* „pentru a le răspândi în rândul elementelor PNT-iste”.¹⁸

În pofida respingerii acuzațiilor care i s-au adus,¹⁹ Victor Jinga și membrii grupului său sunt condamnați la 7 aprilie 1961. Prin decizia din 16 V 1961 i se respinge Recursul.²⁰

Victor Jinga va fi condamnat la 12 ani închisoare corecțională, confiscarea întregii averi a inculpatului, plata a 1000 lei cheltuieli de judecată și 240 lei onorar avocațial.²¹

Victor Jinga trebuia să-și ispășească pedeapsa până la 12 martie 1971. Va fi eliberat la 16 ianuarie 1963, după ce a peregrinat prin închisorile Securitatea Brașov, Codlea, Văcărești și Jilava.²²

Regimul comunist din România intrase din 1962-1963 într-un lent și scurt proces de liberalizare.

¹⁷ *Ibidem*, f. 10

¹⁸ *Ibidem*, f. 23-25

¹⁹ *Ibidem*, f. 74-81, Proces verbal de interogare-12 II 1960

²⁰ *Idem*, vol. 21, f. 153-181, 288-296

²¹ *Idem*, vol. 17, f. 41-43

²² Vezi o primă sinteză a celor trei detenții politice ale Profesorului în Mihai Drecin, *Victor Jinga și închisorile sale (1945-1963)*, în *Studii de istorie economică și istoria gândirii economice*, vol. V, Ed. Academiei Române, București, 2003, p. 117-125

Elita românească interbelică fusese între timp exterminată fizic în marea ei majoritate. Cei care rezistaseră persecuțiilor și închisorilor erau deja oameni în vârstă, bolnavi, nepericuloși.

Din perspectiva celor cincizeci de ani de la arestările din 1958-1959 suntem în măsură să le calificăm de prisos. Regimul comunist al vremii era suficient de puternic încât să se mențină singur, fără prezența trupelor sovietice în țară. Totuși, Gheorghiu-Dej și oamenii săi, dintr-un servilism incalificabil, au dorit să arate „fratelui mai mare” de la Moscova că poate avea încredere în ei ca apărători hotărâți ai socialismului și comunismului.

Pentru acestea trebuiau noi victime și suferințe. Inutile.²³

**THE SECOND POLITICAL PROCESS OF THE VICTOR JINGA GROUP
(1959-1961)
(Abstract)**

Victor Jinga, university professor and political peasant man, after a detention period in the communist prisons (1949-1954) will suffer a new political imprisonment between 1959 and 1961.

His arresting is ranged in the strong hand actions of the Gheorghe Gheorghiu-Dej regime revealed immediately after the withdrawing of the Soviet troops from Romania (the summer of 1958). On this way, Bucharest wanted to show to the “Eastern brother” that it is capable of a very safe keeping in its hand of the communist regime.

This time the Victor Jinga process implies 30 persons divided in three groups, the Jinga group comprising only 9 persons. The documents of the process contain no less than 24 files, eight times more numerous than those of the anterior process of 1949-1951.

After wandering through the political prisons from Brașov, Codlea, Văcărești and Jilava, the university man Victor Jinga, together with many other political prisoners, will be set free in 1963 in the conditions of a momentary liberalization of the regime.

²³ Comunicare prezentată în cadrul Simpozionului Național „Viața și activitatea profesorului Victor Jinga”, Ediția a VI-a, 15 XII 2002, Sighișoara, organizat de Universitatea Oradea, Primăria Municipiului Sighișoara, Consiliul Local Sighișoara.

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA VIEȚII POLITICE ȘI SOCIALE ITALIENE REFLECTATE ÎN PRESA „ANILOR DE PLUMB” (1970-1979)

Alina Maria MARCHIȘ

Italia anilor '70 s-a confruntat cu o perioadă dificilă, sub toate aspectele. Anii '70 în Italia sunt ani de criză, marcați de agresivitatea partidelor, organizațiilor, formațiunilor și grupărilor ce se folosesc, în general, de mijloace violente (greve, terorism și asasinate), motiv pentru care au și fost numiți „ani de plumb”.

Se poate vorbi despre un sistem intrat în criză încă din primăvara anului 1968, când, în mediile universitare, izbucnește contestarea sistemului democrat-creștin. Această mișcare este rapid înlocuită în 1969 de ample greve.

Inerția și corupția lumii politice provoacă și ea un fenomen de respingere, care generează creșterea fenomenelor extremiste.

Manifestarea cea mai pregnantă a neofascismului o reprezintă *strategia tensiunii* – încercarea de destabilizare a regimurilor democratice în favoarea unui regim totalitar. *Strategia tensiunii* poate fi tradusă printr-o serie de atentate al căror obiectiv va deveni curând clar opiniei publice: provocarea de panică, de insecuritate, de teamă. Se încerca, astfel, a se pune în evidență slăbiciunea statului democratic, a se dovedi că poate fi lovit. Logic, cu *strategia tensiunii* populația trebuia să aspire la un regim forte, de dreapta¹.

La nivelul jurnalismului italian, anii '70 reprezintă o perioadă efervescentă și contradictorie, caracterizată de mutații profunde în lumea informației, evidențiată de declinul unor publicații tradiționale, precum *Paese Sera*², și de lansarea unor noi ziare, cel mai relevant fiind, fără îndoială, *La Repubblica*³.

Raporturile între redacții și proprietate traversează momente foarte critice, în special în ceea ce privește înlocuirea grupurilor întreprinzătoare și al schimbului de directori.

Televiziunea a permis difuzarea informațiilor, în scurt timp, în localități îndepărtate, pe întreg teritoriul Italiei. Astfel, s-au introdus suplimentele în cadrul publicațiilor, pentru a cuceri noi cititori, dar mai ales pentru a stăvili concurența informației televizate.

¹ Elena Mureșan, *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, Ed. Militară, București, 1983, p. 230

² *Paese Sera* (*Țara în Amurg*) – ziar apărut la Roma, de orientare comunistă, fondat în 1949. În 1979 intră în criză datorită concurenței noului editorial condus de E. Scalfari.

³ *La Repubblica* (*Repubblica*) - ziar înființat la Roma în 14.01.1976 de Eugenio Scalfari, tipărit în format tabloid. Inițial proprietatea era subdivizată în mod egal între grupul *L'Espresso* și *Mondadori*.

Numărul grupărilor de jurnaliști și publiciști a crescut în ritmuri frenetice, în special între anii 1971 și 1974, când, mai mult ca niciodată, se intuia setea de știri despre o lume aflată într-o schimbare rapidă⁴.

În perioada „anilor de plumb” și-au adâncit rădăcinile numeroase procese care au caracterizat schimbările importante petrecute la nivelul societății italiene. Dintre aceste schimbări, care au avut loc în deceniul chinuitor al anilor '70, o mare relevanță o are orientarea spre stânga a țării când, la alegerile din 1976 și 1979, comuniștii câștigă peste 30% din voturi.

La alegerile administrative și politice, distanța între comuniști și democrat – creștini se reduce, de la 10 la 2 procente⁵, o influență asupra acestui rezultat având-o și scandalurile politico – financiare în care au fost implicați oameni politici importanți din sânul democrat – creștinilor, scandaluri care au avut ca efect pierderea încrederii electoratului în P.D.C. (Partidul Democrat Creștin). Aceste scandaluri au afectat și instituția prezidențială când, în vara anului 1978, a fost nevoie să se organizeze alegeri anticipate, ca urmare a demisionării lui Giovanni Leone din funcția de președinte al Italiei, de asemenea implicat în aceste scandaluri.

În afară de acest caz, unic în istoria Italiei, alegerile prezidențiale nu au atras atenția ziarelor într-o măsură așa de mare.

Urmărind cronologic *alegerile parlamentare și prezidențiale* se constată că începutul anilor '70 îl găsește în funcția de președinte al Republicii pe Giuseppe Saragat, până în luna decembrie a anului 1971.

La 24 decembrie 1971 lui Saragat îi urmează în funcție Giovanni Leone. În vârstă de 63 de ani, el a fost cel de-al șaselea președinte al Italiei de la constituirea Republicii. Leone a fost ales de Parlamentul Italiei, obținând un număr de 518 voturi din totalul de 996.

*Corriere d'Informazione*⁶ surprinde reacțiile imediat următoare alegerilor. În timp ce democrat-creștinii vedeau în alegerea lui Leone un succes propriu (și asta era normal să se întâmple din moment ce Leone era membru P.D.C.), extrema stângă îi acuza pe democrat – creștini, social – democrați, republicani și liberali că ar fi realizat o „operațiune de centru-dreapta” și că ar fi acceptat „confluența subterană”⁷ a M.S.I. (Mișcarea Socială Italiană – organizație întemeiată la Roma în 1946).

La începutul anului 1972, Giovanni Leone a decretat, pentru prima dată în istoria Italiei, alegeri pentru constituirea Parlamentului. Astfel se explică

⁴ www.italianpressdigest.com

⁵ *Enciclopédie BORDAS: 1970-1979*, p. 363

⁶ *Corriere d'Informazione* (Curierul Informației) – cotidian milanez, aparținând grupului *Corriere della Sera*, tipărit din 22.05.1945 până în 15.12.1981, își capătă autonomia începând din 1972. Directori: A. Alberti (15.03 - 4.12.1972), G. Palumbo (până în 30.01.1975), C. Lanza (până în 18.10.1975), B. Mosca (până în 23.10.1978) și G. Fantin (până în 15.05.1979)

⁷ *Corriere d'Informazione*, 1971, nr. 300, p. 1, 2

articolele de propagandă ale ziarului *Umanità*⁸ din perioada premergătoare alegerilor: „Un vot acordat P.S.D.I. este un vot al apărării libertății și democrației țării noastre. Este vorba despre un vot care ar putea avea o greutate determinantă în garantarea viitorului democratic al țării noastre”⁹. În urma alegerilor din 7 mai 1972 P.S.D.I. (Partidul Social Democrat Italian) și-a văzut visul împlinit, acum obținuseră un loc demn în Parlament.

Patru ani mai târziu, președintele Leone a decretat alegeri parlamentare anticipate. Pentru Camera Deputaților, alegerile au fost fixate pe data de 1 mai, iar cele pentru Senat în 20 iunie 1976. Rezultatele trebuiau făcute publice între 21 și 22 iunie. S-a hotărât ca data la care urmau să fie convocate pentru prima dată cele două camere să fie 5 iulie. În aceeași zi cele două camere își puteau alege și președinții. Lista candidaților din partea partidelor trebuia stabilită până la 19 mai¹⁰.

Ziarul *Il Giornale*¹¹ anunță, în 4 mai 1976, că democrat-creștinii au hotărât să-și transfere pe listele pentru Senat candidații care au fost aleși de mai multe ori în Cameră.

Era vorba despre Taviani, Donat Cattin și Colombo.

În 16 iunie 1978 ziarele nu conțin să dedice pagini întregi unei știri care a șocat opinia publică italiană. Președintele statului, Giovanni Leone, a demisionat ca urmare a implicării sale în „afacerea Lockheed”. Ziarul *Paese Sera* a fost cel care a perpetuat o campanie de defăimare împotriva lui Leone. Președintele Italiei a fost acuzat de implicare într-o serie de afaceri ilegale alături de personaje controversate, atât din lumea politică cât și din lumea afacerilor. Acesta a fost acuzat de corupție în dauna statului italian, mai precis, că ar fi intervenit pentru a sprijini compania Lockheed (companie americană de transport aerian) în încheierea unor contracte cu statul italian.

Știrea demiterii sale a fost lansată încă din seara zilei de 15 iunie, când Leone, într-o apariție televizată a anunțat hotărârea sa de a renunța la funcția de șef al statului. El a susținut că nu putea lua o altă hotărâre din momentul în care împotriva lui se duce o „campanie de defăimare care a avut repercusiuni asupra imaginii lui și care a dus la pierderea încrederii partidelor” în persoana sa. Cotidianul *La Stampa*¹² oferă o mare parte a mesajului transmis în acea seară de Leone către țară. După ce își justifică gestul el încheie: „[...] regret că las în voi o umbră de suspiciune asupra instituției supreme a Republicii. Sunt sigur că

⁸ *Umanità (Umanitate)* – ziar al P.S.D.I., apărut la Roma. Din 1973 până în 17.02.1975, cotidianul se transformă în săptămânal, iar din 1975 apare din nou cu periodicitate continuă. În anii '70 directorii au fost: A. Garosci, F. Orlandi, U. Ringhetti, P. L. Romita, R. Puletti și P. Longo.

⁹ *Umanità*, 1972, nr. 100, p. 1

¹⁰ *Il Giornale*, 1976, nr. 104, p. 1

¹¹ *Il Giornale (Jurnalul)* – întemeiat în 25 iunie 1974 de I. Montanelli împreună cu un grup de colegi ieșiți de la *Corriere della Sera*.

¹² *La Stampa (Tiparul)* – cotidian apărut la Torino, condus de A. Ronchey (5.12.1968 - 4.05.1973), apoi de A. Levi (până în 6.09.1978) și G. Fattori (până în 10.02. 1986).

adevărul va ieși la iveală pentru a clarifica prezentul și trecutul [...]. Vouă și țării noastre urez progres și justiție în viața civilă”¹³.

În aceeași seară, în care a lansat mesajul său către țară, Leone a părăsit Palatul Quirinale (rezidența prezidențială), împreună cu familia. Conducerea statului este preluată provizoriu de Fanfani, președintele Senatului. Parlamentul urma să voteze în următoarele 15 zile un nou președinte al Republicii.

Ziarul *Il Messaggero*¹⁴ dedică și el pagini întregi acestui subiect, însă spre deosebire de *La Stampa*, nu tratează la fel de detașat această problemă: „Atacurile la persoana sa deveniseră insuportabile [...]. Trebuia să înțeleagă că, după cum se spune la Roma, nu poți rămâne în Paradis la mânia sfinților. În acest caz, sfinți sunt toți aceia care vor la președinția Republicii un om asupra căruia nu se pot avansa nici măcar suspiciuni. Unii dintre cei care acum îl acuză sunt mult mai răi și mai vicleni decât Leone [...]. Dacă ar fi adevărat că Leone a comis faptele de care este acuzat, demisia sa ar fi o victorie a onestității [...], dar nu e așa. Certitudinea lipsește”. În același articol, Giuseppe Branca mai adaugă: „Partidele profită. Este o bună ocazie pentru a adăuga programe și situații, care nu au plăcut electoratului”¹⁵.

Trecerea timpului nu a făcut decât să întărească presupunerile jurnalistului Branca. Astfel că în anul 1998, în ziua în care Giovanni Leone a împlinit 90 de ani a primit un cadou neașteptat: scuzele publice ale jurnalistului Marco Panella deoarece a pornit acea campanie de defăimare împotriva lui și a familiei sale. Cu câțiva ani înainte, Leone mai primise scuze și din partea Camillei Cederna care la un moment dat a scris o carte, *Giovanni Leone. Cariera unui președinte*, în care era atacat atât Leone cât și familia sa. După ce autoarea a declarat public, într-un interviu din ziarul *L'Espresso* că informațiile prezentate în cartea sa nu sunt rezultatul unor cercetări directe, cărțile au fost retrase din librării și distruse. Camilla Cederna a recunoscut că și-a scris cartea folosindu-se doar de informațiile preluate din presă, fondate pe reclamații, pe minciuni și nu pe fapte sau date certe¹⁶.

În 8 iulie 1978, socialistul Sandro Pertini, în vârstă de 81 de ani, a fost ales în funcția de președinte al statului, obținând cel mai mare număr de voturi din istoria Italiei (832 voturi din 995). Într-un articol, plin de patos, al ziarului de orientare socialistă, *Avanti*¹⁷, Giuliano Vassalli comentează astfel alegerea noului președinte: „Pentru noi, tinerii socialiști, alegerea lui Sandro Pertini la conducerea

¹³ *La Stampa*, 1978, nr. 137, p. 1

¹⁴ *Il Messaggero* (*Mesagerul*) – ziar fondat la Roma în 1878, aparține societății editoriale omonime. Directori: A. Pietra (până în 1974), I. Pietra (până în 1975) și L. Fossati (până în 1980). În 1973 ziarul trece de sub proprietatea lui Perrone în proprietatea lui E. Rusconi și, în anul următor, la Montedison (important grup chimic).

¹⁵ *Il Messaggero*, 1978, nr. 163, p. 2-4

¹⁶ Bruno Vespa, *Storia d'Italia da Mussolini a Berlusconi*, Ed. Mondadori, Milano, 2004, p. 207-211

¹⁷ *Avanti* (*Înainte*) – organ al P.S.I. tipărit la Roma de editura omonimă. Directori: G. Arfè (23.01.1969 - 18.07.1976), P. Vitorelli (până în 9.06.1978) și Bettino Craxi (până în 9.09.1981).

statului este un vis devenit realitate. În Sandro Pertini simțeam [...] fratele mai mare, om de acțiune, cel care trage greul după sine, pasionat – șeful”¹⁸.

Publicația *La Stampa* reflectă și ea sentimentul general de mulțumire, generat de alegerea noului președinte: „Totul e bine când se termină cu bine – e sentimentul dominant în alegerea noului șef al statului [...] un erou al antifascismului, un creator al Republicii, un socialist umanitar, care ani îndelungați a guvernat impecabil și echitabil Camera Deputaților. În plus, un gentilom care va îmbogăți instituția prezidențială cu marele său prestigiu și cu sinceritatea temperamentului său. Am trăit zece zile în care partidele politice, prin manevre obscure și meschine au dat impresia c-ar fi uitat care sunt așteptările italienilor, că avem nevoie de un om care să aibă voința de a-i «vindeca» pe italieni”¹⁹.

Același ziar dezvăluie că, după ce a aflat că a fost ales în funcția de președinte, Sandro Pertini l-a sunat pe contracandidatul său democrat-creștin, Zaccagnini, și i-a spus: „Tu ai fi fost cel mai demn de această funcție”.

În Parlament, alegerea lui Pertini a fost aplaudată de toți membrii, mai puțin de reprezentanții M.S.I. și P.D.N. (Partidul Democrat Național).

Pertini a impus o schimbare profundă în ceea ce privește modul de înțelegere rolul șefului statului. Până la Leone președinții desfășurau o funcție aproape notarială. Rareori președintele Republicii vorbea în public iar atunci când o făcea era de neconceput să-și ridice ochii din foile pregătite cu prudență, privat de orice implicare politică. Sandro Pertini a înțeles primul puterea extraordinară a televiziunii și s-a folosit fără scrupule de aceasta, pentru a-și construi o imagine excelentă²⁰.

El a fost una dintre marile figuri ale democrației italiene și un profund iubitor al libertății.

Pe lângă aspectul alegerilor parlamentare și prezidențiale, *adoptarea legilor divorțului și a avortului*, într-o țară creștină, considerată centrul polarizator al lumii catolice, au fost de fapt manifestări concrete și evidente ale unei profunde transformări culturale și de moravuri petrecute în Italia, în anii '70²¹. Aceste transformări au făcut subiectul multor articole atât datorită semnificației de schimbare radicală a mentalității unei societăți, cât și datorită disputelor iscate pe marginea acestor legi.

Dacă până în anii '70 părea că Italia este prizoniera unor mentalități învechite, determinate de conservatorismul catolic, adoptarea legii divorțului și a avortului aveau să marcheze o cotitură importantă, la nivel social mai ales. Adoptarea acestor legi este o dovadă a faptului că în acea perioadă Italia se afla într-un proces de profunde transformări care au avut ca rezultat câștigul

¹⁸ *Avanti*, 1978, nr. 164, p. 1, 7

¹⁹ *La Stampa*, 1978, nr. 157, p. 1

²⁰ Bruno Vespa, *Storia d'Italia da Mussolini a Berlusconi*, Ed. Mondadori, Milano, 2004, p. 227

²¹ *Storia 3*, Ed. Scolastiche Bruno Mondadori, Milano, 1984, p. 371

democratic al unor libertăți individuale. În această perioadă de tranziție, legea divorțului și a avortului au avut cu siguranță un mare ecou în presa italiană.

Legea divorțului a fost înaintată de socialistul Loris Fortuna și susținută de toate partidele laice. Supusă votului prin intermediul referendumului, la 1 decembrie 1970, divorțul devine lege de stat. Socialiștii vedeau în aceasta unul dintre cele mai mari câștiguri din istoria recentă a Italiei.

Papalitatea și democrat – creștinii s-au opus proiectului de lege. Articolul *Divorțul e lege!* din ziarul de orientare socialistă, *Avanti*, prezintă reacțiile partidelor, care au urmat alegerii. Socialiștii considerau ziua alegerilor o „zi mare pentru Parlamentul italian, o mare victorie democratică obținută printr-o bătălie civilizată, o cucerire care marchează sfârșitul prejudecăților învechite”. Democrat – creștinul Andreotti considera că prin aprobarea acestei legi „P.D.C. a suferit o mare înfrângere”. În replică, P.S.I. (Partidul Socialist Democrat) declară: „E important că știți să pierdeți cu demnitate ceea ce ați apărut cu onoare, propriile convingeri”. Apoi mai adaugă, oarecum în semn de consolare „divorțul nu este unica și nici cea mai importantă dintre problemele care chinuie Italia”²².

La sfârșitul anului 1973, *Il Giornale d'Italia*²³ anunță că, la Curtea Constituțională, au loc dezbateri asupra legitimității divorțului, astfel că la începutul lunii mai a anului următor se organizează un nou referendum de abrogare a legii divorțului.

Importanți oameni politici lansează apeluri poporului italian de a acorda un vot negativ referendumului. Cele mai elocvente dintre declarațiile demnitarilor sunt redactate de ziarul *La Stampa*. În apelul său adresat poporului italian de a vota împotriva referendumului, reprezentantul Partidului Republican Italian (P.R.I.) – Ugo La Malfa își exprima convingerea că Italia poate depăși dificultățile, poate ieși din criză, dar dacă bătălia privitoare la divorț este pierdută „Italia rămâne o țară a contrareformelor [...]. Pentru a împiedica o astfel de catalogare a țării [...] să exprimăm un impunător NU abrogării legii divorțului”. Socialistul Pietro Nenni a fost cel mai aplaudat în declarații. El spunea că referendumul este „o tentativă de a lovi autonomia statului în confruntarea cu Biserica”²⁴.

În 12 mai 1974, cu doar două zile înainte de alegeri, *Il Messaggero* lansează un apel asemănător, de a se vota cu *nu* împotriva tentativei clerico-fasciste de a se suprima democrația și autonomia statului: „Azi italienii vor trebui să decidă dacă se menține sau se abolește legea divorțului, intrată în vigoare în urmă cu trei ani. Toate forțele politice s-au zbatut pentru menținerea acestei legi, cu excepția democrat – creștinilor și a partidului neofascist. Este o

²² *Avanti*, 1970, nr. 273, p. 1

²³ *Il Giornale d'Italia (Jurnalul de Italia)* – cotidian din Roma, aparținând grupului editorial al lui A. Monti. Încetează să mai fie publicat în 14.07.1976. Directori: A. Giovannini (1.01.1971 – 16.03.1975) și, apoi, L. Rizzi.

²⁴ *La Stampa*, 1974, nr. 103, p.1

lege aprobată de Parlamentul italian și recunoscută de Curtea Constituțională, experimentată, fără daune, de poporul italian, care nu a făcut decât să rezolve situațiile conjugale iremediabile”²⁵.

În ziua alegerilor, toate partidele au urmărit scrutinul în direct. „Un vot atipic” – așa a fost definită, de ziarul *Avvenire*²⁶, această chemare a poporului italian de a se exprima pro sau contra acestui referendum. Centrele partidelor erau în legătură televizată cu sala Vilminale de unde se comunicau rezultatele voturilor.

În final *nu*-ul a învins. Astfel divorțul a rămas lege de stat obținând un procentaj de 59.1% din totalul voturilor. La Torino s-a înregistrat procentajul cel mai mare. Voturile negative au înregistrat un procentaj de 79.84%. În sudul Italiei însă voturile nu au înregistrat un procentaj care să depășească cu mult 40%. Rezultatul votului se poate explica prin marile diferențe sociale și economice existente între sud și nord, în sud, mai puțin dezvoltat, fiind mai puternic sentimentul religios.

Cele două ziare socialiste, *L'Unità*²⁷ și *Avanti*, au fost scoase în ediție extraordinară în ziua referendumului, seara târziu, cu însemnele victoriei.

La Stampa vedea și ea în rezultatul alegerilor un pas înainte spre modernizarea societății: „Dacă se dorește să se protejeze familia, nu servește la nimic să împiedicăm divorțul. Italia este o țară modernă [...]. Învinge *nu*-ul, divorțul rămâne”²⁸.

Doi ani mai târziu, în 1976, Camera Deputaților înaintează un nou proiect de lege care prevedea intrarea în legalitate a avortului. Într-un articol semnat de Fausto De Luca, ziarul *La Repubblica* oferă informații amănunțite despre prevederile acestui proiect de lege. Proiectul cuprindea 20 de articole și a fost aprobat de comisiile Justiției și Sănătății.

Cu toate că în articolul 1 s-a menționat: „Legea garantează dreptul la procreare responsabilă [...]. Întreruperea voluntară a sarcinii nu trebuie folosită ca mijloc de control al nașterilor”, papalitatea și democrat – creștinii vedeau în acest proiect o lovitură grea asupra valorilor morale. Pentru a împiedica legalizarea avortului, democrat – creștinii trebuiau să aducă un amendament²⁹.

Pe 24 mai 1977, Senatul a deschis dezbaterile asupra legii avortului pe baza textului Camerei, abia modificat de majoritatea celor două comisii reunite ale Justiției și Sănătății. Modificările nu erau esențiale, fapt pentru care ziarul *Avvenire* cataloga modificarea „un gest de finală ipocrizie asupra a ceea ce se

²⁵ *Il Messaggero*, 1974, nr. 125, p. 1, 2

²⁶ *Avvenire (Viitor)* – cotidian catolic tipărit începând din 4.12.1968, condus de A. Narducci între 18.10.1969 și 18.05.1980.

²⁷ *L'Unità (Unitatea)* este un ziar al P.C.I., difuzat fie în chioșcurile de ziare, fie prin intermediul rețelei militante (în special în zilele festive). E condus de A. Tortorella (21.10.1970 – 11.04.1975), apoi de L. Pasolini (până în mai 1977) și A. Reichlin (până în 31 decembrie 1981).

²⁸ *La Stampa*, 1974, nr. 105, p. 1, 2

²⁹ *La Repubblica*, 1976, nr. 66, p. 1, 2

numește *Norma pentru tutela socială a maternității și asupra întreruperii sarcinii*”. În cadrul dezbaterilor din Senat, proiectul a iscat multe discuții și un număr mare de senatori atât pro cât și contra legiferării avortului, au luat atitudine. Poziția comuniștilor și socialiștilor vizavi de rolul acestei legi era de a se „soluționa într-o manieră pozitivă o plagă socială intolerabilă, aceea a avortului clandestin” și de a rezolva „problema unei reglementări juridice a avortului”. În același număr al ziarului *Avvenire* se fac totuși precizări importante asupra aplicării legii: „nu trebuie să tolereze degradarea normelor penale”³⁰. Era pentru prima dată când se făcea o asemenea precizare. Se mai admitea că nu este exclus ca această lege să fie combătută. Mai mult, legea reprima ajutorul oricărui sistem statal pentru avort.

În 14 aprilie 1978, Senatul a votat favorabil legii avortului. Legea a fost aprobată cu o neînsemnată diferență de 12 voturi. Din cei 308 senatori, niciunul nu s-a abținut: 160 au votat favorabil și 148 împotriva. Înainte de votul final, Bartolomei, conducătorul grupării democrat-creștine, a prezentat această lege astfel: „o lege a contradicțiilor profunde care atacă timpurile noastre ce par că și-au pierdut dimensiunea vieții”.

Intrarea avortului în legalitate a trezit, în cea mai mare parte, reacții dure. Ziarul *Avvenire* surprinde toate aceste reacții și se pronunță, prin „vocea” jurnalistului lui Pietro Fiordelli, asupra acestui rezultat al votului: „Nu putem să nu ne opunem. Este o lege a morții. Nu putem să credem că s-a ajuns până aici, că în cadrul națiunii noastre s-a acordat, prin lege, dreptul de a ucide”³¹.

Nici catolicilor nu le poate interzice nimeni să protesteze împotriva acestei legi care autorizează uciderea unei ființe umane inocente. „E împotriva voinței lui Dumnezeu și a conștiinței umane [...], este o lege infamă care dă dreptul uciderii acestor mici ființe umane, incapabile de a se apăra”³².

Parlamentul consideră că prin sancționarea acestei legi „Italia face un pas înainte pe calea progresului și civilizației”. Catolicii răspund provocării: „Uciderea propriei creaturi ar fi un pas înainte pe calea progresului și a civilizației? Ar însemna cucerirea drepturilor civile? E prea mult spus. Această lege, care autorizează moartea, se oferă pe post de călău secundar, după mamă, care a decretat uciderea propriei creaturi”.

*L'Osservatore Romano*³³ incriminează și el această lege: „Suferință, amărăciune profundă, deziluzie și deznădejde au fost stările de spirit care ne-au invadat în fața veștii dramatice a aprobării avortului”.

Această lege trezește reacții profunde de dezaprobare și din partea organizațiilor catolice. *Mișcarea pentru Viață* a cerut Senatului să nu aprobe

³⁰ *Avvenire*, 1977, nr. 117, p. 1

³¹ *Idem*, 1978, nr. 115, p. 1

³² *Ibidem*

³³ *L'Osservatore Romano (Observatorul Roman)* – cotidian politico-religios, apărut la Vatican, gestionat de R. Manzini (1.04.1960 – 4.01.1977) și, apoi, de V. Volpini (până în 1984).

legea avortului înaintând o declarație de protest. Răspunsul primit a fost că prin această lege „statul nu încurajează avortul voluntar”. În fața acestui răspuns, *Radio Vatican* este de părere că „s-au impus, evident, argumentele politice pe motive etico – umanitare. S-a deschis ușa oricărui atentat la viață”.

Organizația *Acțiunea Catolică* se pronunță și ea împotriva unei legi care violează un drept primar, inalienabil al oricărei ființe umane și îngreunează situația femeilor pe umerii cărora este aruncată această răspundere care „le anulează valoarea socială”.

Centrul Italian Feminin și *Comuniune și Eliberare* sunt alte două organizații a căror atitudine este surprinsă de *Avvenire*. *Centrul Italian Feminin* consideră că legea avortului reprezintă un act de violență împotriva dreptului la viață. Cea de-a doua organizație este de părere că avortul reprezintă „una din cele mai grave contradicții spre care se îndreaptă societatea” italiană, o supremație „ideologică asupra vieții și asupra idealurilor care mențin poporul în echivoc și rătăcire”³⁴.

Anul 1978 aduce în atenția presei un alt tip de alegeri, mai neobișnuite și care, se poate spune că au făcut legătura cu prezentul, dacă ne gândim la faptul că atunci al fost ales în funcția de Suveran Pontif, Papa Ioan Paul al II-lea. Impactul *alegerilor pontificale* din 1978, asupra opiniei publice, a fost cu atât mai mare cu cât, de la începutul lunii august și până la jumătatea lunii octombrie a aceluiași an, în funcția pontificală s-au succedat trei papi: Papa Paul al VI-lea (Giovambattista Montini), Papa Ioan Paul I (Luciani Albino) și Papa Ioan Paul al II-lea (Karol Wojtyła). Din aceste motive anul 1978 a fost numit și „anul celor trei papi”³⁵.

Până în luna august 1978, în funcția de Suveran Pontif al Vaticanului s-a aflat Papa Paul al VI-lea (Giovambattista Montini). După 28 de ani de pontificat, la 81 de ani, un atac cardiovascular i-a fost fatal.

În dimineața zilei de 6 august, Papa Paul al VI-lea a anunțat că va da spre publicare discursul pe care îl pregătise, un discurs prin care invita italienii să mediteze la problemele cu care se confrunta societatea: șomaj, creșterea numărului infracțiunilor, care au ajuns să ia proporții înspăimântătoare. Era un nobil mesaj care după moartea sa a căpătat valoarea unui testament moral.

În seara aceleași zile, la ora 17, în timp ce papa participa la slujba religioasă, a survenit criza cardiacă. La ora 21:44, secretarul său personal anunța moartea papei: „Cu profundă întristare și durere, trebuie să vă anunț că Papa Paul al VI-lea s-a stins din viață, în această seară, 6 august 1978”³⁶.

³⁴ *Avvenire*, 1978, nr. 115, p. 1

³⁵ *Enciclopédie BORDAS: 1970-1979*, p. 129

³⁶ *Gazzetta di Mantova*, 1978, nr. 216, p. 1

În articolul său din *Gazzetta di Mantova*³⁷, Gastone Garone îl caracterizează în linii mari pe cel care a fost Papa Paul al VI-lea. Era supranumit și „Papa pelerin” pentru că până la el nici un alt papă nu călătorise atât de mult. A fost primul papă care a pus piciorul în „Locurile Sfinte”, primul care a vizitat Asia, Africa, America Latină, primul care a ajuns la ONU. A știut să-și ascundă bine problemele de sănătate care nu-i dădeau pace. Când acestea l-au împiedicat să plece la Friuli (Italia) după producerea unui dezastruos cutremur, papa s-a gândit să demisioneze. „Nu poți fi papă în aceste condiții” – a declarat el. Apoi resemnându-se a continuat să-și îndeplinească funcția pontificală ca pe o cruce pe care trebuia să o ducă până la moarte. Conform lui Gastone Garon, cu doar câteva zile înainte de a muri, Papa Paul al VI-lea ar fi declarat: „Văd apropiindu-se sfârșitul vieții mele”³⁸.

La 27 august 1978, ziarele anunță alegerea unui nou papă. Acesta a fost Patriarhul din Venetia, Luciani Albino, în vârstă de 61 de ani. Viața acestui papă începe în sărăcie. De origini umile, este fiul unui muncitor socialist emigrat în Germania iar mai apoi în Argentina. Întors în Italia a ajuns lucrător la fabrica de sticlă din Murano. Despre Luciani Albino se știa că nutrește o veche pasiune pentru jurnalism și manifestă o mare sensibilitate în ceea ce privește problemele sociale.

Noul papă își va lua numele de Papa Ioan Paul I. Era pentru prima dată când un papă își lua două nume. O altă premieră în alegerea noului papă a fost rapiditatea cu care s-a desfășurat conclavul. Au fost necesare aproximativ nouă ore pentru ca Luciani Albino să obțină 75 de voturi din 111³⁹. Dacă pentru clerici alegerea părea să fie una normală, oamenii de rând păreau oarecum surprinși în fața acestor două premiere iar ziarele dedica pagini întregi acestui subiect (*Corriere della Sera*⁴⁰ a rezervat 5 pagini pentru a trata această temă).

Când a venit din Venetia la Vatican, se știa vag despre Papa Ioan Paul I că avea ceva probleme de sănătate. Încă de tânăr a suferit de tuberculoză. Boala s-a agravat datorită suprasolicitării și a crizelor interioare ale lui Luciani care nu se simțea la înălțimea sarcinii pe care o avea. În cele din urmă nu a reușit să facă față și la 28 septembrie a murit de infarct, după doar 33 de zile de pontificat⁴¹.

La câteva ore după ce se anunță decesul, au început să circule zvonuri prin Roma despre „misterele” în care era învăluită moartea lui Albino Luciani. Hotărârea autorităților de la Vatican de a nu permite efectuarea autopsiei nu făcuse altceva decât să alimenteze aceste suspiciuni, dând naștere legendei conform căreia papa ar fi fost otrăvit.

³⁷ *Gazzetta di Mantova* (*Gazeta de Mantova*) – aparține Cooperativei Industriale Editoriale din Mantova. Director G. Eramo (11.05.1968 – 18.03.1981)

³⁸ *Gazzetta di Mantova*, 1978, nr. 216, p. 1

³⁹ *Corriere della Sera*, 1978, nr. 201, p. 1

⁴⁰ *Corriere della Sera* (*Curierul de Seară*) – societate editorială milaneză, dominată de familia Crespi până în 1973, când va fi subdivizată între Crespi, FIAT și Moratti. În 1974, editorul Rizzoli cumpără proprietatea. Directori: G. Spadolini (5.02.1968 – 13.03.1972), P. Ottone (până în 19.06.1977) și F. Di Bella (până în 15.05.1979).

⁴¹ Bruno Vespa, *Storia d'Italia da Mussolini a Berlusconi*, Ed. Mondadori, Milano, 2004, p. 230

Unul dintre cei care considerau această teorie deosebit de ridicolă era fostul său secretar personal la Veneția timp de șapte ani. Acesta spunea: „S-a dărâmat sub o povară mult prea grea pentru umerii săi fragili și sub greutatea imensei sale greutate”⁴².

Gianni Baget Bozzo scria, în ziarul *Avanti*, că povara misiunii sale l-ar fi consumat pe Luciani Albino într-o lună, cât într-un deceniu. În caracterizarea pe care i-o face ziaristul, Papa Ioan Paul I este prezentat ca un papă pe care poporul îl vedea ca pe un tată care le vorbește copiilor care descopereau, într-o manieră simplistă, mersul lumii. El a cucerit inimile credincioșilor tocmai cu acest limbaj simplu⁴³.

La 16 octombrie este ales noul papă în persoana lui Karol Wojtyła, polonez de origine. După 445 de ani, cardinalii de la Vatican au ales un papă care nu este italian. Alegerea sa a întrerupt nu numai o tradiție care din 1523, de la moartea papei olandez, Adriano al VI-lea, a avut o succesiune neîntreruptă de papi italieni, dar este primul Suveran Pontif care vine dintr-o țară est-europeană, care a cunoscut profunde transformări în regimul social și politic sub conducerea partidului comunist.

Acesta și-a luat numele de Ioan Paul al II-lea. Decanul Colegiului Sacru l-a numit „Papă catolic pentru Biserica catolică”.

Presa italiană acordă, și de data asta, o mare importanță acestui eveniment, mai ales că o asemenea alegere este considerată o „alegere istorică” dar, în același timp, o „alegere curajoasă”.

L'Osservatore Romano vedea în noul Suveran Pontif un „punct de referință pentru toți oamenii care cred în valorile spirituale ale păcii și ale înțelegerii între popoare”⁴⁴.

Giovanni Spadolini dedică și el un articol acestui eveniment, în ziarul *La Stampa*. Ținând cont de originea și cultura papei, Spadolini vede în Ioan Paul al II-lea un papă care cunoaște bine realitatea actuală și care are o misiune universală. Ziaristul îl caracterizează astfel: „Cardinalul Wojtyła este un Luciani mai cult și mai ales un Luciani polonez”. *La Stampa* redă în paginile sale și primul discurs al noului papă, rostit imediat după alegerea sa. Cuvintele sale întăresc scurta caracterizare făcută de Spadolini „Dragi frați și surori, toți suntem încă îndurerați după moartea iubitului nostru Papă Ioan Paul I. Și iată sfinții lor, cardinalii, au chemat un episcop la Roma, dintr-o țară îndepărtată, însă întotdeauna atât de aproape în comuniunea credinței și a tradiției creștine [...]. M-am temut să primesc această nominalizare dar am făcut-o din supunere față de Tatăl Nostru, și în credința deplină în Sfânta Fecioară Maria”⁴⁵.

Evenimentul este dezbătut pe larg și în primele două pagini ale ziarului *L'Unità*.

⁴² Carl Bernstein, Marco Politti, *Sanctitatea Sa Ioan Paul al II-lea și istoria secretă a timpurilor noastre*, Ed. Papyrus, Oradea, 1999, p. 164

⁴³ *Avanti*, 1978, nr. 233, p. 1

⁴⁴ *L'Osservatore Romano*, 1978, p. 1

⁴⁵ *La Stampa*, 1978, nr. 241, p. 1

Alegerea Lui Karol Wojtyła în funcția de Papă este considerată o alegere fără precedent. Eugenio Scalfari scria, în articolul *O nouă istorică și pozitivă*, că odată cu „alegerea lui Karol Wojtyła, Biserica demonstrează că este una dintre cele mai tinere dintre instituțiile existente. Avem de-a face cu un sacerdot care cunoaște dificultățile și virtuțile”⁴⁶.

În aceeași publicație, Alceste Santini scrie cuvinte înălțătoare la adresa Sanctității Sale: „Un intelectual, un teolog în care calitățile umane sunt dublate de o spiritualitate profundă și mai ales de echilibru”⁴⁷.

Prin viața pe care a dus-o, prin faptele sale, Papa Ioan Paul al II-lea s-a dovedit a fi mai mult decât demn de cuvintele acestea; un adevărat punct de referință și un echilibru pentru creștinismul universal – un papă fără precedent, politician divin, ambasador al păcii.

CONSIDERATIONS ABOUT THE ITALIAN SOCIAL AND POLITICAL LIFE REFLECTED IN THE PRESS OF THE “LEAD YEARS”

(Abstract)

The period of the “lead years” is one of the most painful chapters of the ultracontemporary history of Italy. Although it does not represent pure reality, the Italian press of the `70s offers valuable information of the reality in those times. In the hereby work I developed the Italian elections as seen in the Italian press of the `70s. The image of the painful decade of the `70s, reflected in the Italian press, is of an insecure and restless world. Passing the law of divorce and of abortion in a catholic country is the proof of the fact that, during that period, Italy was undergoing a process of profound transformations, which resulted in a democratic gain of some individual liberties. The circumstances of presidential and pontifical elections succeeded themselves to shock the public opinion.

⁴⁶ *L'Unità*, 1978, nr. 244, p. 2

⁴⁷ *Ibidem*, p. 1

UNIVERSUL FAST-FOOD-ULUI - O ISTORIE MILENARĂ

Ovidiu MUREȘAN

Judecat dintr-o perspectivă semantică subiacentă, americanismul *fast-food* evocă indubitabil oricui un specimen redutabil al panteonului culinar mondial, guvernat perpetuu de vectorul imperativ al urgenței. *McDonald's*, cea mai veche și prosperă companie de pe piața contemporană a restaurantelor de tip fast-food, a aniversat în anul 2005 o jumătate de secol de la înființare. Cifra globală de afaceri a rețelei comerciale americane a atins circa 20 de miliarde de dolari și o marjă netă de profit de peste 10%. Cele 13 000 de localuri ale firmei au comercializat în anul 1992 hamburgeri, cartofi prăjiți și alte produse alimentare specifice în valoare de 22 de miliarde de dolari. Primul restaurant *McDonald's* din România a fost inaugurat în vara anului 1995, iar după un deceniu, compania a ajuns la un număr de peste 50 de localuri, în care activează în jur de 2300 de angajați. Cifra de vânzări a companiei pe piața românească a atins aproximativ 60 de milioane de dolari. În ciuda aparențelor, *McDonald's* și alte rețele similare de localuri, precum *Quick*, *Goodies*, etc., care cotropesc la ora actuală mapamondul, ispitind, într-o manieră aproape despotică, apetitul milioaneilor de clienți flămânzi, nu sunt o premieră istorică absolută în domeniul deservirii rapide a consumatorilor cu meniuri sau preparate standardizate. Bucătăriile ambulante, birturile, ospătăriile și bufetele cu aperitive sau gustări de tip *fast-food*, amplasate pe tarabe, în barăci sau dughene, care își aprovizionau mușteriii cu mâncăruri calde, concepute pentru a fi consumate instantaneu, datează din Antichitate¹.

În Grecia clasică, în China dinastiei Han sau în Imperiul Roman, localurile cu deservire rapidă se adresau cu precădere păturilor plebeiene ale societății, care, în aglomerațiile urbane ale vremii, fie nu dispuneau de locuință, fie nu dețineau suficiente resurse financiare pentru a achiziționa combustibil, fie își duceau traiul într-o cămăruță inadecvată, de dimensiuni liliputane, lipsită de spațiu suficient pentru gătit. Aristocrația tradițională, patriciatul urban, casta funcționarilor din aparatul administrativ, dar și deplorabila categorie a ariviștilor recent înavuțiți, adică toți cei ce se considerau, or realmente formau elita societății antice, găteau acasă și, deseori, din dorința de a epata, organizau, cu sprijinul unor cohorte de sclavi, mobilizate la prepararea mâncării în infernul torid al bucătăriilor, dar totodată specializate și în servirea mesei, veritabile banchete, festinuri și ospete, la care-și poșteau amicii sau, în calitate de invitați,

¹ G. von Paczensky, A. Dünnebie, *Kulturgeschichte des Essens und Trinkens*, München, 1994, p. 143

frecventau reședințele somptuoase ale prietenilor, care încercau să-i uimească, la rândul lor, cu specialități și ritualuri gastronomice cât mai excentrice².

În Antichitate, pe străzile Atenei lui Pericle, bucătari dotați cu plite portabile comercializau cârnăciori picanți. Aceștia erau rivalii protocroni ai așa-numiților cârnați cu curry ai contemporaneității. Arhaicii vânzători ambulanți de la poalele Acropolei ateniene mai ofereau trecătorilor și alte specialități gastronomice, extrem de apreciate în epocă, precum: frunze de smochin umplute, pește prăjit, terciuri din mazăre sau fasole, prăjituri preparate din făină de orz și îndulcite cu miere sau susan³.

Spre sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr., în epoca elenistică, inaugurată de succesorii lui Alexandru cel Mare, pe lângă sclavii bucătari, extrem de răspândiți, devin nelipsiți bucătarii liberi, care puteau fi închiriați. Aceștia își trimiteau servitorii în *agora* (piață), ca să-i ademenească pe tinerii avuți, care practicau echitația, în prăvăliile lor, unde se puteau consuma circa 60 de feluri de produse culinare gata preparate. Reprezentanții acestei tagme de gastronomi infatuați se numeau *mágeiros*. Șarlataniile și înclinația lor spre megalomanie sunt demascate și ironizate în dramaturgia epocii. Într-o comedie a lui Euphron, personajul bucătar se proclamă ucenicul (vestitului) Soteridas, care prepara cu sosuri feliile de morcovi modelate în formă de pește și le vindea drept sardele. Un alt specimen al breslei se declara discipol al lui Sophon, un inovator în arta culinară, care eliminase din rețetele sale „condimentele iuți pe care le folosisese cândva chiar Cronos și i-a scutit astfel pe oaspeți de lăcrimat, de strănutat și de râgâit”⁴.

În Roma antică, ca și în alte megalopolisuri ale Imperiului Roman, datorită locuințelor neîncăpătoare, în care nu se putea găti, deoarece lipseau instalațiile adecvate pentru încălzirea apei, ospătăriile cu gustări sau aperitive constituiau o necesitate vitală pentru proletariatul urban. În numeroasele bufete și birturi, numite *popina*, care dispuneau de mai multe încăperi destinate preparării și servirii mesei, se putea consuma, la orice oră, mâncare gătită și apă caldă. Sălile de mese erau amenajate în funcție de rangul ospătăriei. În cele mai luxoase, consumatorii stăteau culcați pe paturi, ca în *tricliniul* de acasă, iar în cele mai modeste se lua loc pe scaune⁵.

Știrile referitoare la performanțele gastronomice ale acestor *popinae* sunt furnizate de operele literare ale autorilor latini. Într-una din comediiile lui Plaut evocată *scribilita*, un fel de plăcintă cu brânză extrem de gustoasă. În poemul pseudovirgilian *Copa* sunt enumerate toate tentațiile culinare care l-ar fi putut determina pe un drumeț flămând să frecventeze o ospătărie: brânzeturi, prune,

² *Ibidem*, p. 140

³ *Ibidem*, p. 141; R. Flacelière, *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, București, 1976, p. 169; K. M. Kolobova, E.L. Ozerețkaia, *Cum trăiau vechii greci*, București, 1961, p. 54

⁴ J. Burckhardt, *Artă și istorie*, vol. II, București, 1987, p. 99-100

⁵ N. Lascu, *Călători și exploratori în antichitate*, București, 1986, p. 220; Idem, *Cum trăiau romanii*, București, 1965, p. 365-366

castane, mere, duche, struguri și castraveți. În *Saturnaliile* lui Macrobius sunt deconspirate anumite trucuri utilizate de proprietarii birturilor amintite pentru a orienta apetitul mușterilor asupra anumitor delicatose veritabile: „Astfel, prin birturi vedem expuse mulțime de delicatose, arătând mai mari decât în realitate. Așa de pildă, în vase de sticlă pline cu apă, ouăle par mai mari ca volum; fificații cu fibre mult umflate, iar legumele cu bulbii dilatați”⁶. Genul de local în care se serveau în mod predilect mâncăruri preparate cu multă grăsime e numit de poetul Horațiu „ospătărie unsă” (*uncta popina*). Satiricul Iuvenal e consternat, constatând că, în vremea sa, până și sclavii refuză preparatele din legume, preferând să consume într-o ospătărie un uger de purcică fript⁷. Birturile și ospătăriile erau răspândite pe întreaga rază a orașelor romane. Populația cartierelor sărace din Roma, Pompei și din alte centre urbane ale Italiei recurgea la aceste *popinae* pentru a cumpăra mâncăruri gătite pe care ulterior le consumau la domiciliu⁸. În orașul de la poalele Vezuviului, aproape de templul capitolin, funcționau, în regim diurn și nocturn, numeroase bucătării volante care preparau supe, sosuri, tocană caldă sau păsări, pește și legume pregătite la cuptor⁹.

În epoca imperială, unele ospătării din Roma au devenit veritabile „restaurante”, în accepțiunea contemporană a cuvântului, prin fastul culinar pe care îl exhibau. Numeroase ordonanțe imperiale au vizat anihilarea respectivului lux. Împăratul Tiberiu îi împuternicește pe edili să restrângă servirea mâncărilor gătite și a patiseriilor în ospătării. Furibundul Nero transformă toate cârciumile Romei în localuri vegetariene, printr-o măsură restrictivă, iar Vespasian admite în birturi doar servirea unor fierturi gătite din mazăre și bob¹⁰.

Ammianus Marcellinus afirmă, în paginile *Istoriei romane*, că, pe parcursul secolului al IV-lea d. Hr., în capitala imperială romană, numeroși clienți fără adăpost își petreceau nopțile în asemenea localuri deschise nonstop, întrucât într-o altă eventualitate nu-și puteau găsi un refugiu nocturn decât sub arcadele protectoare ale amfiteatrelor, care, de altfel, erau extrem de aglomerate: „Din rândul săracilor și dezmoșteniților de soartă, unii își petrec nopțile prin cârciumi, alții se ascund pe sub umbrarele pe care Catulus în timpul edilității sale, imitând trândăvia campanienilor, le-a făcut deasupra teatrelor”¹¹.

În piețele alimentare ale Chinei din vremea dinastiei Han (206 î.Hr.- 220 d. Hr.) se putea consuma *Keng* gata-preparat, care pretindea o durată îndelungată de fierbere și, prin urmare, presupunea concomitent un consum ridicat de combustibil. Produsul gastronomic consta dintr-o tocană picantă sau dintr-un

⁶ Macrobius, *Saturnalia*, București, 1961, p. 360

⁷ Iuvenal, *Satire*, București, 1986, p. 136

⁸ N. Lascu, *Călători și exploratori (...)*, p. 220-222; Idem, *Cum trăiau romanii*, p. 366-367

⁹ R. Étienne, *Viața cotidiană la Pompei*, București, 1970, p. 191

¹⁰ Suetoniu, *Doisprezece cezari*, București, 1958, p. 134-135, 242

¹¹ A. Marcellinus, *Istorie romană*, București, 1982, p. 60; N. Lascu, *Călători și exploratori în Antichitate*, București, 1986, p. 230

aperitiv gen ghiveci, ambele feluri având în componență carne animală sau pește cu garnituri de orez sau mei. În ospătăriile din piețele alimentare ale Chinei, în perioada de sfârșit a Antichității, se serveau și alte fierturi gustoase din cereale, precum și apă fierbinte, o băutură la modă înainte de popularizarea consumului de ceai. Abia începând cu secolele IV-VI d. Hr. ceaiul devine o băutură mai frecvent întâlnită în localurile din mediul urban al Extremului Orient. Cu câteva secole mai devreme era utilizat doar în scopuri terapeutice. În secolele VIII-IX consumul licorii preparate din frunze de ceai face progrese în Japonia și lumea arabă. Pe la 879, un călător arab menționează veniturile importante pe care le aducea orașului Canton perceperea vămii pe ceai, iar Marco Polo evocă demiterea unui ministru de finanțe chinez, din imperiul mongol al lui Kubilai Han, în 1285, pentru sporirea abuzivă a impozitelor pe ceai¹².

Pe măsură ce bucătăria chinezilor avuți a evoluat spre rafinament și varietate s-a diversificat și oferta birturilor. Unele au început să prepare supe, altele tăiței cu carne sau legume, aluaturi umplute, precum și o gamă largă de prăjituri cu gust dulce sau sărat. Nu lipseau nici ospătăriile specializate în comercializarea pastramei, a crabilor prăjiți sau a peștelui în saramură. O parte din aceste localuri beneficiau de mese și scaune, în timp ce altele își serveau clienții în picioare. În Extremul Orient, tradiția deservirii rapide a clienților cu produse culinare calde ia amploare pe parcursul Evului Mediu. În China secolului al XII-lea apar bucătării ciclopice, de anvergură industrială, care produc mari cantități de mâncăruri pentru bufete și bistrouri, unde hrana e doar reîncălzită. O anecdotă a epocii afirmă că un împărat al Imperiului Celest din veacul al XIII-lea, preocupat de regimul alimentar al supușilor săi, frecventa aproape zilnic piața capitalei pentru a gusta produsele acestor *fast-food-uri*¹³.

Probabil după modelul chinez, gătitul rapid a câștigat treptat teren și în Japonia medievală. Întrucât populația niponă era prin excelență ihtiofagă bistrourile locale au ținut cont de această preferință, servind în mod predilect *Sushi*, adică o bucată de pește crud sau carne de crustaceu presată pe un boț de orez fiert, ușor acrit cu oțet și aseasonat cu sos de soia și ghimber.

În Europa medievală localuri de acest gen reapar abia după așa-numita “revoluție urbană” din secolele XII-XIII, când, după secolele de ruralizare, instaurate odată cu dezagregarea Imperiului Roman de Apus, orașele au cunoscut un autentic reviriment. Acum 900 de ani, în Germania, la Regensburg, pe când se construia podul de piatră – o veritabilă minune a arhitecturii medievale – cineva a deschis un bufet cu cârnăciori pentru lucrători, care, se pare, funcționează și

¹² G. von Paczensky, A. Dünnebier, *op. cit.*, p. 142; O. Kakuzo, *Cartea Ceaiului*, în A. Malraux, O. Kakuzo, S. De Mandariaga, *Itinerarii spirituale*, București, 1983, p. 88-93; H. G. Adrian, *Tee über den Ozean*, Bremen, 1978, p. 15-16; A. Franklin, *La vie privée d'autrefois*, Paris, 1893, p. 109-112

¹³ G. von Paczensky, A. Dünnebier, *op. cit.*, p. 142

astăzi, într-o versiune modernizată. Celebrii cârnăciori *frankfurter* au fost lansați la Frankfurt într-o bucătărie cu servire rapidă în jurul anului 1280¹⁴.

În lucrarea sa, *Les Crieries de Paris/Le dit des cris de Paris* (Negustorii ambulanți care-și clamează mărfurile pe străzile Parisului), Guillaume de la Villeneuve afirmă că, în secolul al XIII-lea, pe străzile capitalei franceze se puteau achiziționa, de la diferiți bucătari și patiseri ambulanți, platouri garnisite cu pireu de mazăre, de bob, carne de găscă, fiartă sau friptă, inundată cu sos de usturoi, colțunași umpluși cu carne de porc și vită, carne de pește, castane sau alte fructe, dar și clătite, pateuri, tarte, prăjituri, plăcinte, prăjiturile în formă de fagure (*gaufrettes*) sau rulouri (*oublies*) ornate cu simboluri sacre. Vânzătorii de rulouri (*oubloiers*), care, în mai 1270, obțin de la magistratul Parisului, Regnaut Barbou, primul statut de breaslă, se deplasau prin oraș cu cuptoare mobile și, în timpul sărbătorilor religioase se instalau în piețele din jurul bisericilor. În afară de rulouri, ei mai comercializau pateuri cu drojdie, opărate și uscate la cuptor (*nieules*), prăjituri în formă de fagure și bastonașe din aluat rumenite. Despre prepararea ultimei categorii de prăjituri, într-un tratat de economie domestică, de la 1393, intitulat *Mesnagier de Paris* (*Gospodarul Parisului*) s-au păstrat peste 400 de rețete. În conformitate cu statutul vânzătorilor de rulouri, pentru un bănuț consumatorul putea obține două prăjituri sau opt bastonașe. Se pare că unii comercianți, urmărind să amplifice interesul pentru produsele lor, propuneau prezumtivilor cumpărători o partidă de zaruri. Clienții câștigători la barbut erau recompensați cu un produs gratuit de patiserie. Cei învinși erau obligați să plătească prețul prăjiturilor. Se zice că vânzătorii de rulouri nu câștigau întotdeauna¹⁵.

La Londra, în anii 1212-1221, funcționau pe malurile Tamisei o serie de stabilimente culinare, numite *cookshops*, care serveau mai multe feluri de mâncare caldă și erau asiduu frecventate de păturile defavorizate ale orașenimii. La Palermo, cam în aceeași perioadă, localurile unei întregi străzi propuneau mușteriiilor, la un preț atrăgător, *malcuchinatu*, un platou cu măruntaie de vită și intestine fripte. În Parisul veacului al XIII-lea, pe o uliță situată astăzi în cartierul Saint-Martin, se coceau găște, se prăjea carne de vită, porc, miel, bou și se preparau cârnați. Statutele breslei, care datau din 1268, le permiteau acestor bucătari ambulanți să-și valorifice produsele în zonele de maximă aglomerație umană a orașului, precum porțile Saint-Merri, Saint-Denis, Baudoyer și în vecinătatea Podului Mic (Petit-Pont)¹⁶.

Nu lipsesc din epocă nici reglementările de igienă alimentară. Magistratul Parisului, Guillaume Thiboust, dispune, printr-o ordonanță de la începutul secolului al XIV-lea, ca așa-numita poliție a cărnii (un fel de protecția

¹⁴ *Ibidem*, p. 142

¹⁵ P. Rambourg, *Les fast-foods du Moyen Age*, în "L'Histoire", nr. 237, noiembrie, 1999, p. 17-18; A. Franklin, *La vie privée au temps des premiers capétiens*, tom II, Paris, 1911, p. 252-253

¹⁶ P. Rambourg, *op. cit.*, p. 18

consumatorului) să distrugă prin ardere carnea și ciorbele reîncălzite de două ori, carnea crudă, friptă sau sărată, care devenise fetidă, fiind păstrată de joi până duminică, pește prăjit, vechi de două zile, cârnații preparați din carne degradată sau dintr-un amestec, compus din carne de vită, oaie și porc. În plus cârnațarii trebuiau să utilizeze vase curate și să-și acopere produsele cu pânză albă. Statutul patiserului din anul 1440 prevedea ca pateurile să fie umplute cu carne de calitate și să nu fie reîncălzite, iar tarteles să fie preparate din lapte nefermentat și garnisite cu brânză proaspătă. Întregul sistem de control se datora faptului că bucătarii ambulanți, pentru a menține prețurile scăzute la produsele lor, achiziționau resturile de la mesele princiare sau de la banchetele diverselor asociații, precum confreria Sf. Iacob a Pelerinilor din Paris, printr-o rețea de revânzare și le utilizau ca materie primă, fără a fi preocupați de pericolul toxinfecțiilor pe care le puteau provoca¹⁷.

Pe la începuturile epocii moderne, cu ocazia confirmării statutului pe care îl primesc din partea regelui Ludovic al XII-lea, în iulie 1513, cârnațarii parisieni precizează rolul esențial deținut de breasla lor în procesul de alimentare cotidiană, cu hrană caldă, a păturilor orășenești defavorizate, compuse din imigranți, studenți, lucrători, negustori mărunți și meseriași săraci. La mijlocul aceluiași secol (1557), ambasadorul Jérôme Lippomano constata că rotisorii și patiserii parisieni, rafinându-și constant tehnicile de preparare și efectuând un control permanent asupra calității produselor, ajunseseră să practice o artă atât de avansată în domeniul servirii rapide a clienților, încât erau în stare să amenajeze într-o jumătate de oră un prânz pentru 10, 20 sau chiar 100 de persoane¹⁸.

În Constantinopolul bizantin al secolului al XV-lea, în împrejurimile catedralei Sfânta Sofia, se conturase un târg de produse comestibile. Se vindeau aici pâine, vin, pește, moluște, care puteau fi consumate pe loc, la mari mese de piatră, unde nobilii mâncau deseori amestecați cu poporul¹⁹. În Spania Secolului de Aur, la Madrid, funcționau, la tarife fixate de către autoritatea municipală, pentru oamenii grăbiți – și pentru pungile goale - așa-numitele *bodegones de puntapié*, un fel de tejghele sau tarabe, instalate în diferite piețe și la răspântii, unde se puteau mânca în picioare “mâncăruri gătite”, de calitate îndoielnică, în special pateuri cu carne (*empanadillas*), în compoziția cărora intrau, dacă am sta să-i dăm crezare poetului baroc Quevedo, cadavrele codamnaților la moarte, expuși mai întâi la porțile orașului. Nu trebuie să-l credem pe cuvânt, ci să vedem cel mult în această glumă o mărturie despre compoziția dubioasă și detestabila reputație a *empanadillas*-urilor²⁰. În Olanda secolului al XVII-lea, în orașe, spițerii aveau dreptul de a vinde tot felul de tarte: cu fructe, cu brânză, cu

¹⁷ *Ibidem*, p. 18

¹⁸ *Ibidem*, p. 18

¹⁹ L. Bréhier, *Civilizația bizantină*, București, 1994, p. 75

²⁰ M. Defourneaux, *Viața de fiecare zi în Spania secolului de aur*, București, 1981, p. 87

pește, cu vin și cu marțipan. “Cofetarii” care, cel puțin în anumite centre urbane flamande formau o gildă diferită de cea a brutarilor și a fabricanților de biscuiți, vindeau “pateuri” cu brânză sau carne de pasăre, dar, de fapt, sub acest termen generic erau incluse atât pateurile propriu-zise cât și aproape toate celelalte produse de patiserie cunoscute în zilele noastre²¹.

Nici lumea islamică nu rămâne privată în Evul Mediu de aceste *fast food*-uri avant la lettre. În însemnările sale de călătorie, negustorul toscan, Lionardo Frescobaldi, din secolul al XIV-lea, descrie cutumele alimentare ale locuitorilor din Cairo: “*Multe bogății se găsesc în acest oraș imperial, Cairo, în primul rând zahăr și toate sortimentele de mirodenii. Totuși există mai mult de 100 000 de vagabonzi, care își petrec nopțile sub cerul liber. Cairo are mai mulți locuitori decât întreaga Toscană, și în anumite ulițe locuitorii trăiesc chiar mai înghesuiți decât în Florența. Sunt mulți bucătari care gătesc afară în stradă bucăți consistente de carne, zi și noapte, în cazane mari de aramă. Și nici un orășan, oricât de bogat ar fi, nu gătește acasă. Așa procedează toți musulmanii; ei își comandă mâncarea din aceste bazare, cum le numesc ei. Deseori se așează și mănâncă pur și simplu în stadă; aștern o bucată de piele, pe care se așează cu picioarele încrucișate și-și așează bucatele într-o tigăiță. Dacă și-au uns gura, o curăță, lingând-o cu limba, ca și câinii*”²².

O relatare trasă aproape la indigo ne furnizează peste aproximativ trei secole germanul Johann Wild din Nürnberg, care petrecuse câțiva ani de robie la Cairo. La gurile Nilului situația nu pare să se fi modificat simțitor: “*La Cairo sunt câteva mii de bucătari și de birturi. Se pot găsi aici supe și fripturi, ca și tot felul de alte mâncăruri. Căci oamenii sărmani nu prea gătesc la ei acasă, ci vin să caute totul la birturi, deoarece lemnul aici (la Cairo) este scump și e greu de procurat. Birtășii arabi mânuiesc mâncarea, în timpul gătitului, fără grijă (de curățenie) și fără o atenție prea mare, încât eu aș avea prea puțină poftă să mănânc la ei. Însă poporul de jos nu se sinchisește de asta. El o mănâncă (oricum), numai să aibă puțin gust. Ei pun să se prăjească pește în ulei de in, și unii arabi beau (uleiul) ca pe apă. Ei se hrănesc de asemenea cu fructe bune, gustoase (și le mănâncă cu brânză și pâine). Așadar (egiptenii) nu au multe greutăți cu gătitul mesei*”²³.

Într-un registru (*defter*) din 29 decembrie 1525, conținând prețurile oficiale de stat pe piața orașului, sunt evocate produsele alimentare pe care le comercializau birtășii din Istanbul în piețe și bazare: *şiş kebab* („friptură pe sârmă” din carne de oaie fără oase), *yahni* (iahnie de oaie, capră, vită) *börek* (plăcintă de foi cu carne) *çorbali börek* (plăcintă de ciorbă), pastramă de vită,

²¹ P. Zumthor, , *Viața de toate zilele în Olanda din vremea lui Rembrant*, București, 1982, p. 101-102

²² C. S. Gutkind, *Das Buch der Tafelfreuden aus allen Zeiten und Breiten gesammelt*, Leipzig, 1929, p. 122-123

²³ *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, p. 55

oaie, capră, fripturi de carne de oaie și de ied cu oase, *ekmek* (pâine), *fodla* (lipii), *kirde* (turte rotunde), *çörek* (lipii din aluat nedospit cu grăsime), *halebi* (turtă de Alep) *boğça* (turtă dulce), *yahudiler halkasi* (inelul evreilor) *yağsız simit* (covrig fără grăsime). Ospătarii din Adrianopol – în conformitate cu legea aflată în vigoare de la Mehmed al II-lea Cuceritorul - erau obligați să fiarbă căpățâni și picioare de miel, oaie sau bou cu apă curată, în blide salubre, fără a utiliza la gătit *iç yağı* (grăsime de rinichi). Accesul *ghiaurilor* (necredincioșilor) la tejghea era cu desăvârșire interzis. Clienții erau serviți cu o bucată de carne care valora 1 aspru (*akçe*)²⁴ și o pâine în valoare de 2 pül²⁵.

În Lumea Nouă, Bernal Diaz del Castillo, unul dintre acoliții lui Hernan Cortez, celebrul cuceritor spaniol al Mexicului, afirmă, în memoriile sale, scrise la o vârstă venerabilă, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și intitulate *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, că, în imensa piață din Tenochtitlan, capitala imperiului aztec, botezată de indigeni Tlatelolco, conquistadorii iberici remarcaseră bucătării ambulante, care găteau și serveau diverse fierturi de mălai, lapte și miere sau zahăr, denumite până în zilele noastre *mazzamora* și tocături, cu scopul de a astâmpăra apetitul precupeților veniți la târg. Băuturile oferite de aceste oficii culinare precolumbiene erau ciocolata sau *octli*, un lichid fermentat, preparat din agave²⁶.

În universul gastronomic urban al Parisului din vremea lui Ludovic al XIV-lea funcționau o serie de ospătării (*Mantoue, Luyne, Picardie, Heaume, Le Gros Chapelet*) și hanuri (*Coroana de aur*) extrem de ieftine, unde consumatori fără pretenții puteau servi la rezezeală preparate mai puțin sofisticate, dar accesibile ca preț. Simandicosul autor al *Artei poetice*, Nicolas Boileau, desconsidera aceste stabilimente culinare în care se putea servi prânzul chiar și la suma ridicolă de 10 *sol*i (bani), insinuând că tarifele reduse erau armonizate cu reputația discutabilă a mâncărilor oferite. Pe de altă parte, în birturile de cartier, nevoiașii parizieni consumau fără fandoseli supă, carne, pâine și bere din belșug pentru doar 5 *sol*i (bani)²⁷.

Din această gamă vastă de diverse localuri, răspândite pe patru continente și concepute pentru a deservi consumatorii cât mai prompt, pe parcursul secolului al XVIII-lea, se vor dezvolta viitoarele restaurante sedentare ale lumii moderne. Înainte de 1760 elitele sociale europene nu mâncau în locuri publice. În 1766, Mathurin Roze de Chantoiseau deschide la Paris un restaurant, care servea clienților diverse feluri de mâncare, la orice oră, dar evita promiscuitatea din birturi, taverne și ospătării. Intelectualii, artiștii, comercianții, dar și anumite

²⁴ Aspru (*akçe*), monedă de argint otomană.

²⁵ Pül, monedă de aramă otomană, numită și *mangir*; *Orașul medieval. Culegere de texte*, p. 133 și 192

²⁶ B. Diaz del Castillo, *Adevărata istorie a cuceririi Noii Spanii*, vol. II, București, 1986, p. 85; R. d'Harcourt, *L'Amérique avant Colomb*, Paris, 1925, p. 144-145

²⁷ G. Mongrédien, *Viața de toate zilele în vremea lui Ludovic al XIV-lea*, București, 1972, p. 102-103

pături ale aristocrației, încep să frecventeze marile restaurante pariziene pe parcursul ultimelor două decenii ale Vechiului Regim. În 1782, Beauvilliers, bucătarul principilor de Condé, inaugurează restaurantul *Grande Taverne de Londres*, iar peste câțiva ani (1789), capitala franceză număra peste 50 de asemenea localuri (*Palais Royale*, *Huré*, etc.), care devin puncte de atracție pentru protipendadă. Fenomenul se propagă la scara întregului continent²⁸.

În ciuda faptului că restaurantele încep să prolifereze în mediile urbane dens populate, pe durata Secolului Luminilor, păturile orășenești defavorizate continuă să frecventeze localuri ieftine de tip fast-food. De altfel, acum două secole, lordul Sandwich lansează celebra variantă de gustare care îi poartă numele. Inovația cucerește piața culinară a epocii, în aceeași manieră triumfală în care *hamburger*-ul se impune în a doua jumătate a secolului XX. S-a putea înșă ca amintitele invenții gastronomice să fi fost inspirate și chiar devansate de anumite practici ale bucătăriilor ambulante din lumea islamică, care, încă din vremurile medievale, ofereau consumatorilor lipii răsucite, în interiorul cărora era vârâtă câte o chiftea²⁹.

Profitând de capturile masive de pește ale prodigioaselor flote de pescuit britanice, John Walton constituie, la finele secolului al XIX-lea, o vastă rețea de localuri, denumită *Fish and Chips*. În aceste bucătării fruste și standardizate, destinate clienților cu venituri modeste, se serveau cu obstinație felii generoase de pește prăjit sau pane cu *pommes frites*. Inițiativa gastronomică are un succes fulminant. În Anglia anului 1888 funcționau între 10 000 și 12 000 de dughene *Fish and Chips*. Până în preajma Primului Război Mondial numărul lor ajunge la 25 000. John Walton, inițiatorul respectivului lanț de bufete în care se hrăneau familiile proletare britanice, și-a argumentat invenția și în calitate de autor-gastronom, publicând lucrarea *Fish and Chips și clasa muncitoare engleză*, consacrată elogierii calităților nutritive (vitamine și proteine) ale peștelui și cartofilor serviți în „paradisul său culinar” ihtiologic³⁰.

Începând cu secolul al XIX-lea, în peisajul urban valah sau transilvan apar o serie de ospătării, birturi sau bodegi (uneori e vorba pur și simplu de dughene sau barăci), care, doar cu îngăduință, ar putea fi considerate *fast-food*-uri în versiune balcano-levantină. Încă de la sfârșitul perioadei fanariote, în fiecare toamnă, pe dealurile Bucureștiului se iveau așa-numitele *vinării*. În aceste cârciumioare, construite din lemn și stuf, mai rar din chirpici și dotate cu un mobilier rustic, se servea pastramă de capră și ied dulce, pescărie proaspătă, pui cu mujdei de usturoi, fripturi la grătar și cârnați oltenești, preparați în mațe de iepure, ghiuden, telemea și cașcavaluri, toate stropite cu tulpurel sau vinuri vechi, păstrate

²⁸ D. Saillard, *Naissance du restaurant*, în „*Historia*”, nr. 1, 2007, p. 32; W. Sombart, *Liebe, Luxus und Kapitalismus*, München, 1967, p. 142

²⁹ G. von Paczensky, A. Dünnebie, *op. cit.*, p. 143

³⁰ *Ibidem*, p. 144

în butoiașe mici, ceruite cu grijă. Mușterii acestor locante sezoniere proveneau din rândurile boiernașilor și ale soldătimii boierești sau domnești³¹.

Cu ocazia celebrului Târg bucureștean al Moșilor - imortalizat în acuarelele și crochiurile pictorului maltez Amedeo Preziosi - , care funcționează, probabil, din secolele XVII-XVIII, la adăpostul umbrarelor și al ospătărilor improvizate, cârnăciorii și micii sfârâiau pe grătare, vestitele „gogoși înfuriate” se prăjeau în cazanele cu ulei, iar vânzătorii ambulanți ofereau limonadă, „șămpănică”, bragă și „rahat cu apă rece”³². În incinta acestui bâlci imens, răspândit pe o suprafață de aproximativ o sută de mii de metri pătrați, puteau fi frecventate atât chioșcurile în care se comercializau „gurițe”, turtă dulce, brânzoaice și împletituri de simigerie cât și birturile unde se găsea bere de la „Bragadiru” sau „Luther” și se serveau crenvurști gustoși de la „Pațac” (Carol Patzak) sau „Potsudec”³³.

În anii 1868-1885 Bucureștiul dispunea doar de două piețe, în care se îmbulzea gloata negustorimii mărunte, formată în mare parte din „comersanți ambulanți”. Atât simitgiii, care își împrumutaseră numele de la *simit* (semințe de susan), cât și covrigarii se îndeletniceau cu vânzarea covrigilor mari și mici, cu susan sau fără, a acelei plămade grase de covrigi uscați, numită „*bogaciu*”, dar și a plăcintelor cu carne sau brânză. Prăvălia lor era un coș uriaș, atârnat cu o curea lată peste umăr. Pe fundul coșului puneau un lighenaș cu jăratec de mangal, peste care fixau o *sinie* (tavă mare de alamă) cu plăcinte. Datorită respectivei inovații produsele de patiserie rămâneau mereu calde. Pe marginea coșului de nuiele erau înfipte bețe, pe care erau expuse diverse sortimente de covrigi. Plăcinta de mici dimensiuni – o bucată doar cât podul palmei – era comercializată cu cinci parale, iar „bogaciul” – o bucată cât palma întreagă - la același preț. Covrigii cei mari, cu susan sau fără, costau zece bani, iar ceilalți cinci parale. În aceleași piețe, bragagiii turco-bulgari (rumelioți) și limonagiii (români uneori) ofereau în arșița verii clasicele lor băuturi analcoolice (limonada și braga), păstrate în donițe răcite cu bulgări de ghiață³⁴.

Iarna, în loc de bragă și limonadă, turcii vindeau ceai și *salep* (un ceai vâscos), băuturi care se consumau fierbinți și se păstrau în samovare aburinde. Alți comercianți ambulanți, profitând de sezonul rece, coceau castane pe sobițe de tablă sau fierbeau crenvurști, pe care îi numeau *varnaviici*, derivat lingvistic din germanul *warme Wurst* (cârnat cald)³⁵.

Înainte, dar și după Războiul de Independență din anii 1877-1878, în peisajul stradal bucureștean se instalează o suită de birturi. Profilul și atmosfera acestor localuri ieftine, cu deservire rapidă, destinate clienților cu venituri

³¹ M. Tătăramă, *La margine de București*, 1983, p. 109

³² C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, 1966, p. 380; M. Nicolau-Golfin, *Preziosi*, București, 1976, p. 17-18

³³ G. Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1981, p. 159

³⁴ G. Costescu, *Bucureștii vechiului regat*, București, 1944, p. 174-179

³⁵ *Ibidem*, p. 181

modeste, e evocat cu un oarecare farmec statistic de publicistul Constantin Bacalbașa: „Peste patru ani, când am intrat în Universitate, am cunoscut și micile birturi pentru studenți și cu abonament (...) La birt prânzeam fără vin și fără desert, iar abonamentul varia între 30 și 40 de lei lunar, după calitatea birtului. La ulicioara, la Sf. Nicolae, între str. Lipscani și strada Doamnei, era un birt încă și mai ieftin, se mânca cu 20 de lei pe lună”³⁶.

Prin 1879, același personaj, ajuns copist la Ministerul de Instrucție Publică, cu un venit lunar modest de 88 de lei, descoperă și frecventează cu loialitate, în spectrul culinar al capitalei, o serie de alte birturi cu tarife rezonabile: „Era birtul lui Enache de lângă Ministerul de Interne, în strada Academiei. Am mai vorbit. Într-o mică odăiță, cât se poate de primitivă, și cu patru mese numai, se mânca o excelentă bucătărie românească și ieftină. Prețurile varia de la 20 de bani porția până la maximum 80; cu 80 de bani aveai mâncările excepționale, precum fripturi de curcan, de iepure etc. Eu dejunam cu 90 de bani și anume: pâine 10 bani, 2 ouă fierte 20 bani, o fleică 40 bani, 1 măr 10 bani, bacșișul 10 bani. Fără vin. Cu vin costa 1 leu și 10 bani”³⁷.

La finele secolului al XIX-lea și în primii ani ai veacului următor, în „Brașovul de altădată”, viitorul lingvist și memorialist, Sextil Pușcariu, vizita cu fervoare birturile celebre ale orașului de la poalele Tâmppei. La vârsta senectuții, în climatul auster de după 1945, copleșit de o autentică nostalgie gurmandă, le va zugrăvi repertoriul gastronomic savuros: „Anumite bucate erau mai bune la birt decât acasă. Înainte de toate, fripturile la grătar. La „Gambrinus” erau vestite cotletele de porc sau de vacă, servite pe farfurii de lemn. Specialitatea Brașovului erau „flechii”. Cei mai buni erau la „Gura dulce”, un birt mic și ascuns în fundul unei curți din piață, care avea o ieșire în „scaunele” măcelarilor(...) Cu cât „flechii” erau mai grași și mai mustoși, cu atât erau mai buni. Pe când se frigeau pe cărbuni, pica de pe ei grăsimea pe jar, răspândind o aromă care-ți excita apetitul. Carnea friptă era adusă pe un fund mare de lemn – „cârpătorul” – pe care chelnărița o tăia cu un cuțit lung, cu o dibăcie extraordinară și cu iuteală mare – ca să nu se răcească – în formă de tăiței (...) Toamna, când venea mustul, erau căutate anume birturi, cu această băutură, în care găseai și crenvurști buni. Aceștia, cu hrean sau cu sos de gulaș, se mâncau de obicei la „Gabel”, în curtea casei care făcea colț în Ulița Căldărarilor cu Târgul Boilor, la un pahar de bere, pe la unsprezece. O astfel de porție mică de o jumătate de pereche de crenvurști sau de tocană se numea „zonă” și costa șapte creițari”³⁸.

Astăzi, în așa-zisa era a globalizării, localurile cu deservire rapidă de tip *fast-food*, după o istorie, după cum am putut constata, de anvergură milenară, cunosc o expansiune mondială și au devenit un veritabil fenomen social, dacă

³⁶ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I (1871-1877), București, 1987, p. 68

³⁷ *Ibidem*, p. 69

³⁸ S. Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj-Napoca, 1977, p. 193-194

luăm în considerare statisticile, care susțin că peste o treime din populația țărilor dezvoltate s-a convertit la această modalitate de a se alimenta.

THE UNIVERSE OF THE FAST FOOD – A MILLENIAL HISTORY

(Abstract)

Mc Donald's, the oldest and the most prosperous company on the contemporary market of the restaurants of fast food type, celebrated in 2005 a half of century from its setting up. The first Mc Donald's restaurant in Romania was inaugurated in the summer of 1995. We have to mention that the itinerant kitchens, pubs, eating houses and the refreshment bars with snacks of fast food type, are even of ancient old standing.

The most frequent of them were to be found in the classic Greece, China and the Roman Empire. These establishments were multiplied during the next historical ages, both in Europe and Asia, and on the American continent. Today, the public houses of fast food type are a real social phenomenon, if we take into account the recent statistics that argue that more than a third of the population living in the developed countries has converted to this way of feeding.

FEMININE STRATEGIES IN MAGHREBIAN KINSHIP. MOROCCAN WOMEN NEGOTIATING ARRANGED MARRIAGES

Yolanda AIXELÁ

Patrilineal kinship and gender construction

Most research on patrilineal kinship in the Maghreb has not paid much attention to the influence of women in society. The female presence has been pushed into the background or minimized in studies that analyzed certain spheres of society in which women participate only indirectly or with little visible power. Women were considered by many to be subjects that could legitimise or question the system, not by means of their own decisions, but rather of those that others took for them.

Segmentarism¹, which went into unilineal filiation in greater depth, considered that women neither determined the reality nor were able to transform it since they were excluded from the patrilineal kinship structure (Evans-Pritchard 1949; Goody 1961, 1990; Gellner 1968, 1969, 1973, 1986; Hart 1965, 1973, 1976, 1984; Favret 1966; Jamous 1981, 1992, 1993; Maher 1974, 1978). Women's contribution to the creation of new ties through marriage was not analyzed either.

The perspective of those that studied tribes as an ideology² varied somewhat, since it was easier for these to approach individuals (Eickelman 1976, 2002; Peters 1965, 1967, 1987; Vinadgrov 1973, 1978; Seddon 1973, 1976, 1979; Waterbury 1973, 1975; Holy 1979, 1991; Dresch 1984, 1986; Munson 1989, 1993). Nevertheless, their main objective was to understand the relationship between the tribes and the State, which once again meant they distanced themselves from the study of women.

¹ The strictest segmentarists believed that what maintained the order in societies without a State was the segmentarian lineage in an ordered anarchy with no hierarchy: all the segments were equal. Segmentarian society, under the rule of unilineal descent, ensured that property was inherited through the agnatic line. In addition, it was taken for granted that the internal order was maintained without the support of specialised political institutions.

² In their opinion, the only way to introduce the model of segmentarian lineage in their studies was by incorporating it in the way it was understood culturally and socially by the Maghrebis themselves taking it as a "*conscious model*". Therefore, in this line of research, these investigators observed the discourse on which kinship was erected: it was essential to contrast how the natives considered themselves, what they said and what they did.

The same occurred with the interpretivists³ (Rosen 1973, 1979, 1984, 1987; C. Geertz 1979, 1994; H. Geertz 1979; Combs-Shilling, 1989) and at a theoretical level, this did not change until P. Bourdieu (1972), with his research carried out in the Algerian Kabilia, introduced a new variable in the analysis of kinship – cognatism, which was adopted by anthropologists such as Conte (1987, 1991), Bonte (1991, 1994) and Copet-Rougier (1994) in the Saharan strip. Prior to the Bourdian contribution to the study of kinship in North Africa, most of the literature had been influenced by the presumed relationship between patrilineality and patriarchy. Since men controlled and dominated women from the kinship sphere, studying the public sphere meant analyzing it from the male perspective. These assumptions, as we shall see, were also questioned by another anthropologist, Abu-Lughod (1987), in her studies on the powers and strategies of Berber women from the Siwa Oasis in Egypt.

This notable feminine invisibility, evident in the above studies, was also caused by the fact that women were considered to occupy marginal (domestic) areas in society. This idea was borne out by other kinship characteristics of North African societies apart from patrilineality, such as patrilocal residence, preferential endogamy, the extended family and polygynous marriage⁴.

Apart from the influence each of these characteristics has on women in the Berber and Arab kinship in North Africa⁵ (Aixelà, 2000:127-147),

³ Their analyses of tribal societies sought other elements that explained the way in which social networks were built up, in addition to those provided by kinship, and delve deeper into the aspect of the tribe as ideology. Their perspective gave a greater protagonism to the individual and their identity.

⁴ Tunis is an exception in the Arab-Muslim world since after Independence the *Madjala* was passed which established monogamy as the legitimate form of marriage.

⁵ This article establishes some comparisons in sub-Saharan Africa in the footnotes, since cultural comparisons enrich the debate. Copet-Rougier (1985:153) who carried out studies among both North African and sub-Saharan societies pointed out that three levels of analysis could be established as regards the effects of patrilineality on the invisibility of women, and these levels are more distinct when this kinship coincides with a patrilocal residence: „1. *la norme, définissant les rôles et les status sociaux, laisse une position inférieure à la femme qui n'intervient pas du point de vue juridique dans une société essentiellement masculine*; 2. *la pratique sociale confère une certaine autonomie féminine dans un domaine pourtant décisif pour les hommes: la circulation des femmes*; 3. *les représentations symboliques révèlent l'existence d'un univers exclusivement féminin sur lequel les hommes n'ont aucune prise*”. The first level might be widely accepted by the majority of investigators but the second and third are debatable. The second because it still starts from Lévi-Strauss's idea of the exchange of women, and the third because it recognises an autonomy of women that a large number of the studies overlooked and which Copet-Rougier (1985:179) probably perceived because it was a system that she admits was “*forte patrilinéarité et bilatéralisme coexistent*”. Journet (1985:18) showed how the patrilineal, patrilocal Diola tribe of Casamance in sub-Saharan Africa functioned: “*en l'absence d'autorité politique centralisée, des institutions villageoises (classes d'âge et de sexe, initiations...), associées à un système religieux extrêmement complexe et diversifié, assuraient la cohésion et le contrôle social, par l'intermédiaire des cultes rendus aux ukin, génies tutélaires, spécialisés, hiérarchisés et sexualisés*”.

patrilineality was considered the factor that favoured male “domination”⁶. Since continuity was ensured through the paternal line, the male figure was exalted as having social prestige and being the representative of the group⁷.

Hence, the significance of the male line had a great impact on married couples since many preferred to have sons rather than daughters (Maher, 1974) because of the advantages for the individual, the family and the community as a whole (Laoust-Chantreaux, 1990):

- sons make it possible to perpetuate the group and the family name,
- they revive the family memory,
- they enable property to be gathered within the family,
- they take the father's place if he becomes ill or dies ,
- they collaborate in the financial support of the group,
- they maintain, increase or re-establish the family honour⁸.

This, in many cases means that women are pushed into the background in the public sphere, especially as regards decision-making, their visibility in the maintenance of the group, their participation in tasks related to agriculture or farming, and their complete lack of influence in enhancing the family honour (although they are related to loss of honour). The wide-spread assumption emerged that women lacked power, authority and autonomy in these patrilineal descent groups.

In addition to these arguments, used to explain feminine invisibility from the patrilineal perspective, there was the presumption that Arab and Berber societies were patriarchal.

⁶ Bourdieu himself, who had underlined the importance of women in kinship systems in North Africa, published a text in 1990 in which he opted for the existence of a universal “masculine domination”. Moreover, for other anthropologists, such as Shapiro (1987), who investigated in other contexts, the patrilineal systems were not only ways of organizing kinship but real political systems that governed the relationships between the sexes. Shapiro states (1987:304) “*Northwest Amazon villages are organized around the principles of patrilineal descent and sexual opposition... The village is divided in two zones for each sex*”. And Shapiro adds (1987:308) “*if patrilineal descent in the Northwest Amazon can be said to constitute a political system, the relationships of power and authority it regulates are not those between descent groups, but those between sexes*”.

⁷ For example, Meillassoux (1986:17) based on his ethnographic experience in sub-Saharan contexts believed that masculine superiority was made explicit, on the one hand, because men were warriors and women “the cause of war” and, on the other, in the patrilineal domestic community “*brothers constitute the social run, not sisters*”.

⁸ Thus, the relationship between father and son was the basis for reproduction and cohesion of the group, as Turner (1969:233) illustrated in sub-Saharan Africa in the case of the Gisu “*on the one hand, patrilineal values are reinforced through the affirmation of the son's adult male status in the symbolic environment of this patrilineal homestead, values which signally include the authority of father over son; while, on the other hand, that very son is endowed with higher jural-economic status, obtains extended rights over land, and sounder economic base for his marriages...*”.

“Patriarchality”, as mentioned above, implies the total dominance of men over women through their control of political, economic, religious and family institutions. This meant that women were socially constructed in masculine terms based on certain parameters that classified them in a domestic, family sphere since that was the context in which feminine identity was constructed, the sphere that determined their “social” activities and interests⁹.

This categorization of women in the family was crucial in explaining the anthropological disinterest in their leeway for action, and was one of the reasons why women's image of subordination and dependence on men, in general, and those of their group, in particular, was reinforced.

The term “patriarchal” has hampered the visibility of women's contributions to kinship. Examples of such contributions are the practical cognatism demonstrated in preferential endogamy, marriages arranged by women, or the social recognition women receive for their participation in the family structure itself (for example, the right to a dowry or the right to an inheritance). On the other hand, the female influence in decision-making was considered non-existent, despite the fact that, as Abu-Lughod (1987) pointed out, women had developed strategies that enabled them to transform their everyday environment.

The impact of feminism on anthropology in the 70s questioned patriarchy as a form of social organization and its connotations regarding the influence it exerted on women. The work of various authors such as Rosaldo and Strathern led to a review of female participation¹⁰. The controversial patriarchy was abandoned under the premise that women generated their own social strategies in both favourable and adverse contexts.

This affirmation was applied to kinship studies irrespective of the type of family structure and geographical context involved. This premise operated on the fact that despite any possible influence of patrilineality or patrilocality (in the case of Arabs or Berbers) women belonging to “dominant groups” might have greater social prestige than many men.

Despite the criticism showered on the concept of “patriarchy”, North African societies, past and present, have continued to be considered patriarchal by some people. In fact, the discourse may be said to have been reaffirmed both in Africa and in Europe, and is partly responsible for the invisibility of women¹¹. It is based on a patrilineality which established that rights are passed down through the male and not the female line, thereby tending to make men

⁹ *Social* in inverted commas because another of the presumptions made about women referred to their lack of group perspective, since their interests were all supposedly developed exclusively within the family framework.

¹⁰ Regarding the impact of feminism and gender analysis on anthropology see Aixelà (2005a).

¹¹ In this respect, see Aixelà and Planet (2004) and Aixelà (2004). A large proportion of these discourses are linked to emancipatory feminism.

more visible than women, and on a patrilocality that collaborates in the presumed female dependence, since newly married couples live in the husband's community thus imposing the "rupture" of the wife's family ties during the time the marriage lasts¹².

The following is a brief review of some of the anthropologist who considered that patrilineality and patriarchy are characteristics of North African societies.

Tillion (1967) describes the situation of Maghrebi Muslim women from a comparative, Mediterranean, evolutionist perspective, in a tone of social denunciation focused on a patriarchal family that causes repression. Decades later, Kandiyoti (1992, 1995), who had done interesting work on feminism, political parties, new nation-states or gender construction in the Egyptian and in general Arab case, pointed out that Arab-Muslim societies are distinguished by a patriarchy that kept women oppressed. Combs-Shilling (1989:60) believed that patrilineality and patriarchy were part of the foundations of Islam because the kinship system "*defines sociobiological affiliation through the male line (patrilineality) at the same time that it invests ultimate authority in males (patriarchy)*". Lacoste-Dujardin (1993:184) also considered that in the post-colonial Maghreb, states were rapidly replacing patrilineality, although the family was becoming the institution that preserved patriarchal values "*the new families may be different and have freed themselves from patrilineal structures, but at heart, the roles and functions linked to differences of sex or age are still those inherited from patrilineality*". Saadawi (1982a, 1982b) denounced the oppression exerted by patriarchy over Arab women. Finally, Naamane-Guessous (1992:17, 39) described the submission of Tunisian women before and after marriage due to their patriarchal/male dependence and the fact that they are confined to the home.

These studies identify patriarchy and patrilineal kinship as the factors that favour the male domination of Maghrebi women. However, this article defends the position that renouncing the concept of "patriarchy" and reviewing feminine practices in these patrilineal descent groups may facilitate the analysis of aspects that normally remain concealed, such as the way in which Arab and Berber women handle their family relationships, or feminine practices related to the establishment and consolidation of marriages¹³.

¹² Others believe this subordination is due to the close relationship between gender and religion, and gender and Islamic law. This aspect has not been discussed in this section since it would detract attention from the objective of this debate. However, studies such as those by Nasir (1994), Al-Hibri (1982) or Mateo Dieste (2003) deal with this question.

¹³ As I argued in my doctoral thesis (Aixelà, 2000), the influence of kinship on gender construction is still developing despite any possible simplification of the family structure that may have occurred since the colonial period: women, with their commitment to the family structure, are the ones that perpetuate and strengthen the group, thus ensuring its continuity.

Feminine social strategies and powers in patrilineal descent groups: marriages arranged by women

The objective of this section is to make visible the influence of women (Arabs and Berbers) in patrilineal kinship¹⁴. To do this, some strategies and spheres of power will be discussed. Some are to be found in ethnographic studies and others are taken from my own personal ethnographic experience.

Outside the narrow margin that women were supposedly meant to occupy in these patrilineal filiation (and also patrilocal residence) groups¹⁵, some ethnographers have found the existence of feminine strategies that counteracted the masculine preponderance. We refer specifically to Bourdieu and Abu-Lughod.

Indeed Bourdieu's contributions concerning Maghrebi societies have been fundamental in matters such as kinship, honour and spatial distribution according to sex¹⁶. I will mention just two of his valuable contributions: cognatism and marriages arranged by women. With regard to cognatism, Bourdieu (1980:31) described the kinship in Kabilia as an official patrilineal kinship embodied in a practical cognatic kinship. In his view, marriage to a first cousin was, rather than a rule, a game of strategies forming part of the social reality. He considered that patrilineal genealogies responded to the need to give the official version of a clearly cognatic situation. This cognatic kinship was shown when a preferential endogamic marriage took place: if a marriage to the daughter of the father's brother was proposed as being preferential (especially among Arab groups) it was because the kinship transmitted by women was being recognised: "*la cousine parallèle patrilinéaire, la plus masculine des femmes...*"¹⁷. Bourdieu's second ethnographic contribution was that women arranged marriages. As he pointed

¹⁴ The 2004 Reform of the Mudawana, similar to that of the Tunisian Madjala in 1956 (except that Morocco maintains polygyny and does not recognise the right to abortion) is another factor that may provide women with more leeway for action in the kinship structure.

¹⁵ In fact patrilineal groups, whether Arab or not, have almost always been patrilocal (and nowadays due to migrations are also neolocal). An unusual example of patrilineal descent and matrilineal residence was found by Murdock among the Ulawa of the Solomon Isles, as recalled by Goodenough (1968:202).

¹⁶ Bourdieu described the polarity of the sexes from the bi-partition of the system of representations and values of two complementary, antagonistic principles. This distinction also meant a spatial division: "*l'opposition entre le dedans et le dehors... s'exprime concrètement dans la distinction tranchée entre l'espace féminin, la maison et son jardin, lieu par excellence du haram, espace clos, secret, protégé, à l'abri des intrusions et des regards, et l'espace masculin, la thajma'th, lieu d'assemblée, la mosquée, le café, les champs ou le marché*" [Bourdieu (1972:36)]. The outside world was a typically masculine sphere: men participate in public life; the home is the women's space

¹⁷ Bourdieu (1972:96).

out, even when this type of marriage arranged by women could be considered a “minority” and apparently always legitimised by the husbands, the simple fact that they existed underscored the new leeways of action open to women. Bourdieu (1972:271) considered that they were *ordinary* marriages, in which in most cases daughters were the protagonists. He said that the only objective of these marriages was the marriage itself.

Abu-Lughod (1987) relates how Bedouin women from the Siwa Oasis manifested their power through their songs and so questioned the presumed sexual hierarchization generated by patrilineality¹⁸. In fact, Abu-Lughod (1990:332) declared that it was necessary to analyze simultaneously from the gender perspective the power and resistances generated by women in order to observe feminine strategies: *“my argument has been that we should learn to read on various local and everyday resistances the existence of a range of specific strategies and structures of power”*. In another study Abu-Lughod (1993) describes the social reality of Bedouin women within the structure that gives them their identity and prioritises their everyday activities, i.e. kinship. Abu-Lughod refers to characteristics such as patrilineality, preferential endogamy or polygamy from the rewritten life stories of women, while admitting that what was to be respected and was the norm may vary in their social practices.

With these contributions from Bourdieu and Abu Lughod, and in order to make more visible the powers and strategies of women, I would like to analyze, based on my ethnographic experience, marriages arranged by women

¹⁸ This second hypothesis is defended in the studies by Smedley or Gottlieb in the context of sub-Saharan Africa. Smedley (1980:355) describes the important role played by women among the Birom in Nigeria in mediating between relatives and determining who would be the leaders: *“it underscores the flexibility and positive value of a clearly defined female role in a male-dominated system. While women could not hold decision-making positions, they had greater impact on the determination of who attained the leadership positions than did most ordinary men”*. Gottlieb (1990) distanced himself from the studies which under the presumed patrilineal preponderance denied the influence and power of women. He considered that the notions of feminine pollution were a metaphor for the sociological discrimination of women. Gottlieb (1990:128) who studied this question among the Beng of Ivory Coast found a correlation between *“the entire system of dual descent for a parallel social form”*. With the exception of the obvious differences between North African societies and some sub-Saharan societies, it is also interesting to mention once again the research done by O. Journet (1985:31) on the Diola in Senegal (patrilineal and patrilocal), since certain similarities may be drawn, such as the fact that the men's authority over their wives is relative (*“si les hommes ne semblent détenir qu'une autorité modérée sur les femmes, quelle est la part et quel est le sens du (des) pouvoir(s) féminin(s)?...”*) or that the women's power resided precisely in their reproductive capacity: *“c'est en tant que mères, et non que productrices, que les femmes entendent concurrencer les hommes”*. Another question for Journet (1985:36) was the negative influence that this gender construction had on women: *“tout semble se passer comme si l'intérêt social de produire des mères responsables et auto-contrôlées primait sur celui de faire des enfants”*.

(Arabs or Berbers) in Morocco, paying special attention to the practical cognatism and feminine appropriation of patrilineality¹⁹.

The premise that Moroccan marriages are arranged by men has fitted well into the stereotype of women dominated by men in a patriarchy. This has been endorsed by Moroccan legislation: the Mudawana passed between 1957 and 1958 envisaged the figure of the female's matrimonial representative (*wali*) that, with some exceptions, was the prospective bride's nearest male relative. The 1993 reform of the Mudawana restricted the powers of the wali over unmarried women, and then at last in 2004, the figure of the male legal representative disappeared. Nowadays, women are free to choose their own future husbands²⁰.

However, apart from the effect the legal reform may have as years go by, it should be noted that arranged marriages still take place in Morocco²¹, and some of them are arranged by women. Hence, of the interviewees whose marriages had been arranged, a minority related how they, their mothers or grandmothers, without the intervention of their husbands, had taken the initiative to marry off one of their nearest relatives. A significant fact is that in general these marriages are arranged by the maternal rather than the paternal family, thus demonstrating a "transgression" as regards the patrilineal matrimonial preference and also an affirmation of women in their respective patrilineal kinship groups. This point is very interesting if we bear in mind that marriage agreements are a way of creating family networks outside the group (with an exogamic marriage), or of reinforcing the relationships of the existing family network (by means of a preferential endogamic marriage), which is one of the systems holding power and prestige in numerous societies. It is interesting to note that women do not usually arrange the marriages of their sons, especially those of their eldest sons (since they are more closely supervised by the father), but rather the marriages of their daughters.

This role played by many women as wives/mothers illustrates one of the feminine strategies employed to gain respect and prestige in their everyday social setting. For example, Jadiya²² explains how her mother's marriage was arranged by her grandmother and another woman rather than a male relative. This situation was repeated when Jadiya's marriage was arranged by her mother

¹⁹ An interesting article that refers to these arranged marriages supervised by women in sub-Saharan Africa is that by Hoben (1973) dealing with the Amhara of cognatic descent in Ethiopia.

²⁰ These changes in matrimonial practices will become more consolidated in Moroccan society in the years to come, but for the moment, many voices are raised in protest due to the fact that some conservative judges fail to apply the new legislation. For further information, see Aixelà (2005b).

²¹ There are no statistics available on arranged marriages in any Arab-Muslim country, although it is likely that they are more common in some countries than in others. In addition, there may be significant differences within the same state, for example, between rural and urban societies.

²² **Jadiya**, 39, is an Arab and was born in Casablanca. She comes from a low social class. She is married to a Berber and has three children. She did not finish her elementary education and does not work outside the home. She wears a djellaba and hiyab.

and another female relative (of the future bridegroom). In Jadiya's case it seems to be almost a family tradition. Concerning the marriage arranged by her grandmother she says: *"my mother was twelve and my father eighteen [when they got married]. From what they've told me they didn't know each other. Apparently, a woman came from Marrakesh to Tangier to ask for my mother's hand in marriage...It was fate. My father was in Tetuan. He already worked there as a soldier, that was where he'd been posted. My grandmother thought that they had seen her daughter or that they'd heard about her. The fact is that my grandmother agreed to the wedding and my parents got married "*. Jadiya also describes the marriage arranged by her mother: *"it was a bit complicated. A woman who was the wife of my cousin on my mother's side and knew the mother of my future bridegroom told her: there's a girl who wants to get married... That's how things are done here! He was a Berber, but I didn't mind. A marriage between an Arab woman and Berber man isn't a problem. They didn't even have to pay any more dowries. What's more Berbers can also have two wives. My husband's brother's got two wives"*. We know for a fact that when the grandmother arranged the marriage of Jadiya's mother and when the latter arranged Jadiya's marriage, they were not still married, or at least did not live with their husbands (it is not known if the same was true of the other matchmakers involved). This illustrates the control that women exert as regards marriages, especially when the husbands are "absent"²³ [this is also pointed out by Zuhur (2003)].

The husband's absence may be for various reasons such as divorce, migration²⁴, voluntary absence from the home (for example, due to polygyny) or death. In such cases, women make the decisions more autonomously. With regard to paternal absence due to polygyny, in our interview with Jadiya, she categorically denied that her father had abandoned her mother and had had other wives and children by them, when it was a well-known fact among her relatives and neighbours: *"my mother was the first and the last. I haven't got any half-brothers or sisters"*. It should be added that Jadiya considered this maternal arrangement of marriage as something normal since she knows other cases in which the marriage had been arranged by the mother and not the father.

Finally, an interesting point is that when women arrange marriages they tend to reinforce their reference kinship group, which in general does not have

²³ It should be pointed out that the authority and power strategies of women in Moroccan society began to be recognised when Moroccan men started emigrating to Europe, as in the case of Hart (1997). Despite this, it should be emphasised that women's responsibility in the family already existed when they were widows, divorced, or had a polygynous husband, since in most of these situations women were already the head of their family unit (Aixelà 2001).

²⁴ In this respect, Zuhur (2003:21) states that there are *"Increasing numbers of women as head-of-household in rural areas due to male migration, for example in Yemen and Morocco"*.

much influence because patrilineality gives priority to the male line descendants. Of the cases analyzed in this article, it is remarkable that in both Naima's family²⁵ and that of Aisha²⁶, the marriages were always negotiated within the mother's family. In Aisha's case she was promised in marriage at the age of fifteen and got married when she was sixteen. Her husband was a relative: *"my mother arranged the marriage, like she did everything as far as I was concerned. He was a cousin on my mother's side"*.

The eldest son (or the eldest male) may also intervene in the arrangement of marriages negotiated by women. This shows how some wives whose husbands are "absent" may see their eldest son as the male head of the household in place of their husband. For example, Merien²⁷ explains how, although her marriage had been arranged by her mother, her brother also played an important part: *"my husband was a friend of my brother's"*. In fact, when her married life became unbearable she appealed to the solidarity of her family, and when she returned to her mother's home she told her everything that had happened, which made her mother very angry with Merien's brother for allowing his sister to marry such a man: *"I was 28 and he was younger, 26. We only lived together for two months and we didn't have any children. In fact, after we got married I discovered that he'd been divorced and had two children, and a girlfriend he had was expecting his baby. The bitch had threatened to commit suicide if he didn't look after her! I didn't know anything, when I got married I had no idea of any of this. After the wedding, he told me I had to look after his children, that I had to work for them, that he'd married me because he wanted me as a servant. I wouldn't accept his conditions and so he began to mistreat me. He had no respect for me; I suppose it was partly because he drank. I'm very religious but the situation became unbearable. In the end, I left him "*. In this situation, Merien sought refuge in her mother's house *"she took me in without hesitation. She was very upset when she found out what had happened and she was very angry with my brother because even though he knew everything he was in favour of the marriage. Since my father was dead, my elder brother was the boss at home and so he could do what he liked"*. Naima did not expect her mother to react in the same way as Merien's, although in the end she also took her daughter in when her marriage became unbearable. From the beginning Naima was afraid of upsetting her mother if she

²⁵ **Naima**, 22, is a Berber and was born in Casablanca. She comes from a low social class. She is divorced from a maternal cousin and has one child. She did not finish elementary education and works in the informal economy (in a canning factory). She wears the djellaba and hijab.

²⁶ **Aisha**, 18, is a Berber and was born in Casablanca. She comes from a low social class. She is married to a maternal cousin and has one daughter. She did not finish her elementary education and works in the informal economy (in a factory). She wears the djellaba and *hiyab*.

²⁷ **Merien**, 38, is an Arab and was born in Casablanca. She comes from a low social class. She has been married twice (exogamic marriages) and has one daughter. She did not finish her elementary education and is unemployed. She wears the djellaba and *hiyab*.

rejected her maternal cousin: “*I didn't want to marry him! I didn't like him, not because he was an Arab but because of the way he treated women. I couldn't do anything. What's more I was afraid of making my mother angry*”. When Naima describes how she felt rejected by her husband's family with whom they lived in a block of flats, she explains why she thought she had married her cousin and why she decided to ask for a divorce despite the family scandal it would cause²⁸: “*one year after the wedding I became pregnant. Well, not even when I gave birth did they bother to ask how I was, my husband was the worst, he acted as though I didn't exist, and he was drunk all day long. They never visited their daughter-in-law! They didn't want me; they accepted the marriage as a favour to my mother! Apparently, my husband didn't want to marry the girl they'd found for him*”.

Conclusions

The negotiation of marriages by women underlines the use women make of kinship to reaffirm and extend their social network, since it demonstrates the mechanisms and strategies that they have activated in recent decades in order to obtain new quotas of power. This field study illustrates the appropriation by some women of a kinship that is adverse to their possible influence, such as the patrilineal kinship that visibilizes and favours male interests.

Today's Morocco is beginning to implement certain changes that will have an impact on gender construction; some are legal changes (reform of the *Mudawana*) and others social (the presence of women in the political and labour spheres). In this new reality, many women face at some time or other in their lives periods in which their husbands are “absent” (due to migration, polygyny, divorce or death). In these situations, women gain autonomy in decision-making.

Marriages arranged by women may be a way of guaranteeing the continuity of the custom in the case of women with “absent” husbands, or a means of appropriating the social practices and mechanisms of power and authority that guarantee this action, while at the same time reaffirming themselves in their patrilineal reference groups. But whether it is in one sense or the other, women are appropriating certain responsibilities that previously belonged to the men in their group, despite the fact that, as we have seen, on some occasions the eldest sons may exert a certain influence on the decisions taken by the mother.

In any case, new times demand a review of feminine strategies in the kinship sphere, unencumbered by the burden of the concept of “patriarchy” or the implications of “patrilineal kinship”. This is necessary in order to observe with renewed interest the close relationship between kinship and gender construction in Morocco.

²⁸ Divorce in the case of preferential endogamic marriage is very complicated since it inevitably generates a serious family conflict. For this reason, divorce in these cases is very rare.

**STRATEGII FEMINISTE ÎN ÎNRUDIREA MAGHREBIANĂ.
MAROCANCE CARE NEGOCIAZĂ ARANJAREA CĂSĂTORIILOR**
(Rezumat)

Acest text încearcă să treacă în revistă modul în care antropologia socială analizează influența femeilor în înrudirea marocană. După verificarea lipsei de interes în această problemă, dovedită de cercetările făcute despre înrudire, în acest articol se vorbește despre alte strategii, mai puțin cunoscute. Este vorba despre perspectivele înrudirii marocane prin intermediul căsătoriilor aranjate și negociate de către femei. Scopul acestui articol este de a prezenta modul în care aceste alianțe prin căsătorie, scot în evidență strategiile pe care le practică unele femei din Maroc în viața lor cotidiană.

Bibliography

ABU-LUGHOD, Lila

- 1987 *Veiled sentiments. Honor and Poetry in a Beduin Society*. El Cairo: American University in Cairo Press.
- 1993 *Writing Women's Worlds. Beduin Stories*. Oxford: University of California Press.

AIXELÀ CABRÉ, Yolanda

- 2000 *Mujeres en Marruecos. Un análisis desde el parentesco y el género*. Barcelona: Bellaterra.
- 2001 “Cuando los hombres emigran... Discursos y prácticas respecto al reconocimiento familiar de las mujeres en Marruecos”. *Ofrim*, nr. 8, p.183-201.
- 2005a *Género y Antropología social*. Sevilla: Ed. Doble J/Comunicación Social.
- 2005b “Mudawana y mujeres: símbolos de cambio social o de legitimidad islámica” en (Planet y Ramos, eds.) *Relaciones hispano-marroquíes: una vecindad en construcción*. Madrid: Ed. Del Oriente y del Mediterráneo, p.163-176.
- 2006 “Islam and women; Europe and Islam: Mirror play”. *Transfer. Journal of Contemporary Culture*, nr. 1, p. 67-76.

AL-HIBRI, Azizah (ed)

- 1982 *Women and Islam*. Oxford: Pergamon Press.

BONTE, Pierre y CONTE, Eduard

- 1991 “La tribu arabe. Approches anthropologiques et orientalistes”, en *Al-Ansab. La quete des origines. Anthropologie historique de la*

société tribale arabe (Bonte, Conte, Hamès, Ould Cheikh, edit.). Louvaine: Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme Paris, p.13-48.

BONTE, Pierre

- 1994 "Manière de dire ou manière de faire: peut-on parler d'un mariage "arabe"?, en *Epouser au Plus Proche. Inceste, prohibitions et stratégies matrimoniales autour de la Méditerranée* (P. Bonte editor). Paris: Ed. de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, p. 371-398.

BOURDIEU, Pierre

- 1972 *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Geneva: Librairie Droz.
1990 "La domination masculine". *Actes du Recherche en Sciences Sociales*, n° 84, Septiembere.

COMBS-SCHILLING, M. E.

- 1989(1981) *Sacred Performances. Islam, Sexuality and Sacrifice*. Nueva York: Columbia University Press.

CONTE, Édouard

- 1987 "Alliance et parenté élective en Arabie ancienne. Éléments d'une problématique". *L'Homme*, n° 102, abril-junio 1987, XXVII (2), p.119-138.
1991 "Choisir ses parents dans la société arabe. La situation à l'avènement de l'islam", en *Epouser au Plus Proche. Inceste, prohibitions et stratégies matrimoniales autour de la Méditerranée* (P. Bonte editor). Paris: Ed. de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, p.165-188.

COPET-ROUGIER, Élisabeth

- 1985 "Contrôle masculin, exclusivité féminine dans une société patrilinéaire" en *Femmes du Cameroun. Mères pacifiques, femmes rebelles* (J.C. Barbier, ed.). Paris: Khartala, p.153-180.
1994 "Le mariage arabe. Une approche théorique", en *Epouser au Plus Proche. Inceste, prohibitions et stratégies matrimoniales autour de la Méditerranée* (P. Bonte editor). Paris: Ed. de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, p. 453-474.

DRESCH, Paul

- 1984 "The position of Shaikhs among the northern tribes of Yemen". *Man*, vol. XIX, nr. 1, p. 31-49.
1986 "The Significance of the Course Events Take in Segmentary Systems". *American Ethnologist*, vol. XIII, nr. 2, p. 309-324.

EICKELMAN, Dale F.

- 1976 *Moroccan Islam: Tradition and Society in a Pilgrimage Center*. Austin: University of Texas Press.
2003 (1981) *Antropología del mundo islámico*. Barcelona: Edicions Bellaterra, p. 58-84.

EVANS-PRITCHARD, E. E.

- 1949 *The Sanusi of Cyrenaica*. Oxford: Clarendon Press.
1965 *The position of Women in Primitive Societies and Other Essays in Social Anthropology*. London: Faber and Faber.

- 1977 (1940) *Los Nuer*. Barcelona: Anagrama.
- FAVRET, Jeanne**
 1966 "La segmentarité au Maghreb". *L'Homme*, vol. VI (nr. 2), abril-junio, p. 105-111.
- GEERTZ, Clifford**
 1987(1973) *La interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa.
 1994 *Observando el Islam*. México: Gedisa.
- GEERTZ, Hildred**
 1979 "The Meanings of Family Ties", in *Meaning and order in Moroccan Society*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 315-393.
- GELLNER, Ernest**
 1968 „Système tribal et changement social en Afrique du Nord". *Annales Marocaines de Sociologie*, nr. 5.
 1969 *Saints of the Atlas*. Cambridge: University of Chicago Press.
 1973 "Political and religious organization of the Berbers of the Central High Atlas", in *Arabs & Berbers*. London: Ed. Duckworth, p. 59-66.
 1986 "Patronos y clientes, en *Patronos y clientes*. Barcelona: Júcar Universidad, p. 9-17.
- GOODENOUGH, Ward H.**
 1968 (1955) "A problem in Malayo-polynesian Social Organization" in *Kinship and Social Organization* (P. Bohannan, J. Middleton, eds.). New York: The Natural History Press, p.195-211.
- GOODY, Jack**
 1961 "The classification of double descent systems". *Current Anthropology*, t. 2-1, febrero, p. 3-25.
 1990 *The Oriental, the Ancient, the Primitive*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOTTLIEB, Alma**
 1990 "Rethinking Female Pollution: The Beng Case (Côte d'Ivoire)" in *Beyond the Second Sex. New Directions in the Anthropology of Gender* (Sanday, R.G.Goodenough ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, p.115-138.
- HART, David Montgomery**
 1965 „Clan, lignage et communauté locale dans la tribu rifaine". *Revue de Géographie Marocaine*, nr. 8.
 1973(1972) "The Tribe in Modern Morocco: Two Cases Studies" in *Arabs & Berbers* (E. Gellner y Ch. Micaud de.). London: Duckworth, p. 25-59.
 1976 *The Aith Waryaghar of the Moroccan Rif. An ethnography and History*. Arizona: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research Inc., University of Arizona Press.
 1984 *Dadda 'Atta and his forty grandsons: the socio-political organization of the Ait 'Atta of Southern Morocco*. Cambridge: Menas Press LTD.
 1997 *Estructuras tribales precoloniales en el Marruecos beréber, 1860-1933: una reconstrucción etnográfica en perspectiva histórica*.

- Granada: Centro de Investigaciones Etnológicas Angel Ganivet/Universidad de Granada.
- HOBEN, Allan**
1973 *Land tenure among the Amhara of Ethiopia. The Dynamics of Cognatic Descent.* Chicago/London: The University of Chicago Press.
- HOLY, Ladislav**
1979 "The segmentary lineage structure and its existential status", in *Segmentary Lineage Reconsidered* (L. Holy editor). Belfast: The Queen's University of Belfast.
1991 *Religion and Custom in a Muslim Society.* Cambridge: Cambridge University Press.
- JAMOUS, Raymond**
1981 *Honneur et Baraka, les structures sociales traditionnelles dans le Rif.* Cambridge: Cambridge University Press.
1992 "De qué hablan los fusiles?" en *El honor. Imagen de sí o don de sí: un ideal equívoco* (M. Gautheron editora). Madrid: Cátedra, p. 177-190.
1993(1992) "De la muerte de los hombres a la paz de Dios: Violencia y paz en el Rif " en *Honor y Gracia* (J. Pitt-Rivers y J.G. Peristiany comp.). Madrid: Alianza universidad, p. 221-251.
- JOURNET, Odile**
1985 "Les hyper-mères n'ont plus d'enfants. Maternité et ordre social chez les Joola de Basse-Casamance" en *L'arrondissement des femmes. Essais en anthropologie des sexes* (N.C. Mathieu, ed.). París: Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, p.17-36.
- KANDIYOTI, Deniz**
1992 "Women, Islam and the State: A Comparative Approach", in *Comparing Muslim Societies* (Juan R. I. Cole, editor). Michigan: The University of Michigan Press, p. 237-261.
1995 "Patterns of Patriarchy: Notes for an Analysis of Male Dominance in Turkish Society", in *Women in Modern Turkish Society* (S. Tekeli ed.). Londres: Zed Books, p. 306-318.
- LACOSTE-DUJARDIN, Camille**
1993 *Las madres contra las mujeres. Maternidad y patriarcado en el Magreb.* Madrid: Cátedra.
- LAOUST-CHANTREAUX, Germaine**
1990 *Kabylie cote femmes. La vie féminine à Ait Hichem 1937-1939.* París: Edisud.
- MAHER, Vanessa**
1974 *Women and Property in Morocco: Their Changing Relation to the Process of Social Stratification in the Middle Atlas.* Cambridge Studies in Social Anthropology, nº 10, Cambridge University Press.
1978 "Women and Social Change in Morocco" in *Women in the Muslim World.* Cambridge: Harvard University Press, p. 100- 123.

MATEO DIESTE, Josep Lluís

- 2003 *La hermandad hispano-marroquí. Política y religión bajo el protectorado español en Marruecos (1912-1956)*. Barcelona: Bellaterra.

MEILLASSOUX, Claude

- 1986 "The pregnant male" in *Visibility and power. Essays on women in Society and Development* (Dube, Leacock y Ardener eds.). Delhi: Oxford University Press, p.15-21.

MONTAGNE, Robert

- 1989(1930) *Les bereberes et le Makhzen dans le sud du Maroc*. Casablanca: Afrique Orient.

MUNSON, Henry Jr.

- 1989 "On the Irrelevance of the Segmentary Lineage Model in the Moroccan Rif". *American Anthropologist*, vol. LXXXI, nr. 2, p. 386-400.
- 1993 "Rethinking Gellner's Segmentary Analysis of Morocco's Ait 'Atta". *Man*, vol. XXVIII, nr. 2, p. 267-280.

NAAMANE-GUESSOUS, Soumaya

- 1992 *Au-delà de tout pudeur. La sexualité féminine au Maroc*. Casablanca: EDDIF. NASIR, Jamal
- 1994 *The status of Women under Islamic Law*. London: Graham & Trotman.

PETERS, Emry L.

- 1965 "Aspects of the Family among the Beduin of Cyrenaica", in *Comparative Family Systems* (M.F. Nimkoff). Boston: Houghton-Mifflin, p. 121-146.
- 1967 "Some Structural Aspects of the Feud among The Camel-Herding Bedouin of Cyrenaica". *Africa*, nr. 37, p. 261-282.
- 1987 "La configuración de la afinidad en cuatro comunidades de Oriente Próximo", en *Dote y matrimonio en los países mediterráneos* (J.G. Peristiany comp.). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, p. 165-192.

ROBERTSON-SMITH, W.

- 1990(1885) *Kinship & Marriage in Early Arabia*. Londres: Darf Publishers Ltd.

ROSEN, Lawrence

- 1973 "The Social and Conceptual Framework of Arab-Berber Relations in Central Morocco", in *Arabs & Berbers* (E. Gellner y Ch. Micaud de.). Londres: Duckworth, p. 155-173.
- 1979 "Social Identity and Points of Attachment: Approaches to Social Organization", in *Meaning and Order in Moroccan Society*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 19-123.
- 1984 *Bargaining for Reality: the Construction of Social Relations in Muslim Society Community*. Chicago: Chicago University Press.
- 1987 "The Negotiation Of Reality: Male-Female Relations in Sefrou, Morocco", *Arab society*. El Cairo: American University in Cairo Press, p. 223-240.

SAADAWI, Nawal

1982a *La face cachée d'Eve. Les femmes dans le monde arabe*. París: E. des femmes. (Publicado en España por Horas y Horas en 1991).

1982b "Women and Islam", in *Women and Islam*. Oxford: Pergamon Press, p. 193-206.

SEDDON, David

1973 "Local politics and state intervention: Northeast Morocco from 1870 to 1970", in *Arabs & Berbers*. London: Ed. Duckworth, p. 109-139.

1976 "Aspects of Kinship and Family Structure among the Ulad Stut of Zaio Rural Commune, Nador Province, Morocco", in *Mediterranean Family Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 173-195.

1979 "Political Ideologies and Political Forms in the Eastern Rif of Morocco, 1890-1910", in *Segmentary Lineage Reconsidered* (L. Holy editor). Belfast: The Queen's University of Belfast, p. 91-118.

SHAPIRO, Judith

1987 "Men in groups: A reexamination of patriliney in lowland South America" in *Gender and kinship: essays toward a unified analysis* (Yanganasiko y Collier eds.). Stanford: Stanford University Press, p. 301-323.

SMEDLEY, Audrey

1980 "The implications of Birom Cicsbeism". *Journal of Comparative Family Studies*, vol. XI, n3. 3 (número especial), p. 345-358.

TILLION, Germaine

1967(1966) *La condición de la mujer en el área mediterránea*. Barcelona: Ediciones Península.

TURNER, Victor

1969 "Symbolization and Patterning in the Circumcision Rites of Two Bantu-speaking Societies" in *Man in Africa*. London: Tavistock Publications, p. 229-244.

VINADGROV, Amal R.

1973 "The Socio-political Organization of a Berber "Taraf" Tribe: Pre-protectorate Morocco", in *Arabs & Berbers*. Londres: Ed. Duckworth, p. 67-84.

1978 "French Colonialism as Reflected in the Male-Female Interaction in Morocco". *Transactions of the New York Academy*

WATERBURY, John

1973 "Tribalism, Trade and Politics: the Transformation of the Swasa of Morocco", in *Arabs & Berbers*. Londres: Ed. Duckworth, p. 231-258.

1975 *Le commandeur des croyants. La monarchie marocaine et son elite*. Vêndome: Imprimerie des Presses Universitaires de France.

ZUHUR, Sherifa

2003 "Women and empowerment in the Arab World". *Arab Studies Quarterly*, vol.25, nr. 4, p.17-38.

RECENZII

Barbu Ștefănescu, *Le monde rural de l'ouest de la Transilvanie. Du Moyen Âge à la Modernité*, Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, 467 p.

Apărută sub auspiciile unui centru de studii al Academiei Române cartea prof. univ. dr. Barbu Ștefănescu intitulată *Le monde rural de l'ouest de la Transilvanie. Du Moyen Âge à la Modernité* este o lucrare care sintetizează cercetările îndelungate ale autorului asupra multiplelor transformări petrecute în vestul Transilvaniei de la sfârșitul secolului al XVII-lea până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Domeniul vizat de lucrarea recenzată aici – cel al lumii rurale între medieval și modern - este unul greu de cercetat din punct de vedere istoric având în vedere puținele surse care prezintă lumea satului. Abordarea principalei forme de habitat a epocii este realizată, în consecință, dintr-o perspectivă interdisciplinară, autorul reușind să ne formeze o imagine asupra arealului cercetat printr-o îndelungată călătorie prin universul oamenilor acelor timpuri.

Axându-se pe cercetarea cadrului natural al zonei aflată în discuție, capitolul I prezintă relația omului cu factorii naturali. Tratarea adaptării la spațiu, precum și dependența activităților economice de condițiile de relief sau climă constituie unul din direcțiile dezvoltate în incipitul acestui capitol. Conjunctura meteorologică și consecințele sale fizice și mentale reprezintă unul din punctele centrale ale capitolului intitulat *Cadrul natural*, aici fiind realizată o bună îmbinare între contribuția autorului și descrierile oamenilor vremii. Impactul calamităților (foamete, epidemii și epizootiile) asupra habitatului uman este prezentat succint în capitolul susmenționat.

Un capitol mult mai amplu este cel intitulat *Un nou sistem politic*, care prezintă pe lângă conflictele militare ce s-au desfășurat în arealul cercetat și repercusiunile integrării acestui spațiu în ancadramentul politic habsburgic. Modificările de ordin administrativ survenite în urma victoriei habsburgilor în conflictul turco-austriac, prin alipirea comitatelor din vestul Transilvaniei la Ungaria și războiul antihabsburgic condus de Francisc Racoczi al II-lea sunt analizate prin raportarea la evoluția generală a evenimentelor. Integrarea vestului Transilvaniei într-un imperiu central european care dorea să se centralizeze și să se modernizeze a dus cu sine și o nouă percepție asupra țăranului, care era văzut de burocrația austriacă drept un plătitor de impozite. Din acest moment soarta țăranului va deveni una din preocupările statului austriac care va include în politica sa și măsuri menite să sporească numărul și condiția contribuabilului. Iozefinismul, fiziocratismul și problema exemplului

seniorial sunt câteva repere ale analizei menite să explice implicațiile viziunii imperiale asupra ruralității.

Puseul demografic al zonei este relevat de lucrare într-un capitol de mici dimensiuni în care se explica principalele convulsii demografice. Creșterea populației impune cu sine extinderea sărăciei, deoarece suprafața cultivată nu evoluează la fel de spectaculos iar resursele alimentare rămân în continuare insuficiente.

Viața rurală la începutul epocii moderne prezintă cadrele de sociabilitate ale lumii tradiționale rurale, descrierea este una progresivă care pornește de la familie, neamuri sau vecinătate și continuă spre sociabilități de vârstă, sex, sat sau confesiune. Punctul de pornire al prezentării este familia, descrisă atât în interiorul casei, a gospodăriei cât și în spațiul satului, cu toată simbolistica relevantă. Conviețuirea sub același acoperiș a mai multor generații este argumentată prin suportarea sarcinilor în comun, posibilități de evaziu sau transmiterea nedivizată a moștenirilor. Relațiile de rudenie fie cele tradiționale prin legături de sânge sau legături matrimoniale, ori rudenia spirituală se află în atenția autorului care ne introduce în lumea satului, formându-ne o imagine clară asupra importanței acestor tipuri de legături pentru o comunitate în care de numărul neamurilor depindea poziționarea unui individ în cadrul ei. Importanța vecinătății și a sociabilității comunitare prin cele două forme: teritorială și religioasă este percepută ca un element esențial de identificare al țăranului pentru care satul său reprezintă centrul universului. Solidaritatea lumii rurale este supusă în perioada prezentată unor acțiuni de destructurare venite din exterior. Presiunile de modernizare susținute de statul austriac au ca efect în timp solidarizarea țăranilor în jurul său desolidarizându-i de seniorie. Nu este omisă de lucrare nici solidarizarea lumii rurale din jurul bisericii, precum și permutările survenite în lumea ortodoxă prin ruperea din cadrul ei a cultului greco-catolic.

Percepția complexă asupra *Economiei rurale între subzistență și piață* este unul din punctele în jurul căruia este elaborată cartea, perspectiva economică a satului fiind prezentată în capitolul al V-lea al cărui conținut este dezvoltat, așa cum este firesc în jurul agriculturii. Cultura cerealelor este analizată pe principalele sale direcții: cea a extinderii suprafețelor cultivate, schimbările survenite în urma introducerii culturii porumbului, sistemele de cultură, instrumentalul agricol și nu în ultimul rând randamentul cerealier. Sunt supuse observației și cultivarea legumelor, plantele tehnice, dar sunt și conferite explicații interesante asupra succesului târziu al cartofului în spațiul amintit. De un real interes din partea autorului se bucură pomicultura, viticultura și creșterea animalelor. Câmpul de investigație include câteva informații asupra meșteșugurilor și industriilor țărănești, dar și considerații pertinente asupra dezvoltării comerțului.

Abordarea condiției iobăgești, „*apăsătoare povară*” în capitolul al VI-lea este perfect justificată având în vedere persistența spațiului cercetat la o lume încă dependentă de servajul feudal. Evoluția relației țaran - stat - nobil este prezentată concis, fiind relevate principalele modificări survenite în acest trinom.

Orizontul cultural și mentalitățile lumii rurale reprezintă capitolul cel mai voluminos al lucrării. Prin el, autorul pătrunde cu real succes în viața spirituală a lumii rurale, străpungând „valul de ceață” existent aspra acestui segment al vieții „tăcuților istoriei”. Periplul începe printr-o analiză amplă asupra mutațiilor și convulsiilor confesionale, autorul explicând efectele competiției dintre cele patru confesiuni (ortodoxă, greco-catolică, calvină și romano-catolică) pentru satele din vestul Transilvaniei. Relația dintre promovarea culturii scrise și oralitatea încă puternic ancorată în lumea satului este văzută atât prin succesele incontestabile ale scrisului, cât și prin decalajul existent între iluminism și cultura populară. Lumea rurală și-ar fi pierdut din personalitate dacă nu i-ar fi fost prezentate ritualurile și ceremoniile publice, de aceea abordarea subiectului prin relevarea modul de raportare al omului la mediul înconjurător poate schimba percepția asupra mentalităților umane ale acelor vremuri. Viața cotidiană este văzută prin întrepătrunderea creștinismului popular cu cel dogmatic. Includerea instituției darului în această cercetare arată o imagine complexă asupra relațiilor interumane din comunitățile situate în vestul Transilvaniei. Dintre toate darurile, de o atenție specială se bucură cartea care prin valoarea sa sacră impune o satisfacție aparte atât celui care o oferă cât și celui care o primește. Cartea, mai ales cea de cult are o valoare mult mai mare decât cartea obișnuită, ea devenind adesea o condiție a împăcării dintre familiile învrăjbite de o crimă. Donația unei cărți către biserică, sau către familia celui ucis, putea rezolva fără alte vărsări de sânge un conflict care nu trebuie scos din contextul gândirii medievale și a întregului ritual al împăcării desfășurat cu această ocazie. Aspectele scenariului ritual sunt relevate prin descrierea unui întreg cod al simbolurilor.

Cartea *Lumea rurală din vestul Transilvaniei între medieval și modern* valorifică cercetările îndelungate desfășurate de profesorul Barbu Ștefănescu asupra realităților comunităților țărănești din Crișana. Arhitectura lucrării cuprinde principalele direcții ce pot fi abordate în cadrul temei de cercetare. Ea începe în ordinea firească cu unele considerații asupra titlului, descrierea cadrului natural, a cataclismelor insistând mai apoi asupra contextului politic, după care cititorul pătrunde în cadrele de agregare, economia și mentalitățile lumii rurale.

Raportul dintre capitole este relativ bine structurat, determinat probabil și de sursele documentare disponibile. Textul prezintă o armonie evidentă între introducerea documentelor, adeseori savuroase și discursul propriu-zis. Consistentă ca dimensiuni, cartea beneficiază de un discurs cursiv și plăcut lecturii. Datele statistice introduse se află într-un raport util și ușor de lecturat fiind evitată o suprasaturare cu informații.

Lumea rurală este analizată în cele mai mici amănunte iar „tăcuții istoriei” sunt prezentați prin prisma conservatorismului unei societăți tradiționale care însă nu poate și nu dorește să reziste presiunilor modernizării.

Lucrarea *Lumea rurală din vestul Transilvaniei între medieval și modern* este destinată nu doar specialiștilor în domeniu căroră le poate devenii un instrument util ci poate prezenta, bineînțeles, interes din partea unui public mai larg care cu siguranță îi va aprecia savoarea.

Adrian DUME

Ioan Horga, Sorin Șipos, *De la "Mica" la „Marea Europă”. Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente/De la „petite” à la „Grande Europe”. Témoignages français de la fin du XVIIIe et du début du XIXe siècles sur la frontière Orientale de L'Europe. Etudes et documents*, Editura Universității din Oradea, 2006, 286 p.

The authors of the volume *De la "Mica" la "Marea" Europă* are professors at the Faculty of History, Geography and International Relations from the University of Oradea with a reach international and internal scientific activity. Ioan Horga is professor of history and international relations at the above mentioned university while Sorin Șipos teaches courses of Romanian medieval History, the history of Transilvania and the history of minorities in the framework of the same university.

The book is an exhaustive analysis of the documents elaborated by three French militaries, the officer Joseph Félix Lazovski, the captain Aubert and the officer Armand- Charles Guilleminot, involved in official missions in the Romanian countries at the end of XVIIIth century and at the beginning of XIXth century. The volume includes both an analysis about the reports of the three French militaries and the original text of the documents elaborated by them, discovered by the authors in the French Archives. The present book has thus a double utility.

The testimonies of the French travelers are very important sources for the drawing of historical realities from Romanian principalities at the end of XVIIIth century and at the beginning of XIXth century. The big number of pages dedicated by these officials to Romanian countries demonstrates us the importance of these territories for France. Reading the authors study and the documents included in volume, we notice at all these French officials a hostile attitude towards the political regime imposed by the Ottoman Empire in Moldova and Țara Românească, a disapproval of fanariote rule, but also the admiration of the natural resources and potential of these small countries whom only the venality of the Turkish Empire and of the superiour classes stoped them from development.

The first analyzed document belongs to the French officer Félix Lazowski found in a mission in Turkey during December 18 1794 and July 4 1797. He was sent in the Ottoman Empire at its request in order to analyze the system of fortifications from the boundary with Tsarist Empire, respectively the fortresses Ismail, Bender, Cetatea Albă (Akerman) and Chilia. His report has a technical character containing details about the place of fortifications, their position toward the rivers, the shapes of relief found in the neighbourhood. Lazovski describes with details the fortifications and makes in the same time

suggestions for improving the ottoman system of defence. The authors underline the conclusion of Lazowski that it is necessary that these fortresses support one another. The opinion of Lazowski about the quality and utility of the constructions is negative. The Ottoman system of fortifications was overfulfilled. On the other side, the authors remarque that Lazowski makes a few considerations concerning the French politics toward the Ottoman Empire. The authors describe the way in which Lazowski regards the problem, considering that the alliance of France with the Ottoman Empire is not helpful anymore. The Ottoman Empire became the weak link of Europe. Russia advanced in the neighbourhood of the Ottoman Empire and, in case of attack, the access of the Russians in the Principalities would have been easy while France, as an ally, would have had a difficult access through Balkans and arrive perhaps in a country already ruined by Russians. He offers another solution to France for dominating the Mediteranean Sea, and that was to conquer Egypt and to prevent Russia and Austria from building strong armadas. Ioan Horga and Sorin Șipos consider that Lazowski anticipated the campaign of Napoleon in Egypt, action to which he participated too.

The second French official who entered in contact with the two Romanian countries, Țara Românească and Moldova, was captain Aubert, assistant captain of the Great French Army. He made a report entitled „Notes statistiques sur la Pologne russe, la Moldavie et la Valachie”. The authors inform us that the report was made at Paris, at September 26 1807. Another important date is that the delegation at which Aubert took part left the general quarter from Tilsit at July 11 1807. The delegation was formed from three French officers and a Russian one. The most important in grade was Armand-Charles Guilleminot who was the leader of the French mission. In his report, Aubert talked about Camenița, Polish fortress, after which the delegation arrived in Moldova, at Hotin. Aubert wrote about the natural potential of Moldova but criticized the administration and the faulty political system imposed by ottoman rule. The itinerary followed by Aubert is Rădăuți, Iași, Scânteia, Uncești, Vaslui, Bârlad, Berheci, Tecuci, Galați. He visited Brăila and Bucharest in Țara Românească. He realized the similarities between Iași and Bucharest concerning the buildings and habits. About Slobozia he knows that in this place it was signed the Russian-Turkish armistice which stipulated the withdrawal of the Russian troupes from Principalities. The authors consider Aubert “a fine observer of Romanian realities”. As in Moldavian case, Aubert considers that the Turks are an obstacle also in the development of Valahia.

The third report analyzed by authors is the one of Armand –Charles Guilleminot who took part in the same expedition with Aubert and who seemed to be the leader of this expedition. His report was conceived in Paris at September 27 1807. The report deals with the itinerary of the official delegation, the officialities met by the members of the delegation and talks about the discussions the

delegation had. At these facts, Guilleminot adds political, religious and economic considerations about Romanian territories. The authors realize the interest of the French about the Romanian provinces to whom Guilleminot dedicates 18 from the 44 pages of the report. Guilleminot observed the importance of the two Romanian provinces for the Ottoman Empire and, as Aubert, he noticed the wealth of natural resources which Moldova and Țara Românească had. Unfortunately they remain in a deplorable state because of the numerous wars, the indiscipline of the ottoman troupes, political instability and because of the greed of the clergy and of boyars. He noticed the negative consequences of the venality of functions. The authors underline an important fact and that is that Guilleminot is not generous concerning his sources. He talks about some maps achieved on the basis of information obtained from the Russian officers, but the authors suppose the Guilleminot collected information too from the political elite of the country and from works concerning the Romanian space found in private libraries. The authors consider that the report of Guilleminot is a complex one. In his work, Guilleminot makes some considerations about the Roman origine of Romanians, being on the side of those specialists who embrace a false idea and that is that at the end of wars between Dacians and Romans, the native population was decimated, fact which does not correspond with the historical reality.

The lecture of the original and translated documents which are annexed to the book offers to the reader the contact with first hand sources. The French authors analized in this book appear to us full of sympathy for the inhabitants of the Principalities, full of admiration toward the natural wealth of the Romanian countries which might become among the most developed regions of Europe if they wouldn't have been ruled by the arbitrary of the Ottoman law. The French authors show their disapproval towards the Turks in an epoch when the interest of France for the two provinces was increasing.

The Volume *De la "Mica" la „Marea” Europă* worths reading because it brings into the spotlight unpublished sources with regard to the situation of the Romanian Principalities, Moldova and Valahia, at the end of XVIIIth century and at the beginning of XIXth century. Moreover, through the documents they offer to us they put us in direct connection with important sources of the French Archives to whom the students and Romanian researchers can have a more difficult access. From a methodological point of view, the authors Ioan Horga and Sorin Șipoș investigate the biography of the analized authors for a better understanding of the original texts.

Anca OLTEAN

Antonio Faur, *Ștefan Popescu – liderul grupului de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)*, Editura Universității din Oradea, 2007, 231 p.

Cartea istoricului Antonio Faur se înscrie în seria recuperărilor de tip documentar a unei etape din istoria României asupra căreia, timp de patru decenii, s-a aplicat o perspectivă comandată, desfiguratoare. E vorba de perioada în care procesul de bolșevizare a României, desfășurat în condițiile prezenței trupelor sovietice în țară și al acționării în spirit moscovit a membrilor P. C. d. R. și a altor grupări, motivate diferite în solidarizarea lor prosovietică și antiromânească, i s-a opus cea mai mare parte a populației, care nu adera la principiile comunismului, implicit la înfeudarea țării față de sovietici. Situația de partea opusă a baricadei, în cursul acestui proces, a cunoscut forme variate, care au mers de la perpetuarea zvonisticii (vezi declanșarea unui nou război între statele victorioase de după al doilea război mondial, așteptarea anglo-americanilor) până la rezistența armată în munți. Indiferent de ipostaza în care s-au întrupat, aceste reacții la pericolul comunizării au fost trăite de majoritatea populației din țară. Relevabil în ceea ce privește obiectul de studiu al istoriografiei postcomuniste este interesul acordat atât mecanismului comunizării și al represiei, cât și dimensiunii fenomenelor de rezistență, opoziție sau neaderență la comunism. Iar geografia anticomunistă a fost identică cu teritoriul țării.

Cu cât se investighează mai profund și pe suprafață extinsă cu atât mai convingătoare se impune imaginea unei comunități împotriva căreia au fost luate măsuri dintre cele mai dure, pentru a o obliga să accepte un tip de structurare social-politică, economică, spirituală îndreptată nu numai împotriva tradițiilor democratice, dar chiar împotriva omului, în general. Chiar dacă spațiile de acțiune, semnificația acțiunilor, durata, impactul asupra contemporanilor, capacitatea de a provoca autoritățile au fost inegale, este important, pentru înțelegerea caracteristicilor timpului de tranziție înspre comunism, fiecare dintre formele neaderenței sau ale opoziției.

În multe dintre cazuri, manifestările de opoziție se realizau în jurul unor persoane sau al unei persoane, recunoscute, atât din interior, cât și din exterior ca nucleu coagulant sau ca expresie a unei stări de nemulțumire sau de neaderare. La aceștia se raportau și cei care se angajaseră în acțiuni de mai mică anvergură politică; e adevărat că la împărțirea pedepsei, de obicei, diferențele în ani de temniță nu erau fundamental distanțate. În fond, condamnările trebuiau să și înspăimânte populația. Justiția părții învingătoare nu se preocupa nici de nuanțe, nici de evaluări logice și corecte (cum, spre exemplu, procedase burghezia atunci când comuniștii erau în afara legii). În cazul Bihorului, persoana în raport cu care s-au coagulat acțiuni de solidarizare (adăpostire, nederunțare) a fost căpitanul Ștefan Popescu, fost ofițer deblocat, fără serviciu, refuzat la fiecare demers al său de

ocupare a unui serviciu, stabilit la Vașcău, de unde provenea soția lui. Pentru vina de a-l fi sprijinit, au fost identificați și condamnați 12 locuitori din satele zonei.

Structura cărții corespunde intențiilor autorului: pe de o parte a de a contura climatul politic, traseul biografic al lui Ștefan Popescu, circumstanțele producerii și a formelor actului de solidarizare din partea unor cetățeni din zonă, etapele urmăririi lui, prinderea, ancheta și condamnarea. Cunoscător avizat al istoriei contemporane (perioadă căreia i-a consacrat câteva cărți, de natură interpretativă sau interpretativ-documentară), Antonio Faur abordează cazul Ștefan Popescu dintr-o perspectivă echilibrată și constructivă: „Avem certitudinea că și acest caz va completa și nuanța fenomenul în discuție, a cărui importanță nu trebuie nici amplificată, prin exagerarea rezistenței anticomuniste românești, dar nici minimalizată, prin aprecieri superficiale care denotă mai degrabă o lipsă crasă de informare, decât cea a unei eventuale examinări obiective”. (p. 12)

Menținerea în cadrul unei abordări nonemoționale a subiectului caracterizează demersul cercetătorului. Spre sfârșitul considerațiilor sale cu privire la ceea ce a fost un „caz” Ștefan Popescu (e suficient – pentru a înțelege dimensiunea lui reală în ochii organelor represive - să consemnăm faptul că sunt reproduse în volum 117 documente, în centrul celor mai multe dintre ele stând Ștefan Popescu), istoricul Antonio Faur stabilește semnificația acestui caz, încadrându-l, unde îi este locul, de fapt, în procesul amplu al opoziției față de comunism; componentele acestui caz sunt importante atât prin efectele sale directe, cât și prin generarea și menținerea unui climat potrivnic comunizării: „Deși unii membri ai grupului de rezistență din sudul Bihorului s-au înarmat, ei nu au atacat autoritățile (primari, milițieni, comuniști, informatorii acestora), nici nu au trecut la faza unei rezistențe armate în munți. Cum au făcut alte grupuri. Grupul sud-bihorean a avut menirea de a întreține o atmosferă anticomunistă în rândul sătenilor și de a participa, dacă se va ivi ocazia, la o luptă deschisă împotriva regimului democrat popular. Aceasta era principala semnificație a existenței sale și ea nu trebuie exagerată”. (p. 53)

Partea a doua a volumului (cele două părți sunt separate printr-o Bibliografie de 16 titluri și un rezumat în limba engleză) este compusă din *Anexe documentare* (note informative, declarații, procese-verbale, adrese, o sinteză, fișe personale, tabele nominale, telegrame, rapoarte, o autobiografie a lui Ștefan Popescu), provenind de la Inspectoratul regional de Siguranță Oradea, Direcțiunea Generală a Securității Poporului București, Direcția Regională de Securitate Oradea, Biroul de Securitate Beiuș, dispuse în ordinea cronologică a desfășurării evenimentelor; alte documente sunt declarații ale persoanelor urmărite sau implicate în acest caz. Unele dintre documente sunt reproduse în facsimil, realizate prin dactilografiere sau olografe (declarația lui Ștefan Popescu).

În ceea ce privește credibilitatea surselor, relevăm faptul că ele nu pot beneficia de ipoteza obiectivității, dar că unele elemente sunt indubitabile: modul în care Securitatea urmărea fugarii, organizarea rețelei pentru capturare, sistemul informatorilor, derularea geografică a ascunderilor lui Ștefan Popescu, suferințele oamenilor (Ștefan Popescu, soția lui). Chiar și în legătură cu declarațiile acestora din urmă trebuie să ținem seama că au fost date în condiții de criză existențial: în fața organelor de anchetă. Dar dincolo de posibile impuneri și constrângeri, rămâne stratul omenesc palpabil în tragismul lui, iar unele secvențe explicative au aspectul unor denunțări ale absurdului insinuat în viețile oamenilor. În condițiile unei organizări politico-sociale normale, Ștefan Popescu n-ar fi devenit un fugar, pentru că n-ar fi avut de ce să fugă. O spune și soția lui, Aurelia Popescu, într-o declarație: „În timpul arestărilor membrilor de partid (P. N. Ț. – n. n.) am discutat cu soțul meu despre atitudinea ce va trebui să o ia. A fost hotărât să plece de acasă, întrucât nu a înțeles să fie arestat, cu atât mai puțin reținut la închisoare, atâta vreme cât toată acțiunea lui s-a petrecut în timpul ce partidele politice, de orice fel, au avut libertatea de a-și exprima atitudinea”. (p. 103)

În fond, ceea ce sesizează Aurelia Popescu era real: oamenii erau urmăriți și condamnați pentru acțiuni sau calități care, în timpul făptuirii sau manifestării lor, erau perfect legale.

În declarația dată în fața organelor de anchetă ale Securității, la 10 august 1950, Ștefan Popescu identifică între antecedentele retragerii sale agresivități personale ale unor persoane și absența unei perspective salvatoare: „Dl. Nicolae Mușet nu s-a sfiit să țină la Băița un discurs, pe timpul propagandei electorale, prin care să fiu amenințat că va veni vremea când eu și protopopul (Aurel Terebenț – n. n.) vor fi împușcați cu mitraliera în piața publică. (...) Atât el, cât și Stâncel, au fost legionari, apoi au trecut prin partidul comunist, ca azi să fie tot ceia ce-au fost – îmi pare bine c-au fost demascați, dar eu sufăr și azi din cauza pumnului lor”. (p. 154, 155)

În acțiunea de capturare a lui Ștefan Popescu, de-a lungul a patru ani, au fost, într-un anume fel, antrenate numeroase cadre ale Securității (am înregistrat numele până la data de 27 iunie 1950, când a fost prins): colonel A. Mihalache și locotenent Bucșa Virgil de la Inspectoratul Jandarmi Oradea, comisar șef Șimlovici Alexandru și comisar ajutor Misăilă Emanoil de la Inspectoratul Regional de Siguranță Oradea - ulterior, de la Biroul de Securitate Beiuș -, în cadrul acestuia au mai activat plutonier major șef Hoza Octavian, locotenent Varga Ștefan, plutonier major Zilberzveig Francisc – la 31 iulie 1950 era sublocotenent; locotenent colonel de Securitate Czeller Ludovic, căpitan Elekeș Toma, căpitan Litvin Ștefan, probabil tot de aici provenea și plutonier major Hopârteanu Emanoil, căpitan Placovici Iosif, locotenent Teriteanu Cornel, căpitan C. Popescu, locotenent Chiș (Kiss) Vasile, locotenent Eibenschütz T. de la Direcțiunea Regională a Securității Poporului din Oradea; colonel Patriciu Mihai și locotenent major Gh. Breiner de la Securitatea Cluj; locotenent colonel

T. Dincă, căpitan S. Antoniu, colonel Birtaş G., maior Crișan I., Kovacs Ștefan de la Direcțiunea Generală a Securității Poporului (în total 23 de persoane, implicate unele la nivelul solicitării de informații sau al transmiterii acestora, alții cu misiuni directe de capturare sau chiar participanți la prinderea lui; șase dintre aceștia figurează în lucrarea Doinei Jela, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, Humanitas, București, 2001: Gavril Birtaş, Czeller Ludovic, Elekeș Toma, Hoza, Misăilă, Mihai Patriciu).

În procesul de valorificare a surselor documentare și de punere a lor în circulația științifică, cartea istoricului Antonio Faur oferă un exemplu și convinge.

Corneliu CRĂCIUN

Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I. Cuvânt introductiv de Ioan-Aurel Pop. Ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș. Editura Universității din Oradea, Oradea, 2007, 318 p.

Deși în ultimii ani figura lui Silviu Dragomir a fost tratată cu parcimonie și rareori omagiată în context public, o salutară excepție de la o vinovată uitare a constituit-o activitatea colegului Sorin Șipoș. Acesta, cu o cumințenie și un firesc academic exemplar l-a readus pe Silviu Dragomir în lumea celor pe care ilustrul magistru al Școlii clujene de istorie i-a ridicat fie intelectual, fie profesional, fie doar i-a inspirat moral. Stranie e soarta. Sorin Șipoș nu l-a cunoscut pe Silviu Dragomir în timpul vieții acestuia, dar l-a descoperit cu o acribie și un entuziasm științific care ne prilejuiește și astăzi posibilitatea de a ne întâlni și a omagia activitatea unuia dintre înțelepții istoriei naționale ce a onorat Clujul.

Cea mai recentă cărămidă pusă de Sorin Șipoș întru reșezarea lui Dragomir în firescul istoriografic este publicarea unei ediții critice a *Istoriei dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*, fatalmente pentru moment doar volumul I.

Ce sens a avut și ce sens are astăzi publicarea acestei monografii cu caracter științific dar la intersecția atâtor orgolii și insatisfacții istorice? În epocă, cartea a avut o gestație îndelungată, semn al unei reflecții obiectivate de greutatea subiectului și de desfășurarea de idei, concepte și atitudini specifice secolului XVIII insuficient asimilate de tânăra și militanta istoriografie română de atunci. Silviu Dragomir, în ciuda unui context puțin generos sub raport hermeneutic, a reușit atunci să ofere un punct de pornire pentru un alt fel de exegeză a vieții religioase din Ardeal, să stimuleze căutarea unui sprijin documentar pentru un fenomen social care nu-și epuizase încă valențele sociale și care încă îmbrăca forme civice, să urmărească cu acribie capilaritatea unor dezvoltări deja considerate rezolvate în clișee și standardizări pernicioase pentru o istoriografie vitală. Coerent cu epoca pe care a traversat-o, Silviu Dragomir nu a putut să ocolească un anumit grad de implicare personală în produsul finit, dar care dintre noi ar fi rece și steril în raport cu propriu-i rod al minții. A făcut și erori de evaluare, erori taxate de istoriografie și asumate în cele din urmă de istoric. Însă nimeni nu poate să nu remarce noutatea interpretativă cu care vine Silviu Dragomir. Noutate care nu se sprijină cum se întâmplă astăzi prin adaptarea ca într-un pat al lui Procust a fenomenelor istorice românești unor curente și tehnici de investigare de extracție anistorică, ci pe un efort de documentare masiv, încheat, plurivalent. Silviu Dragomir echilibra documentar la momentul apariției primului volum o piață istoriografică saturată de exegeze ce musteau de entuziasme confesionale și catehizări istorice, fie de o parte, fie de alta.

Care ar fi accepțiunea acestei monografii în contextul actual? Editorul a făcut-o cu onestitatea științifică ce derivă din obligațiile academice și din

analiza cristalină a lipsei de pe piața editorială a uneia dintre cele mai „grele” cărți din istoriografia transilvană interbelică. Dar nu trebuie ca acest efort editorial să fie considerat doar ca un cuvenit și onorant tribut adus unui antecesor. Nu. Sorin Șipoș îl sprijină de fapt pe Silviu Dragomir să revină printre noi, să ne reamintească faptul că istoriografia românească și cea transilvană cu precădere mai are mulți pași de făcut, că polaritatea polemistă de sorginte unită sau ortodoxă în ciuda a aproape 90 de ani se menține încă la cote ridicate. Silviu Dragomir se propune pe sine ca exemplu consultabil, dar și amendabil. El ne vorbește prin paginile sale despre un efort de restituire, despre valențele acestuia, despre rezultatele și defectele inerente oricărei opere științifice. Un lector avizat, și probabil sunt mulți, ar putea să constate, analizând producția istorică circumscrisă subiectului dragomirian că încă persistă tare interpretative în abordarea subiectului, că arhivele au fost puțin despuiate din 1920 și până astăzi, că un criticism catehetic prevalează în raport cu criticismul istoric. Probabil Dragomir ne privește de acolo de unde patriarhal odihnește după o viață de glorie și privațiuni și ne admonestează academic pentru neajunsurile noastre și ne transmite prin opera sa astăzi supusă atenției Dumneavoastră să nu repetăm un ciclu istoriografic deja apus.

O mențiune aparte o facem cu referire la Studiul introductiv redactat de Sorin Șipoș în deschiderea acestui prim volum, studiu masiv și performant care actualizează sintetic efortul dragomirian de reconstituire a vieții confesionale a românilor din Transilvania.

Mulțumim colegului Sorin Șipoș de la Universitatea din Oradea pentru grija *quasi filială* și acribia tipică medievistului format la Cluj cu care a diortosit această ediție și așteptăm cu încredere publicarea celui de-al doilea volum.

Șerban TURCUȘ

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A DEPARTAMENTULUI DE ISTORIE PE ANUL 2007

Anul 2007 a reprezentat pentru colectivul Departamentului de istorie din cadrul Facultății de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, un an cu rezultate științifice și profesionale meritorii. Membrii colectivului au reușit, în bună măsură, să se racordeze la scrisul istoriografic național și european, prin cercetări de specialitate, care s-au dovedit a fi în consens cu tendințele istorice actuale. Cărțile, articolele, studiile publicate, precum și participările - în calitate de conferențieri - la sesiunile științifice naționale și internaționale organizate de diverse instituții, vin să completeze imaginea unui colectiv tânăr, care, susținut de o serie de profesori universitari cu o vastă experiență, are capacitatea de a se integra eficient în circuitul științific național și european, prin cercetări științifice riguroase.

De asemenea, avem în vedere actualitatea temelor de investigație propuse de unii colegi. Astfel, în cadrul departamentului, s-a impus un anumit standard de exigență științifică, care a condus la o emulație de idei benefică perfecționării științifice și profesionale a membrilor departamentului.

În anul universitar 2007 au fost publicate de către colegii din Departamentul de istorie următoarele cărți: Antonio Faur, *Ștefan Popescu - liderul grupului de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)*, Editura Universității din Oradea, 2007, 231 p.; Antonio Faur, *Documente diplomatice franceze cu privire la Transilvania (1946-1948)*, vol. II, Editura Universității din Oradea, 2007, 286 p.; Viorel Faur, Radu Romînașu, *Statutele asociațiilor culturale românești din Oradea și Bihor (1849-1933)*, Editura Universității din Oradea, 2007, 146 p.; Florin Sfrengeu (co-editor împreună cu Laura Ardelean) la volumul omagial *Sever Dumitrașcu, Scrieri arheologice privind istoria Daciei apusene*, Fundația Culturală „Munții Apuseni”, Oradea, 2007, p. 484; Ion Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, Editura Universității din Oradea, 2007, 338 p.; Ion Zainea (autor și coordonator), *Aurel Lazăr și epoca sa*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2007, 200 p.; Ion Zainea (colaborator), *Economie, instituții și integrare europeană* (coordonator Maria Mureșan), Editura A. S. E., București, 2007, 578 p.; *Educația și integrarea europeană* (coordonator Elena Macavei), Editura Societății „ASTRA”, Sibiu, 2007; Gabriel Moisa, *Direcții și tendințe în istoriografia românească 1989-2006*, Editura Universității din Oradea, 2007, 218 p.; Gabriel Moisa (coordonator) *Monografia comunei Lăzăreni*, Editura Arca, 2007, 324 p.

De asemenea, cadrele didactice ale departamentului au publicat în cursul anului 2007 numeroase studii și articole în reviste de specialitate din țară și din străinătate: Ion Zainea (6 din care două în limba engleză - *The Word War And*

Europe's Destiny in the Notes of the Journal from Portugal of Mircea Eliade (1941-1945), în *Estudos do século XX*, 2007, nr. 7, Centro de Estudos Interdisciplinares do Século XX (CEIS 20), Coimbra, Impremeria da Universidade de Coimbra, p. 289-307, *The Commissary of the Apuseni Mountains and its Plan for Economic Recovery in the Region (1934-1936)*, în *Cymidava*, Brașov, 2007 (sub tipar), Antonio Faur (4 din care unul publicat în limba engleză - *The Petition Addressed by Theodor Fischer to the Fench delegation at the Paris Peace Conference (August 7, 1946)*, în *Studia Judaica*, vol. XV, p. 240-250, Florin Sfrengu (6), Gabriel Moisa (7 din care unul în limba engleză - *Transylvania: History and Politics in Romania under Ceausescu System*, în *Romanian Review of Political Sciences an International Politics*, Editura Academiei, București, 2007, nr. 2, tom IV, p. 39-47), Mihaela Goman (2) Bodo Edith (2), Laura Ardelean (2), Radu Romînașu (6).

În același an, Departamentul de istorie a organizat patru sesiuni de comunicări științifice locale, naționale și internaționale: *Sesiunea doctoranzilor în istorie a Universității din Oradea*, Oradea, Ediția a II-a, martie 2007 (au prezentat lucrări științifice - dintre membrii departamentului - Laura Ardelean, Bodo Edith și Radu Romînașu); *Sesiunea anuală de comunicări științifice a Departamentului de istorie – Universitatea din Oradea*, Ediția a XVII-a, 25 mai 2007 (au susținut comunicări toți membrii departamentului pe secțiuni: istorie veche și arheologie, istorie medie, istorie modernă și contemporană); *Sesiunea științifică „67 de ani de la Dictatul de la Viena”*, Oradea, 30 august 2007 (organizator principal prof. univ. Mihai D. Drecin), *Simpozionul Internațional de istorie financiar-bancară „Muncă, bani, bănci, cultură și politică (1918-2007)”*, Ediția a IX-a, 20-22 aprilie 2007, Oradea, cu participarea a 47 de cercetători istorici, economiști din Republica Moldova, Italia, Germania, Cluj-Napoca, Petroșani, Ploiești, Sfântu Gheorghe, Suceava, Târgu Mureș, Oradea (organizator principal prof. univ. Mihai D. Drecin).

Departamentul a fost implicat și în organizarea a două sesiuni științifice internaționale. Este vorba de Simpozionul Internațional cu tema *From Kaliningrad to the Black Sea: intercultural dialogue and the new interpretation of the frontier*, Oradea, 5-9 iunie 2007, organizat de Institutul de Studii Euroregionale, Centrul de excelență „Jean Monnet”, Universitatea din Oradea, Universitatea din Debrețin, Universitatea Națională de Stat din Chișinău, Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea Națională din Ujgorod, Universitatea Națională Yuriy Fedkovych Chernivtsi, Centrul Cultural Italian din Oradea, Fundația „Forum” din Oradea (membru în comitetul de organizare, din partea departamentului de istorie, conf. univ. Antonio Faur). A doua manifestare științifică a fost Conferința Internațională *Sigismund de Luxemburg și timpul său*, Oradea, 6-9 decembrie 2007, organizată de Administrația imobiliară Oradea, Serviciul activități culturale, Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Universitatea din Oradea și Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-

Napoca (membru în comitetul de organizare, din partea departamentului de istorie, asist. univ. Bodo Edith).

În anul 2007, membrii departamentului au susținut numeroase comunicări în cadrul unor sesiuni științifice locale, naționale și internaționale. Pe plan național amintim următoarele comunicări științifice: Mihai Drecin – *Orașul Sibiu și băncile sale (secolul al XIX-lea și începutul secolului XX)*, susținută la Sesiunea Banca și orașul, organizată de Academia Română, Comisia de Istorie a orașelor din România și Banca Națională a României, București, 7-8 iunie 2007; Ion Zainea, *Bănci românești în Oradea (sfârșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX)* susținută în cadrul aceleiași sesiuni.

La sesiunile de comunicări științifice internaționale au participat - ca și conferențieri - următorii colegi: Mihai D. Drecin – *Ion Vătășianu – director-general al Băncii „Albina” din Sibiu (1925-1939)*, susținută în cadrul Simpozionului Internațional de istorie financiar-bancară „Muncă, bani, bănci, cultură și politică (1918-2007), Ediția a IX-a, Oradea, 20-22 aprilie 2007; Ion Zainea, *Programul guvernamental (liberal) de ajutorare a Regiunii Munților Apuseni prin intermediul băncilor populare (1924-1938)*, în cadrul aceluiași simpozion; *Societatea bihoreană interbelică – model de toleranță și conviețuire interetnică și interconfesională*, susținută în cadrul simpozionului internațional cu tema *Educația în spiritul valorilor europene și al integrării europene*, organizat de Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu și Biblioteca „ASTRA”, Sibiu, 5-6 octombrie 2007; Antonio Faur (în colaborare cu Sorin Cuc) – *Several Considerations Regarding the Modifications of the Western Borders of the URSS after 1990*, în cadrul simpozionului internațional cu tema *From Kaliningrad to the Black Sea: intercultural dialogue and the new interpretation of the frontier*, Oradea, 5-9 iunie 2007; Gabriel Moisa - *Educarea “patriotică” a tineretului român prin intermediul muzeelor de istorie. Câteva considerații referitoare la anii '70 ai secolului trecut*, susținută în cadrul simpozionului internațional *“Experimentul Pitești - Reeducarea prin tortură”*, Ediția a VII-a, PERT '06 Pitești, 5-6 octombrie 2007; Radu Romînașu - *Reuniunile religioase greco-catolice în Oradea interbelică*, susținută în cadrul Simpozionului Internațional „230 de ani de la înființarea Eparhiei Române Unite de Oradea Mare – trecut, prezent și viitor”, Oradea, 9-11 mai 2007.

În acest an au fost aprobate o serie de contracte de cercetare, unele aflându-se în derulare: Grant consorțiu A_C 47/2006-2008 C.N.C.S.I.S., cu tema *Procesul de integrare a României în economia europeană. Dimensiuni istorice și contemporane (sec. XIX-XXI)*, împreună cu A.S.E. București, Facultatea de Istorie a Universității București, Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” Iași, Departamentul de istorie a Universității din Oradea, Facultatea de Științe Economice a Universității „Ștefan cel Mare” - Suceava, Institutul de Economie Mondială „Costin Murgescu” al Academiei Române din București (implicați colegii Mihai Drecin, Barbu Ștefănescu, Ion

Zainea, Gabriel Moisa); Contract cu Primăria Municipiului Oradea și Consiliul Municipal pentru editarea revistei de cultură *Cele trei Crișuri* pe anul 2007 (întocmit de conf. univ. Antonio Faur); Contract cu finanțare locală pentru cartea *Ștefan Popescu – liderul grupului de rezistență anticomunistă din sudul Bihorului (1946-1950)* (beneficiar Antonio Faur); Contract cu finanțare locală pentru cartea: *Documente diplomatice franceze cu privire la Transilvania 1946-1948*, vol. II (beneficiar Antonio Faur).

În cadrul departamentului de istorie s-au susținut public următoarele teze de doctorat în cursul anului 2007: Florin Sfrengu, *Nord-vestul României în secolele VIII-XII*, Radu Romînașu, *Cultură și societate la românii din Bihor (1919-1940)*, Nicolae Miha, *Tranziția în administrația și structurile militare din nord-vestul României (județele Bihor, Sălaj, Satu-Mare și Maramureș)*, Mircea Brie, *Familie și societate în N-V Transilvaniei (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, Adrian Apan, *Domeniul contelui Stubenberg*.

De asemenea, profesorii Viorel Faur, Barbu Ștefănescu, Mihai D. Drecin și Aurel Chiriac au fost invitați, în calitate de referenți, la susținerea unor teze de doctorat în centre universitare de prestigiu din țară.

În final, prezentăm lista cu doctoranzii în istorie admiși începând cu data de 01.11.2007: Antonescu Daniel-Nicolae, Pușcașu Ionuț, Gheregi Gabriel (conducător științific: prof. univ. dr. Sever Dumitrașcu); Bogdan Cosmin-Victor, Ciotloș Niculina-Marinela, Dume Dumitru-Adrian (conducător științific: prof. univ. dr. Barbu Ștefănescu); Marc Ovidiu- Nicolae, Morariu Radu-Ioan (conducător științific: prof. univ. dr. Viorel Faur); Pop Vasile-Marinela, Barna Mariana, Cărmăciuc Diana (conducător științific: prof. univ. dr. Mihai Drecin); Polgar Istvan Jozsef, Oltean Anca, Chirodea Florentina, Droc Horea, Ignătescu Liviu-Ovidiu, Fogniș Adrian-George, Buran Carmen-Fabiola (conducător științific: prof. univ. dr. Ioan Horga); Ardelean Florin-Iustin, Roșu Marieta-Mihaela (conducător științific: prof. univ. dr. Ioan Godea).

Radu ROMÎNAȘU